

7.4. Bijzondere vraagstukken uit de cultuurfilosofie, (435 p.).

7.4.0. : *Inhoud*

7.4.1. : *Steekproef 1 tot 10; p. 1 tot 135*

7.4.2. : Steekproef 11 tot 21; p. 136 tot 243

7.4.3. : *Steekproef 22 tot 31; p. 244 tot 343*

7.4.4. : *Steekproef 32 tot 36; p. 344 tot 435*

Dit is deel 7.4.2. : Steekproef 11 tot 21

Opmerking: In deze tekst vind je bij herhaling aanwijzingen als (kf 9) of (kf 13, 14, 8). Het zijn verwijzingen naar pagina's in de originele cursus 'kultuurfilosofie'. In de tekst hieronder werd echter met een grotere interlinie gewerkt, zodat de oude paginering niet meer in overeenstemming is met de huidige. De vroegere paginering wordt daarom telkens weergegeven met rode haken, waartussen het nummer van de oude pagina, zoals hier : **(1)**. Verwijzingen in als (kf 9) of (kf 13, 14, 8) hebben dan respectievelijk betrekking op de pagina's **(9), (13, 14, en 8)**.

Klik het onderdeel aan dat je wenst te lezen.

Steekproef 11 : de rationaliteit van de economie.	138
De avontuurlijke conquistadores.....	139
De cultuurhistorische oorsprong van het cynische denken –	146
1.-- Het archaïsche sacrale recht.	146
2.-- Het gedesacraliseerde natuurrecht.	148
(2). -- Herodotos' democratische verhaaltrant.	150
Steekproef 12 : de huidige triomf van het liberalisme.	162
I. -- De feiten. -	162
2. De socialistische internationale.-	162
De herstructurering van ondernemingen.....	164
Het Oostblok. -	165
De duiding door het Internationaal Arbeidsbureau (Genève).-.....	168
Communistisch China. –.....	170
Institutionalistische vrije-marktkritiek.	172
Een Sovjettoepassing. -	174
Steekproef 13 : de eerste en de tweede industriële revolutie.	174
A -- De middeleeuwse industriële revolutie. -.....	174
B. -- De eerste industriële revolutie.....	175

C -- De tweede industriële revolutie - de informationele	176
Steekproef 14 : Japan als element van de wereld.	184
A. De groep der zeven (rijkste industrielanden).....	184
B.-- De Japanse expansie.	184
I -- De verklaring: premodern (ontwikkelingsland).	187
II.-- De verklaring: modern (industrieland).	188
Chinees en Japans Confucianisme. -	192
Steekproef 15 : Communalisme binnen de indische multicultuur.	194
Mahatma Gandhi.....	194
I.-- 1984. -- de moord op Indira Gandhi. -	194
II.-- 1989.-- de communalistische scenarii. -	195
Steekproef 16 : Het Fascistisch element.....	198
I.-- De actualisering van het Italiaanse fascisme.-	198
II.-- Leonardo Sciascia, over het feitelijke Fascisme.	201
De 'waarde(n)leer' als uitweg? -	205
Steekproef 17 : het nazistisch element.....	207
Italiaans Fascisme is geen Nazisme, --	207
De geleide 'informatie' bij kind en jongeren.	209
Drie concentrische leefkringen. -.....	210
Geleide informatie en Duitse intelligentsia. -	213
De 'onbewuste' rede van het Structuralisme. -	217
Steekproef 18 : Het fusionisme der jongeren.	219
Le Grand Bleu	219
Het geval J.-P. Sartre (1905/1980). -	221
Het huidige 'fusionisme' (ineenvloeiingservaring).	221
Het hoofdprobleem: de 'suggestiviteit' van het fusionisme. -	223
Vergelijkende analyse. -	227
Steekproef 19 : moderniteit als vrijheid.....	228
Deel I. -- Positieve, maar ook negatieve vrijheid.-	228
Deel II. - De geschiedenis van het vrijheidsdenkbeeld in de USA.-	230
II.A. De slavernij als instelling. -.....	230
II.B. De scheidsrechterlijke rol van de rechterlijke macht.	231
Steekproef 20 : Modern rationalisme.	234
Het algemene rationalisme.....	234
Conceptualisme, Essentialisme. -.....	236
Steekproef 21 : het cartesiaans rationalisme.....	238

Steekproef 11 : de rationaliteit van de economie.

De onzichtbare hand. -

Adam Smith, de vader van de 'klassieke' (versta: Liberale) economie, stelde, zoals wij zagen, de prijsvorming, o.g.v. alle economische, vrij handelende actoren, centraal.

Dat uit die wanorde toch ergens orde ontstaat, schrijft Smith - en met hem alle echte Liberalen - toe aan "de onzichtbare hand". Wij zagen dat, sedert de informationele cultuur, informatie het denkbeeld bij uitstek aan het worden is (kf 94), - - ook in de economische praxis en theorie. - Volgens Smith zou dus "het prijsmechanisme", binnen het vrije-marktsysteem, de beste inzamelaar van alle informatie zijn. Maar dit, voor zover "een onzichtbare hand" daarbij cybernetisch of stuurkundig werkt.

M.a.w.: de chaos der vele individuen, die hun singulier of particulier 'nut' (voordeel, winst) zoeken, groeit, dankzij die onzichtbare hand, uit tot een optimum aan algemeen welzijn, het uitwendig teken van de orde.

De tweede onzichtbare hand. -

Milton en Rose Friedman, Aan ons de keus (Acropolis, Brussel/Amstelveen), beweert, o.g.v. feitenmateriaal, dat er een tweede, 'tegenhand' aan het werk is. De politici en hun bureaucraten (de ambtenaren) - zij beweren steevast dat zij enkel het algemeen welzijn op het oog hebben - worden door een onzichtbare hand gericht zo dat zij, in feite, tegen wil en dank, privaatbelangen dienen. Het overgrote deel van de wetgeving, door hen ingevoerd, dient, in feite, bepaalde niet-algemene belangen. Dit, ten koste van het algemeen belang, d.i. andere niet-algemene belangen.

De kiezers/ kiezeressen, immers, in onze feitelijke democratieën, stemmen maar op een kandidaat (en zijn programma) om... toelagen en voorrechten te bekomen. De overheid, door die toelagen en voorrechten waar te maken, wanneer zij aan het bewind is of eraan deelneemt, werft, in feite, stemmen voor de altijd terugkerende kiezingen.

Gevolg: vaak gebeurt het dat de best georganiseerde kiezers/ kiezeressen de voordelen krijgen, terwijl de niet of slecht georganiseerden voor die bevoorrechten moeten opdraaien. En dit soms peperduur.

Aan die nadelige zijde van de wetgevingen wordt, meestal, nooit aandacht besteed. Waardoor? Doordat die nadelen over de grote massa gespreid worden

en daardoor minder rechtstreeks gevoeld worden. -- De beide Friedman's heten dit mechanisme ook 'onzichtbare hand'.

(102)

De Antieke Grieken zouden, hier, zeker van 'harmonie der tegengestelden' gesproken hebben. -

Applicatief model. -

Overheidstoelagen kunnen omgekeerd werken. -- In enkele tientallen landen ontwierpen regeringen een 'nieuwe vorm' van "industriële expansie" in de vorm van zones waar subsidies werden toegestaan. Resultaat: de werkloosheid, die men daarmee, althans onrechtstreeks, wilde bestrijden, nam toe!

Besluit. -- Is onze moderne economie nu een 'rationeel proces' of niet? Indien men 'rationeel' denkt zonder de eerste hand, die uit wanorde orde sticht, en met de tweede, die het omgekeerde van wat schijnbaar gewild wordt, uitwerkt, dan is zij gewoon 'irrationeel' te noemen. De informatieve processen erin aan het werk werken desinformerend.

De avontuurlijke conquistadores.

1. Het Middeneeuwse voorspel. --

Zoals zo vaak, waren ook hier de Middeneeuwse de baanbrekers. Met name: *Marco Polo* (1254/1324), de avonturier uit Venetië, maakte een verkenningstrek doorheen Azië, over Mongolië heen, om langs Soematra terug te keren. - Zijn boek, "*Het boek der wonderen*" vertelde over een eiland, Gisopango, ondertussen met Japan vereenzelvigd, waar men "goud in reusachtige hoeveelheden" - "uit nooit uitputtende mijnen" - en "grote, roze, ronde parels in groten getale" aantrof. Dit gaf aanleiding tot de droom van één of meer el dorado's.

2. Christoffel Columbus (1459/1506)

Columbus had als enige leidraad van zijn zoektocht naar "de wonderen van Indië" Polo's boek. Op 12.10.1492 zet hij voet aan wal op het Midden-Amerikaanse eiland Guahani. - Op de kusten van het atol El Salvador bewonderen Columbus en zijn matrozen en natuur en bewoners. "De bewoners zijn erg mooi, goed gebouwd en heel zachtzinnig. - Ik gaf hun enkele knopen en wat glazen kralen, die zij dadelijk om de hals hingen, alsook andere, waardeloze dingen, waar zij danig blij mee waren. (...). Ik hield ze nauw in de gaten om te weten te komen of er goud aanwezig was. (...). -- Verder naar

het Zuiden - zo beweerden zij - woonde een vorst, die grote voorraden goud bezat”.

Opm.-- men ziet het : hoofdzorg was goud!

3. In Columbus' spoor gingen vele conquistadores op zoek naar goud, meteen naar macht. -

‘Conquistador’ is de Spaanse term voor avonturier-veroveraar. Hernan Cortez (1485/ 1547) was zo’n avonturier. Hij veroverde Mexico (1519/1521). Francisco Pizarro (1475/1541) was een ander avonturier: hij veroverde Peru.

-

(103)

Avonturiers, ja. Maar ook veroveraars: zij zijn het voetstuk waarop het Moderne Spanje zijn imperium bouwde. - De grote massa van de naamloze conquistadores waren - dat weet iedereen, die zich niet door idealisering, in schoolhandboeken b.v., laat misleiden – desinformerer meestal bedelaars, -- dieven, moordenaars, die, ten dien tijde, Spanjes gevangenen bevolkten. Als zij zich lieten aanwerven voor één van de veroveringstochten, werd hun de vrijheid beloofd. -

Toen b.v. Pizarro de hoofdstad van de Inca’s ontdekt had, nam hij Atahualpa gevangen, doodde hem en nam alle schatten mee naar het zo Katholieke Madrid, dat - b.v. in naam van het Evangelie, te verkondigen aan “alle volkeren” - dat doden had kunnen bestraffen en die met bloed en diefstal omgeven ‘schatten’ weigeren. - Meer nog: de Spanjaarden - let wel: zij zijn niet de enige Modernen - lieten, op hun wegen, stromen bloed achter, -- steeds op zoek naar goud.

Darcy Ribeiro, Braziliaans antropoloog, berekende deze volken-moord: “Azteken, Maya’s, Inca’s telden, samen, tussen de zeventig en de negentig miljoen mensen - zeg wel: mensen - toen de vreemde conquistadores aan de horizon verschenen. Anderhalve eeuw later bedroeg hun aantal nog een drie en een half miljoen”. -

De Katholieke Spanjaarden van die tijd, de aanvang van de Moderne tijd, namen de inwoners van Midden- en Zuid-Amerika voor inwoners van ‘Indië’ (het Indië van Marco Polo) en noemden ze ‘indianen’. Meer nog: hun ‘Katholieke’ geloofsovertuiging duidde ze om tot niet-mensen. Waarom? Zij waren niet eens ‘Christenen’.

Zo dachten, natuurlijk, niet alle Spanjaarden; -- de meeste missionarissen b.v.. Maar de toon werd door het radicale onbegrip (kf 19) voor de 'wilden' (en dan nog meermaals 'Bijbels' verantwoord (kf 35: 'Bijbelfanatikers')) aangegeven.

Besluit. –

(i) Hoe Bijbels is de Spaanse (en andere) verovering nu?

(ii) Vooral - wij hebben het over moderniteit - hoe 'rationeel' is dat nu?

Georg Simmel. –

G. Simmel (1858/1918) was Duits socioloog en denker. Te Berlijn, waar hij, vanaf 1900, filosofie doceerde, waren mannen als G. Lukacz, E. Bloch, K. Mannheim zijn studenten. Wij vernoemden hem al (Kf 81). Van zijn hand is o.m. *Der Konflikt der Modernen Kultur* (1918).

(104)

Nu is J.-L. Vieillard-Baron, trad., *Georg Simmel, Philosophie de la modernité (La femme, la ville, l'individualisme)*, Paris, 1989, verschenen, de vertaling van een aantal losse artikels. O.c., 305/325 (L' aventure) geeft *Simmel's Das Abenteuer*, in: *Philosophische Kultur*, Potsdam, 1922, 13/30, weer. -- Doch, voordat wij een paar uittreksels analyseren, nog dit : Simmel was een rasecht rationalist, in Hegel's spoor, die het methodische denken als absolute eis vooropstelde; Simmel was, echter, enigszins Postmodern, doordat hij de rationele denktrant ook toepaste op onderwerpen, die de traditionele Verlichte geest niet voor 'rationele analyse' vatbaar achtte.

De Moderne stad, het cultuurlandschap van de Moderne mens, -- de vrouw, met de vraag of de modernisering het diepere wezen van de vrouw al of niet zal aantasten, -- het avontuur, typisch voor het Moderne individualisme, -- alle onderwerpen, die, hoewel streng 'rationeel' behandeld, toch afweken van wat de Verlicht-Rationele geest van vroeger daarvan dacht.

Luisteren wij naar Simmel waar hij het avontuur, zo kenmerkend voor de Moderne mens, tracht weer te geven. -- O.c., 311: "Het leven in zijn totaliteit kan doorleefd worden als een avontuur". Ziedaar a.h.w. het motto. -

A. -- Eén of andere 'inhoud' in opgewondenheid doorleefd. --

De inhoud is nog niet, op zich, het eigenlijke avontuur. Men overleeft b.v. iets doodsgevaarlijks. Een vrouw wordt 'veroverd' met het oog op een kortstondig geluk. Men heeft het erop gewaagd met onbekende elementen te

spelen en men heeft of gewonnen of verloren. Zo'n 'inhouden' maken nog niet ten volle, zoals Simmel het avontuur definieert, een 'avontuur' uit. -

Het doormaken van dergelijke ervaringen wordt eigenlijk maar 'avontuurlijk', wanneer het vitale bewustzijn - de diepten van de menselijke ziel moeten bloot komen een soort opwinding doorleeft, die tegelijk de hoofdzaak van de doorleefde ervaring is. -

B. -- Simmel ontwerpt, als denker, het avontuur -

Een ervaring, waarin de opwinding de wezenskern uitmaakt - op de achtergrond van een historiologie. - De verhouding tussen het louter toevallige en het door en door rationele. -- Dit doet aan Platon denken, waar hij 'ananke' (dat waarvan men desnoods niets verstaat, maar dat zich als uw lot bepalend opdringt) en 'nous' (intellectus), de rationele menselijke geest, vergelijkt. --

(105)

In ieder gebeuren, dat wij beleven, treffen wij zoveel dingen aan die, eenvoudigweg, "daar zijn", d.i. van buiten ons komen als toevalligheden.

Gevolg: het is slechts een kwestie van 'hoeveelheid', -- als men tenminste wil 'afwegen' of het geheel van ieder gebeuren beschouwd kan worden als iets dat 'rationeel' en 'begrijpelijk' is, waarbij men uitgaat van een 'zin', ofwel of de 'kleur' van dat geheel bepaald wordt door het feit dat het als maar door meer is en anders dan hetgeen ervan voorafgaat, en door de onvoorspelbaarheid ervan, wanneer men er de toekomst wil uit afleiden.

Tot daar een moeilijke - typisch Duits-intellectuele - tekst, maar die klaar is wat betreft zijn betekenis: wat wij nu beleven, is "meer en anders" dan het verleden, waaruit wij, met onze 'rede' en haar Moderne 'rationaliteit' het heden niet kunnen afleiden; wat wij nu beleven, is zo dat wij er de toekomst, met onze 'rede' en haar moderne 'rationaliteit, niet kunnen uit afleiden.

M.a.w.: onze zelfs Moderne 'rede' heeft er geen vat op. Zij is met iets 'irrationeels' geconfronteerd.

Een differentiaal. -

Het irrationele in de Moderne werkelijkheid is, nu, niet hypermassief: er zijn graden in, -- Luister hoe Simmel dat weergeeft:

“Tussen de (burgerlijk gesproken) allerveiligste onderneming en het irrationeelste avontuur in situeert zich een ononderbroken reeks uitingen van het leven, waarin het begrijpelijke en het onbegrijpelijke ineenlopen”.

Zo lopen - volgens Simmel - de verdienste, d.i. wat wijzelf verwezenlijkt hebben, en de pure gunst, d.i. dat wat het “pure geluk hebben” ons bezorgt, alsook het voorspelbare en het louter toevallige (en dus onvoorspelbare) ineen.

-

“Aangezien, van deze ononderbroken reeks, het avontuur het ene uiterste uitmaakt, vertoont het andere uiterste, de reine rationaliteit, in de grond gelijkaardige wezens-kentrekken”. (O.c.,323s.).

M.a.w.: volgens Simmel is het leven, ook het Moderne, zelfs waar het rein rationeel beheersbaar is, toch nog ergens met irrationaliteit behept.

Opm. -- Herlezen wij, nu, van hier uit b.v. Kf 82 (the Whiz Kids): is Simmel’s irrationaliteitsbeschrijving daarop niet perfect toepasselijk? -

Of Kf 80: “zaken doen behelst risico’s” (rond 1350 wist men het al zeer goed, zo zelfs dat men een verzekeringswezen invoert).

Risico’s bewijzen dat onze rationele greep zijn grenzen heeft en met iets irrationeels af te rekenen heeft.--

(106)

Of kf 81 (van stoutmoedig-ondernemingslustig evolueert de handelaar naar een risicovluchtend rentenier b.v.. Wat bewijst dat hij “het avontuur” moe wordt). --

Of kf 89 (de opmerking omtrent de onoverzichtelijke (en dus irrationele) reeks ‘elementen’, die het strikt economische ofwel in zich ofwel van buiten of bepalen). -

Of keren wij terug naar Hayek’s theorie omtrent de wanordelijke factor in de economie (kf 67): kan het duidelijker gezegd zijn dat én rationaliteit (informatie) én irrationaliteit (desinformatie) ineenlopen?

En kf 102: de twee “onzichtbare handen” bewijzen dat er ‘mechanismen’ aan het werk zijn die niet of niet zo gemakkelijk (Simmel spreekt van een differentiaal, d.i. een interval (twee uitersten) waarbinnen een groot aantal gemengde vormen zich situeren) door rationele bewerking beheersbaar zijn. -

De conquistadores (kf 103) zijn dus, geen Fremdkörper (d.i. iets dat niet past in een geheel) in de Moderniteit. Integendeel: zij situeren zich wat meer naar het ene uiterste (het irrationele) toe. Meer niet. En zeggen dat, grotendeels, op zo’n ‘irrationeel’ fenomeen het Spaanse imperium zich kon vestigen!

De Kretek. – (tabak + kruidnagel)

Maar blijven wij nu niet te veel in het verleden kijken.

(1).-- ‘Kretek’

Dat is, in het huidige Indonesië, de naam voor een sigaret. Zij wordt gemaakt uit ‘zwarte’ tabak vermengd met kruidnagels. - De kruidnagelboom, *Caryophyllus aromaticus*, is een altijdgroene tropische boom, die, oorspronkelijk, op de Molukken (meer bepaald: op het eilandje Makian) thuishoorde; zijn bloemknoppen, op een spijker gelijkend, worden gedroogd tot ‘specerij’, -- met een etherische olie erin. - De naam is klanknabootsend: bij ieder trekje ‘knettert’ de kruidnagelsigaret. - De ‘zwarte’ tabak bevat minstens tweemaal de dosissen nicotine en teer, die de ‘witte’ tabak bevat. De scherpe smaak van de kretek komt, natuurlijk, van de ‘straffe’ tabak, maar wordt door de kruidnagels versterkt.

(2).-- Publiciteitscampagne. -

Oorspronkelijk was de kretek de met de hand gerolde “sigaret der armen”: die er de grote kopers van waren. Een kretek is goedkoop en wordt, moeiteloos, in een winkel of op straat per stuk aan de man gebracht.

De begoede klasse in Indonesië keek dan ook - aanvankelijk - met een tikje minachting op het rookstokje neer. De laatste jaren, echter, moeit de retoriek (cfr. RH 102/105 (Marketing, kf 74) er zich mee : men lanceert een reclameveldtocht gericht op de hogere klasse.-

(107)

Men ontwerpt een nieuw merk: **a.** niet met de hand, maar met de machine gemaakt, **b.** betere kwaliteit van de ingrediënten, **c.** een verpakking met ‘stijl’. Op korte tijd wordt de kretek het modieuze zinnebeeld van de yuppie (kf 82). Een groeiend aantal Indonesische rokers vindt “witte sigaretten” (Lucky Strike, State Express) - elders in Azië goed verkoopbaar - “zonder echte smaak”.

(3).-- De kretek als economisch element. -

De cijfers ‘spreken’: in 1979 werden wat meer dan zeventig miljard sigaretten, jaarlijks, verkocht; in 1988 loopt dat op tot honderdveertig miljard. -- Met zo’n omzet wordt de tabaksnijverheid een politieke macht: van de +/- 4,5 miljard gulden komen er 1,2 miljard in de Indonesische schatkist (kf 69). Het werkverschaffingselement telt ook mee: +/- 11,5 miljoen mensen hebben hun broodwinning in de tabaksindustrie (17 % van de actieve bevolking). Cfr. kf 97 (tewerkstelling), 98 (actieve bev.). -

Het 'mecenaat' - één der publiciteitselementen van de huidige economie - werkt mee: de tabaksbonzen steunen het wegennet, -- de scholen (wat een cultuurzorg) de ziekenhuizen. -- Zo bouwt de tabakswereld zich een beeldindruk ('imago') op.

(4). -- De kretek een politieke factor. -

Economie en staatsfinanciën lopen gedeeltelijk ineen. Dat zagen wij al. -- De Indonesische "politieke klasse" (kf 65, 69) - alias: "de regeringskringen" - beseffen dat de tabakswereld een 'macht' vertegenwoordigt. Wetend hoe schadelijk de tabak is voor de volksgezondheid, één van de grote zorgen van een regering, staat zij voor een conflictsituatie enerzijds, echt ethische zorg (het welzijn), anderzijds, de macht van de tabaksindustrie. Tot nog toe durfde zij enkel de bevolking ertoe aanzetten "eens een dag niet te roken".

(5). -- De kretek een jeugdplaag. -

De regering kan er niet "nevens kijken; wel "ernaast denken" (Platon's 'para.-frosune'; kf 71), wanneer zij vaststelt hoe toeristen kinderen van tien jaar b.v. al een kretek op straat zien kopen en oproken. Volgens voorzichtige schattingen zouden zestig procent van de jongeren tussen vijftien en twintig aan het roken verslaafd zijn.

(6). -- De kretek op het 'gerecht'. -

Er zijn, natuurlijk, ook Indonesiërs - enkelingen, groenen - die zich tegen de kretek-woede verzetten.—

(108)

De strijd tegen de kretekbbonzen is keihard. Een advocaat zag hoe een kretekfabrikant een sigaret lanceert met als naam "remaya jaya" (geslaagde jeugd). Louter om te weten hoe het gerecht daarop zou reageren, legde hij, tegen die fabrikant, klacht neer met als titel "onverantwoorde reclame".

Het 'gerecht' - men zou wel van 'gekrom' kunnen spreken - gaf, natuurlijk, de advocaat ongelijk. -- Daarop heeft de fabrikant tegen die onverlaat van een advocaat klacht neergelegd, -- met als 'naam' "besmeuring van zijn goede faam".

Besluit.

1. Als men de verkoop, de gelukte verkoop van de nieuwe yuppiekretek (om van de oude niet te spreken) bekijkt vanuit de informatieleer, dan rijst toch de vraag : "Welke naam verdient de publiciteitscampagne?". Is zij informatie of desinformatie? Adam Smith - en met hem alle echte Liberalen -

mogen duizendmaal beweren dat de vrije markt op zich de noodzakelijke en voldoende informatieprocessen op gang brengt, feiten - wij zeggen wel: 'feiten' - als de kretek bewijzen dat de onzichtbare hand, die daaruit echte, ware informatie moet puren, wel bijzonder machtvol zal moeten ingrijpen.

2. Als men dergelijke economische processen - die louter financieel als successen geboekt worden - bekijkt vanuit de idee 'rationaliteit', valt men dan niet noodzakelijkerwijze terug op de figuur terzake bij uitstek, Nicolo Machiavelli? (kf 72vv. (de 'virtu'; niet zoals de naïeve Cicero ze duidt, maar zoals de cynische rationalist Machiavelli ze opvat)). Psychologisch gezien is de cynische rede of rationaliteit wellicht het best geduid door Paul Diel (1893/1972, van wie een Einstein, in 1935, zei dat hij in hem "een denker van formaat" ontdekt' had. -

Kort gezegd: Diel, een Oostenrijker, maar die in Frankrijk, onder H. Wallon, gewerkt heeft en nu beschikt over een nawerking die aan het groeien is, onderscheidt twee soorten psychische afwijkingen, de naïeve, die op b.v. een neurose uitloopen (de tengere mens kan het cynische element niet verwerken), en de cynische, die zogezegd 'normaal' uitzicht hebben. Is de publiciteit - die er bij mensen van het peil van de yuppie's toch ingaat (niettegenstaande hun 'rationaliteit') - rond de nieuwe kretek niet een puur werk van de cynische rede? (Cfr. *P. Diel. Psychologie curative et médecine*, Neuchâtel (CH), 1968).

(109)

De cultuurhistorische oorsprong van het cynische denken –

Bibl. st.: *Felix Flückiger, Geschichte des Naturrechtes, I (Altertum und Frühmittelalter)*, Zollikon Zürich, 1954. -- De vraag rijst "Wanneer is een cynisme als datgene dat in de geschiedenis der kretek te zien is, ooit ontstaan?". -- Niets beter daartoe dan een beetje rechtsgeschiedenis.

1.-- Het archaische sacrale recht.

-- O.c., 9, zegt ons Flückiger wat volgt. Alle rechtsdenkbeelden van het Archaïsche tijdvak, bij de Antieke Grieken, zoals dit ons uit de epische dichtwerken van *Homeros* (Homerus, -- vlg. *Herodotos*, een dichter uit Klein-Azië, rond -850) en de poëzieën van *Hesiodos* van Askra (in Boiotië (Beotië), rond -750) bekend is, hebben een tweeledige vooropstelling.

De Archaïsche Grieken, op een aantal uitzonderingen na (die men in alle Archaïsche culturen aantreft), gingen uit van twee zekerheden: Het recht, d.i.

dat wat aan het gedrag van de Grieken-in-samenleving een ordentelijk uitzicht geeft, gaat uit van godheden (goddelijke oorsprong);

De informatie omtrent dit recht wordt de Antieke Griek door de onthulling, door geïnspireerde mensen of door in de natuur of de samenleving opduikende ‘tekens’ (een storm b.v., die opvalt door zijn ‘ongewoon’, ‘verdacht’ karakter), van de wilsbesluiten van buitenaardse wezens (kf 10: tussenwezens geheten in b.v. Paulinische duiding), meestal hoge godheden.

Hesiodos’ getuigenis. -

Uit zijn *Erga* (277/285).

1. De dieren - wild als zij zijn - en de vissen en de vogels, -- zij mogen elkander verslinden; want onder hen heerst geen ‘recht’ (‘dike’). Doch de mensen, -- aan hen gaf Kronion (*opm.*: de zoon van Kronos, de Oergod; Zeus, de huidige Oppergod) het recht, -- het beste onder al wat ons ooit ten deel viel.

2. Telkens wanneer iemand, die het recht waarlijk kent, dit ook uitspreekt in de ‘agora’, de volksvergadering, schenkt Zeus (*opm.*: de huidige Oppergod, zoon van Kronion) hem geluk en voorspoed. - Doch degene die, terwijl hij een meened pleegt, aan het liegen gaat, handelt tegen het recht in, -- een ongeneeslijk blinde gelijk. Dit is de inzet van de teleurgang van diens geslacht. -- De man, echter, die een eed zweert volgens het recht, zal zijn nageslacht zien opbloeien”.

Opm. -- Men ziet het: het humane van de mens ligt in zijn zin voor recht, dat een goddelijke gave is. Juist daardoor evolueert de mens boven het dier uit.

(110)

Meteen wordt het zeer duidelijk: de godheden, vlg. *Paulus* “de elementen van de wereld” (d.i. in de context van zijn *Galaten- en Kolossenbrief* althans, de tussenwezens, o.m. de het recht ingevende buitennatuurlijke wezens) zijn niet zonder meer slecht. Paulus gaat een beetje te hard van leer.

Ook: zeer vroeg zal b.v. een Klemens van Alexandrië (150/215; uit de Alexandrijnse Christelijke Catechetenschool) de ‘logos’ (in zijn taalgebruik: **God de Zoon, in Christus mens geworden) aan het werk zien in de ‘heidense wijsheid’.** Wijsheid, die niet simpelweg van de kaart behoort geveegd te worden, maar slechts uitgezuiverd (‘catharsis’). Wat, in Middeneeuws-Scholastische taal, luidt: “Gratia (i) supponit (ii) sanat et (iii) perficit naturam” (De genade, d.i. de Bijbelse openbaring - Oud en vooral Nieuw Testament -, (i)

vooronderstelt, (ii) zuivert uit ('saneert') en (iii) verheft op hoger vlak de natuur).

Applicatief model. –

(a) Agamemnon, vorst van Mukenai (Mycene), leider der Grieken bij de belegering van Troje, krijgt in een droom de opdracht om het leger, leiders en manschappen, bijeen te roepen in de 'agora' (volksvergadering) (*Ilias 2:1vv.*) –

(b) Telemachos, de zoon van Odusseus (Ulysses), ontmoet Pallas Athene (de godin Athene) - dit, in de gedaante van Mentès (dergelijke vermommingen komen meermaals voor in de buitennatuurlijke wereld van de "elementen van de wereld"); zij geeft hem de opdracht het volk bijeen te roepen (*Odusseia 1:289vv.*).

(c) In *Odusseia 2* vernemen wij hoe Telemachos deze opdracht uitvoert: in die 'agora' beklaagt hij zich over de cynische vrijers, die het huis en het bezit van zijn moeder Penelopeia (Penelope) "letterlijk opvreten".

In deze agora geeft Zeus, de huidige Oppergod, door een teken zijn 'wil' te kennen. -- Let wel: soms komt een agora neer op het loutere vernemen van een goddelijk wilsbesluit; deze informatie omtrent het rechtmatig gedrag gaat ook zonder enige eigen wilsbeslissing van de leiders en/ of de soldaten door.-

Hier in dit geval: de waarschuwing vanwege de godheid aan het adres van de cynisch-schaamteloze vrijers. Gaat deze informatie er, o.g.v. hun desinformerende verblinding, niet in, dan overschrijdt hun gewetenloos gedrag de grens ('hubris', arrogantie, overschrijding, 'hoogmoed'), waarop, in een onvermijdelijk proces, de goddelijke sanctie volgt, -- zoals b.v. een Hesiodos nog wist.

(111)

2.-- Het gedesacraliseerde natuurrecht.

Flückiger zegt dat de Protosofisten (-450/-350) de eerste filosofen zijn, die duidelijk het Archaïsche sacrale recht 'de.sacraliseren' (ontwijden, ontheiligen, ontluisteren).

Van +/- -850 (Homeros) of +/- -750 (Hesiodos) tot -450/-350 is er een verschil van +/- vier eeuwen. Op die tijd geschiedde in het Oude Hellas een geestesrevolutie: de rede in haar Antiek-Klassieke betekenis, kwam door in retoriek, vakwetenschappen allerhande, filosofieën allerhande. Deze veelheid maakte diepe indruk op een aantal denkende Grieken. Onder hen: de eerste Sofisten (wijsheidsleraars). Een andere veelheid trof hen diep: hun grote

ontdekking was b.v. het feit dat wat in de ene groep mensen 'goed' genoemd werd, in een andere 'slecht' geacht werd.

Appl. model. -

Herodotos van Halikarnassos, de beroemde 'land- en volkenkundige', leefde in Ionië. De Ionische Grieken, in Klein-Azië, waren:

(i) met de wereld van die dagen - die strekte ver, tot in de Kaukasus b.v. of tot voorbij Gibraltar - zeer bekende zeelieden en

(ii) zakenlui. Zij brachten het, geruime tijd voor Athene b.v., tot gedegen welstand en tot hoge culturele bloei. Dit verklaart o.m. de hoge zin voor multicultuur (kf 36), Herodotos eigen. *D.H. Teuffen, Herodot (Sieben und andere Wunder der Welt)*, Wien/ München, 1979, 46, schrijft :

“Herodotos getuigt van een onpartijdigheid inzake waarneming. Met dat type van waarnemen trad hij alle aan vreemde culturen eigen fenomenen tegemoet, -- ja, met diezelfde openheid trad hij zelfs de culturen van Griekenlands onmiddellijke vijanden tegemoet. - Zakenmensen, immers, zoeken b.v. handelsbetrekkingen en zoiets gedijt enkel in een klimaat van wederzijds vertrouwen, een soort vertrouwen, dat enkel ontstaan kan uit juiste informatie omtrent de zakenpartner.

Dit, vooral in een wereld, waarin totaal afgezonderde en in haar eigen tradities verwortelde lokale culturen nevens elkander leefden, -- met betrekkelijk schaarse verbingsmogelijkheden”. Herodotos' verhaal-methode. - Teuffen, p.c., 65, omschrijft deze als volgt.

(1).-- De antiek-Griekse democratische mentaliteit.-

Herodotos was een geestdriftig, maar niet naïef aanhanger van het democratisch stadsstaatsbeleid, zoals Athene trachtte te verwezen-lijken. Daarin kon iedereen vrij en vrijmoedig aan het woord komen. Dit was reeds zo ten tijde van de sacrale cultuur der Homerische Grieken, zoals F. Flückiger, o.c.,14, zeer duidelijk aantoon.

(112)

Het sacrale informatieproces der Griekse oerdemocratie.-

Let wel: Homeros leeft rond -850, volgens Herodotos. Wat hij beschrijft, is minstens zo oud als de IX-de eeuw voor Christus. Daarover zijn alle Homeroskenners het meestal eens. -

Welnu, luister goed hoe F. Flückiger, o.c.,14, alles samenvat. “Ook de dagorde van de agora is in een sacrale regel vastgelegd. -

(i) Wie tot het voeren van het woord bevoegd is, krijgt de scepter, het zinnebeeld van Zeus' heerschappij. - Hij staat onder diens bescherming en is, dan ook, onaantastbaar (*opm.*: in het taalgebruik van de Stille Zuidzee 'taboe' ('taou')), zelfs wanneer hij zich tegen de legerleider keert". --

Flückiger, *ibid.*, licht toe: "De volks-, resp. legervergadering is een sacrale levensruimte, -- dit, binnen een nog door het Archaïsche krijgsleven beheerste samenleving. Uitgerekend daar heerst, onder Zeus' bescherming ("één der elementen van de wereld") vrijheid inzake woordvoeren, vrijheid inzake besluitvorming". -

Flückiger besluit: "es ist die urform der späteren demokratie" (Het is de oorspronkelijke vorm van de latere democratie). - Tot daar het regulatief model.

(ii) Applicatief model. --

Als toepassing van wat *Homerus*, in zijn *Odysee* 2:37vv., 3:138, terzake zegt, haalt Flückiger wat volgt aan. - Diomedes, de zoon van Tudeus, koning van Argos, veroorlooft zich de vrijheid om, in het kader van de legervergadering, tegen Agamemnon (cf 111), de algemene leider der Grieken voor Troje - dus in volle oorlogsvoering - stelling te nemen.

"Atride, allereerst tegen u, wegens uw gebrek aan inzicht (*opm.*: informatie), moet ik optreden. Zoiets is 'Themis', 'anax' (= heer), in de agora".

Flückiger merkt hierbij op: "Themis is het oeroude sacrale recht", - nog voor de heerschappijperiode van de Oppergod Zeus. Het is, dan ook, het "van oudsher overgeleverde" (traditionele) recht, dat, waarschijnlijk uit de beraadsvorm binnen de huiskring, centrum van de Themisperiode, stamt.

Indien Flückiger's hypothese juist is, dan zou de vrijheid van spreken, althans bij de Archaïsche Grieken, oeroud recht vertegenwoordigen. - Wat niet zo verwonderlijk moet klinken: ook het asielrecht, een op en top sacraal recht, is oeroud. Met name: wie, achternagezeten door om het even wie (zelfs de vorsten), in een tempel vlucht, is onschendbaar. De Bijbel kan daarvan iets leren.

(113)

(2). -- Herodotos' democratische verhaaltrant.

Teuffen omschrijft deze als volgt:

(a) Wanneer Herodotos zijn teksten neerschrijft, verleent hij iedereen, die iets te zeggen heeft omtrent het behandelde thema, het woord. Daarbij laat hij, voorlopig, niet de minste voorliefde of afkeer blijken t.o.v. het standpunt dat iedereen inneemt.

Opm. -- Het is alsof de traditievaste Herodotos nog de sfeer van het Archaïsche gezin, dat beraadslaagt of van de Homerische agora, in volle discussie, beleeft.

(b) Pas nadat hij alle andere meningen aan het woord gelaten heeft, komt hij met de hem eigen mening voor de dag. -- Is hij, daarbij, omtrent de feiten, niet helemaal zeker, dan laat hij dit in de formulering van zijn inzicht blijken.

Opm.-- Wij weten het: Thales van Miletos, de stichter van de Griekse wijsbegeerte, vakwetenschappen, retoriek (-624/-545), was ook Ioniër, met zijn land-en vooral denkgelovigen Anaximandros van Miletos (-610/-547) en ook Anaximenes van Miletos (-588/-524). Herodotos leefde, dus, in een klimaat van historia, onderzoek der gegevens (kf 83). Tot die gegevens behoren ook de meningen der anderen, zelfs als deze als onkritisch zouden moeten afgedaan worden. -

Applicatief model. -- Herodotos inzake multicultuur. -- Teuffen, O.c., 46f., haalt aan.-- Historiæ 3:38.

1. Regulatief model. --

Gesteld: men wil alle volkeren der aarde ertoe uitnodigen uit de grote verscheidenheid (kf 14: Feyerabend) van de gedragvormen de beste uit te kiezen. In zo'n geval zou ieder volk, eerst alle zeden nauwkeurig op hun waarde toetsen, om, daarna, de eigen zeden, toch als de beste voorop te stellen. -- Dermate gaat ieder volk ervan uit dat de eigen levensvormen "de beste" zijn. -

2. Applicatief model.

Daarvan - zo gaat Herodotos voort - (...) bestaan er vele voorbeelden. (...).

(a) Toen Dareios (= Darios, Perzisch vorst) regeerde, liet hij eens alle Grieken aan zijn hof tot zich roepen en vroeg hun: "Wat moet men u geven opdat gij uw gestorven vader zoudt willen opeten" Antwoord: "in geen geval bedrijven wij zo' n misdaad". -

(b) Daarop liet hij de hovelingen komen, die uit de Indische volksstam der Kalatiërs afkomstig waren (zij eten de lijken van hun ouders op). Toen alle Griekse hovelingen uit de buurt waren, stelde Dareios, d.m.v. een tolk, de

vraag: “Wat moet men u geven opdat gij ertoe bereid zoudt zijn uw oude ouders te verbranden?”.

(114)

Met luide stem schreeuwden zij het uit en namen tegenover Dareios een smekende houding aan: “spreek toch niet zulke goddeloze woorden uit”. -- Zo is het gesteld met de zeden der volkeren. - Tot daar de tekst van Herodotos.

Het gedesacraliseerde ‘natuur’-recht der Protosofistiek.

a. *E.R. Dodds, Der Fortschrittsgedanke in der Antike, Zürich, München, 1977 (// The Ancient Concept of Progress, Oxford, 1973), 124ff., typeert de mentaliteit der Sofisten van het eerste uur als volgt:*

“(De Sofistiek) vertoont dezelfde kentrekken als het liberale denken van de XVIII-en de XIX - de eeuw. Deze zijn: (1) individualisme, (2) humaniteit (*opm.*: de nawerking van het Renaissancehumanisme), (3) verwereldlijking (secularisering), (4) kritiek op de traditie o.g.v. ‘rede’, (5) groot vertrouwen in de toegepaste rede als sleutel tot onophoudelijke vooruitgang (kf 78)”. -

Men kan niet duidelijker de overgang van de Archaisch-sacrale cultuur naar de Verlicht-rationele samenvatten.

b. *Werner Jaeger, Paideia, I, 368, zegt daaromtrent wat volgt. -*

“Het probleem der problemen in de democratie’ -- De eeuw van Perikles is, althans wat Athene betreft, bekend voor haar ‘democratie’. Maar Perikles (-482/-429), de leider van de ‘democratische partij’, werd, in - 444, de enige heerser over Athene.

Volgens Jaeger was zijn zozegde ‘democratie’ “eine kaum verhülte Tyrannis” (een nauwelijks verholten tirannie). -

Gevolg: de spanning tussen de sterke, ‘culturele’ persoonlijkheid, enerzijds, en, anderzijds, de hele samenleving. Alle toenmalige denkers over de samenleving, de ‘polis’, zoals wij het, Tweede Jaar (*Filosofie van de levensloop, 246/264* (Elementen van Plat. sociologie), zagen, dachten daarover na, “ohne damit fertig zu werden” (zonder er een oplossing voor te vinden). -

Welnu, de eerste sofisten zagen dat probleem vlijmscherp. Zij wilden, dan ook, niet meer algemene volksopvoeding, maar elitevorming. “Es war, im Grunde, nur des alte Problem des Adels in neuer Form” (aldus steeds Jaeger). Wel kon iedereen, ook de gewone burger, in Athene, een - elementaire - vorming verwerven. Tot de Sofisten, wijsheidsleraars, komen van meet of aan

slechts mensen uit de elite: met name, al wie zich tot politieker wil maken en, meteen, zijn polis leiden. -

Ziedaar een tweede karakteristiek (beschrijving) van de Protosofistiek.

(115)

c. Derde karakteristiek. -

Platon, in zijn dialoog *Protagoras 317b*, laat Protagoras van Abdera (-480/-410; kopstuk van de Protosofistiek), die Scepticisme (cf 9, 24) en Relativisme (waarover straks meer) voorstaat, het volgende staande houden. -- "(...) Ik eis de titel 'Sofist' op. Mijn beroep is de mensen cultuur bijbrengen (...).

(a) De anderen, -- zij verderven de jongeren: (...) zij brengen ze terug - tegen hun zin - tot gespecialiseerde vakken (...), -- berekeningen, sterrenkunde, meetkunde, muziek (*opm.*: zoals men ziet: de leervakken, die de Paleopythagoreeërs invoerden) (...).

(b) Maar, indien een jongeman tot mij komt, dan leert hij enkel wat hij graag leert.

Ten andere: de leerstof die ik onderwijs, is 'eu.boulia', het degelijke beraad (*opm.*: wij zouden nu, met een Anglicisme, 'know how' (grondige kennis) zeggen), nl. 1. in private zaken: de wijze waarop men zijn eigendommen uitstekend beheert; 2. in publieke zaken: de wijze waarop men, in de polis (stadsstaat), ageert en het woord voert, -- met maximaal resultaat". (*J.P. Dumont, Les sophistes (Fragments et témoignages)*, Paris, 1969, 29s.).

Zoals men weet, loopt het Internationaal Humanistisch verbond tamelijk hoog op met Protagoras :

(a) Wat wij van de gegevens - de 'dingen' - kennen, is slechts de wijze waarop zij ons onmiddellijk gegeven zijn ("zoals zij ons verschijnen"), -- wat Scepticisme is;

(b) Alle beweringen zijn, ergens, waar (maar dan zo dat uitmaken of gradatie is inzake waarheid, -- of er toch én ware én onware beweringen zijn, voor zover men buiten het direct - waargenomene gaat, ondoenlijk is),-- wat Relativisme is.

Besluit: de mens, voor zover hij Scepticistisch denkt en te werk gaat, is de 'maat', d.i. de uiteindelijke norm, van "alle dingen".

Dit behelst dat de zienswijze van de topfiguur van de Protosofistiek zich beperkt tot het zicht- en tastbare (wat Secularisme is), -- met de mens - daarin,

in dat beperkte werkelijkheidsgebied - als hoogste instantie (wat Humanisme is, -- of 'Humaniteit' in Dodds' taalgebruik (cf 115)). -

Men ziet dus waarop het neerkomt :

(a) is 'werkelijk' al wat zicht- en tastbaar is (de fenomenen); daarbuiten is er, eigenlijk, niets, tenzij pure hypothesen, die ontoetsbaar zijn;

(b) de mens, op zoek naar eigenschappen en politieke macht, is daarin centraal.

(116)

Herlees nu kf 110, onderaan: volgens de Archaïsch-sacrale zienswijze is "het humane in de mens" zijn zin voor recht, voor zover dit een godgegeven, door een of andere godheid geïnspireerd wijsheid is; voor het protagoreïsch humanisme is het "humane in de mens" de know how in politieke invloed. -

Weerom: zoals kf 115 het al zei, is dit de overgang van de archaïsch-sacrale naar de verlicht-rationele cultuur. Men houde dit goed voor ogen, wanneer wij nu de ethiek, resp. politiek van de Protosofisten even schetsen.

Het protosofistisch relativisme. -

Protagoras is de 'ster'. Maar de Sofistiek was op geven ogenblik - -450/-350 (honderd jaar lang) - een hele beweging, met allerlei figuren. -

Eén van hun grootste ontdekkingen was - wat Herodotos (-484/-425) al ontdekt had, maar toch niet Sofistisch interpreteerde (cf 114) - de multicultuur in ethisch-politische (wij zouden sedert de vijftigerjaren zeggen: in menswetenschappelijke) termen: het feit dat wat, in de vooropstellingen, van het ene cultuurtype past en dus 'goed' (gewetensvol) is, uitgerekend in de vooropstellingen van het andere cultuurtype niet past en dus 'slecht' (gewetenloos) is.

De Protosofistische grondslagenkritiek. -

Voor een Pythagoreër of een Platonieker zijn de varianten van eenzelfde basisinzicht (Platonisch: idee) slechts de fenomenale zijde van een verborgen eenheid. Men zou het wiskundig, bijna kunnen uitdrukken: fenomeen (= zicht- en tastbaar)/ verborgen (= ideëel) = varianten/ éénzelfde inzicht. - Voor de meeste Sofisten is dit anders. De vooropstellingen der culturen zijn niet goddelijke inzichten, waarvan de menselijke culturen gevarieerde toepassingen uitvinden, maar slechts meningen, louter 'humane' meningen. Ergens door beginfiguren 'uitgedacht'. -- God mag weten om welke 'humane' (Nietzsche zou zeggen "menschliche, allzu menschliche") beweegredenen of onbewuste drijfveren. -

Men voelt het humanisme inzake hypothesen (vooropstellingen). De wisselende omstandigheden ('situatief'), vermenigvuldigd met de betrekkelijk willekeurige duidingen van die omstandigheden, -- ziedaar de grondslagen, waarop de multicultuur gesteund is.

(117)

Een Euripideïsche formulering. -F. Flückiger, o.c.,87, haalt een vers van de derde grote tragicus der Antieke Grieken aan, Euripides van Salamis (-460/-406), die, met zijn diep-mystieke aanleg, langdurig met de waarden crisis der Sofisten heeft geworsteld.

(1) Indien 'goed (op zich) en 'kwaad (op zich)' overal hetzelfde waren, dan was er onder de mensen geen meningsgeschil meer. -

(2) In feite, echter, zijn slechts de woorden die men gebruikt, overal dezelfde. Maar wat door die woorden aangeduid wordt, verschilt van streek tot streek;

Opm.-- Deze schitterende formulering van Euripides spreekt twee dingen uit. -

a. Het onderscheid tussen begripsrealisme ('goed, resp. kwaad op zich', d.i. sedert Parmenides van Elea (-540/...), de stichter van het Eleatisme (kf 49,50), onafhankelijk van onze denkbeelden en onze woorden) en begripsnominalisme : Voor de Septische Protosofistiek zijn de namen der 'dingen' slechts 'woorden' (versta: klanken, waarmee de ene cultuur dit, de andere dat kan aanduiden). de ontologie, werkelijkheidsleer (zijnsleer) van Parmenides wordt hier taalkunde, als de wetenschap omtrent het taalgebruik. Meer niet. Men kan dit, met sommige huidige denkers, linguisticisme heten.

b. Het Relativisme. -- Het 'relativeren' wordt de waardeleerstellige houding van de Sofistiek. Onder 'relativering' verstaat men "het systematisch als niet of niet zo 'absoluut' opnemen van de (traditionele) vooropstellingen der culturen". Waarbij 'absoluut' (in het Nederlands 'volstrekt') betekent "onafhankelijk van onze willekeurige of althans wisselende meningen", die, bij afwezigheid van iedere 'volstrektheid' of 'absoluutheid', totaal autonoom, eigenmachtig, kunnen te werk gaan (kf 73v.: zelfbevestiging). En wel in Individualistische zin, zoals Dodds zo juist zei (kf 115) zowel van het Antieke Sofistische denken als van het Moderne Liberalistische denken. Ik, gij, hij, zij, wij (als groep), -- wij denken 'ongebonden' ('vrij'), zelfstandig, 'zelfbepalend', eigenmachtig.

Het protosofistisch naturisme/ primitivisme.

kf 26/32 leerde ons al wat vooral Modern Primitivisme is. -- Daarin speelt het denkbeeld 'natuur' (denk aan 'natuurvolkeren') een hoofdrol. -

F. Flückiger, o.c., 107, stelt vast dat "de eersten, die bewust de menselijke natuur ('fusus') tot norm van:

(i) de dingen, de 'zijnden' (d.i. wat wij van de werkelijkheden denken en vooral zeggen) en

(ii) het gedrag, individueel of in samenlevingsvorm, vooropstelden". Het waren vooral de latere Sofisten, Antifon (-480/-411), een Attisch redenaar, -- Hippias van Elis (-481/-411) Thrasymachos van Chalkedon (-430/-400), -- en anderen.

(118)

(1).1. -- Het denkbeeld 'natuur' ('fusus').

Met een W. Jaeger of een F. Flückiger kan men denken dat de Sofisten het begrip 'natuur' o.m. en vooral aan de medici van die tijd ontleenden. - F. Flückiger meent, o.i. terecht, dat hun woordgebruik rechtstreeks stamt uit een welbepaalde traditionele uitleg van het antiek-Griekse woord 'fusus' (uitleg, die ook een Jaeger vermeldt).

a. De term 'fusus' komt - aldus Flückiger - het eerst voor in *Homerus, Odusseia.10: 303*. Daar betekent 'fusus' de energie (kracht, vermogen), in een welbepaald toverkruid - molu - aanwezig, waarmee Odusseus de hem eigen energie versterkt, zo dat hij zich tegenover de tovenaars Kirke (Circe) kan staande houden.

Men ziet het drieledige schema :

(1) een identiteit (= wezensvorm, essentie),

(2) die een eigenmachtigheid uitmaakt,

(3) zo dat men het uithoudt tegen negatieve invloeden (kf 73, waar de virtú van een Machiavelli omschreven wordt in een identische drieledigheid (identiteit, eigenmachtigheid of zelfbevestiging, zich staande houden tegen negativiteit in of ontkenning). Men vergeet daarbij niet dat in het Latijn, moedertaal van het Italiaans, 'virtus', vertaling van het Griekse 'dunamis', energie, geregeld, in een traditioneel taalgebruik, o.m. toverkracht, magische energie, betekent.

b. De term 'fusus' betekent, in het Antiek-Griekse woordgebruik:

(1) identiteit: oorsprong of wat uit een oorsprong ('genesis') ontstaat (zo dat het dezelfde identiteit, natuur, bezit)

- (2) die zich eigenmachtig doorzet (zelfbevestiging)
- (3) tegen al wat daarmee strijdig is (ontkenning). –

Wij gaan, nu, zien of die zeer traditionele betekenissen wel degelijk blijken de juiste te zijn, uit wat volgt.

Welke ‘identiteit’ benadrukken de Sofisten in kwestie? Twee kentrekken komen naar voren. –

1. De ‘natuur’ - b.v. van een politieker - indien Sofistisch, zo dat hij macht verwerft (het machtsbeginsel). -- Een Thrasumachos zegt b.v.: “Ik bestempel, eigenmachtig, als ‘rechtvaardig’ (‘gerechtig’) - beter: ‘rechtmatig’ - wat ik, -- als de sterkere of zelfs de sterkste, als nuttig voor mij duid; in dat geval ben ik “de gelukkige”, met als toonbeeld de alleenheerser”. Ziedaar de ‘theorie’ - omtrent de ‘natuur’.

(119)

2. De ‘natuur’ - b.v. van een Anakreontisch dichter, indien Sofistisch, is zo dat zij lustgevoel, genietingsdrang, genotzucht uitleeft. -- Anakreon van Teos (-572/-487) zet een erotische poëzie in, die ‘autonoom’ begint aan te doen. - Waar b.v. een Sappho van Lesbos (-612/...) wel sterk erotisch, ja, enigermate lesbisch dicht, is zij diep religieus: zij vereert b.v. Afrodite of Eros (een godheid), terwijl zij erotisch leeft. - ‘Anakreontische’ erotiek, na Anakreon, wordt los van iedere godheid doorleefd. --

Analoog daaraan is de stelling van de Sofist Kallikles (*Platon, Gorgias 447*): “Voor mij, persoonlijk, bestaat ‘recht’ er o.m. in dat ik, zoals ieder enkeling of groep, de mij eigen lustgevoelens niet enkel kan, maar ook mag uitleven en dit door om het even welk middel”. -

Let erop: “kan uitleven” is de vrijheid van macht; “mag uitleven” is de vrijheid van ‘geweten’; -- de macht het ethisch - zogezegd ethisch - beginsel. Een Kritias van Athene (-460/-403) lijkt analoge theorieën verkondigd te hebben.

Samengevat: ‘natuur’ lijkt dus wel degelijk (1) een identiteit, -- hier een machtswillige en lustgevoelige identiteit, (2) die eigenmachtig zich doorzet, (3). tegen alle weerstanden in. Weerom die driedigtheid “identiteit/ zelfbevestiging/ ontkenning”.

(1).2.-- De systechnie ‘fysis (natuur)/ nomos (gewoonte)’.

Eens dat men de machts- en lustbegerige natuur der Sofisten voor ogen heeft, begrijpt men één der mogelijke duidingen van de beruchte tegenstelling “fysis/ nomos”. - Men kijke naar de derde term van onze drieledigheid :

1. de vooropstellingen van de traditie - gewoonte(recht)
2. de (democratische) grondwet of gewone wet zijn even zovele hindernissen, die de zich doorzettende natuur moet overwinnen, wil zij zichzelf waar maken. -

Appl, model. -- De Sofist Hippias stelt voorop “De wet is de tiran van de mens”. Van de Sofistisch geduide mens, -- wel te verstaan.

Opm.: Noteer dat die zin ook anders kan verstaan worden: indien een wet onrechtvaardig is, dan is zij tirannisch. Maar dit is geen echt sofistische duiding.

(2).1.-- De sofistiek,-- nu eens democratisch, dan weer antidemocratisch. -

(i) Protagoras van Abdera, Antifon van Athene e.a. waren voor gelijkberechtiging van alle burgers. Zij waren zeer democratisch gezind.

(120)

Herinner u “Iedereen gelijk voor de wet”. Hier wordt ‘wet’ geduid als de vooropstelling bij uitstek die, in een samenleving, ook de Sofistische mens ‘levensruimte’ schenkt.

(ii) Niet alle, maar toch een aanzienlijk aantal Sofisten duidden de gelijkheid inzake rechten als “eine gasze Ungerechtigkeit” (F. Flückiger), “een grote ongerechtigheid”. -- Het argument was o.m.: op die ‘democratische’ wijze worden, immers, de minderwaardigen - zo de massa - bevoorrecht en de meerwaardigen - zo de meestbegaafden - verontrecht. -

Flückiger, o.c., 109, licht dit toe. -

a. Als, in de school van Gorgias van Leontinoi (-480/-375; met Protagoras de tweede grootste Sofist), in naam van de ‘natuur’ het recht van de sterkste of van de beste vooropgesteld werd, dan bedoelde dit de bevrijding van de enkeling - individualisme - uit de ‘boeien:’ (1) van de heersende ‘conventies’ (b.v. oeroude gewoonten) en / of (2) van het heersende rechtssysteem.

Opm.-- Weerom: zeer begrijpelijk vanuit (i) de identiteit, het eigen wezen, (ii) de zelfbevestiging, het zich eigenmachtig doorzetten, (iii) de ontkenning, hier de conventies of wetten, die 'hinderen'. Cfr. *Platon, Gorgias 483*. -

b. Flückiger vat samen: "Dit natuurrecht vertoont en een Individualistisch én een Antidemocratisch karakter".

Samengevat. -- Men kan zich niet van de indruk ontdoen dat een Sofist graag democratisch begon, om mettertijd vanuit een machtspositie op 'democratische' wijze verworven, 'antidemocratische neigingen' te ontwikkelen. Zo ontplooiden zich zijn 'natuur', -- zijn 'aretè', 'deugd'.

(2).2. - Animalistisch primitivisme. --

Hier komen wij aan de ware cynische rede. -- "Het recht van de sterkste geldt toch werkelijk algemeen in "de natuur" (hier als verzamelnaam van al wat een 'natuur' heeft):

(i) Het is de regel in het dierenrijk en - zo beweren de Sofisten - ook onder de mensen, -- in de grond. Bij de mensen blijkt dit glashelder in fenomenen als de oorlog: na een (gewonnen) oorlog, immers, kan de overwinnaar beslissen over het leven van de overwonnenen (Aldus F. Flückiger o.c.,109).

Opm.-- Daarmee zijn wij aan de tegenvoeter van een Hesiodos, (KF 110) voor wie, op sacrale gronden, de mens als mens door zijn zin voor recht boven het dierenrijk uitstijgt .-

Korter: Cicero gelijkt op Hesiodos, de meeste Protosofisten op Machiavelli (kf 72).

(121)

Besluit. -- Staan wij, eerst, stil bij een paar waardeoordelen. -

Een eerste waardeoordeel: Dodds, Fortschr., 125,

Dodds is nochtans een overtuigd aanhanger van het Liberalisme en principieel bewonderaar van de Protosofistiek zegt: "(De Sofistiek) had een groot tijdvak van intellectuele, sociale en politieke ontvoogding moeten inleiden.-

Wat zij, in feite, inzette, was vooreerst een tijdvak van burgeroorlog en stedenoorlog, die met een bewuste vreugde aan brutaliteit uitgevochten werden, -- een brutaliteit die, tot voor kort, bij ander volkeren van hoog cultureel peil nauwelijks overtroffen was.

Daarna een tijdvak van dictaturen - de zgn. 'tweede turannis' voor dewelke Dionusios van Syrakuse (*opm.*: een bekend tiran) model stond. (...)-

In de wereld van het denken dook, voor het eerst, de theorie van de Übermensch (*opm.*: Nietzsche's machtsmens) op, -- nl. dat politiek immoralisme dat een Kallikles, in *Platon's Gorgias*, zo glanzend naar voren brengt en, anderzijds, Platon zelf, wiens filosofie Crossman terecht beschreven heeft als "de gruwelijkste en grondigste aanval op liberale denkbeelden, die de geschiedenis te kennen geeft".

Een tweede waardeoordeel velt ons het Internationaal Humanistisch Verbond.

(1) H.J. Blackham, *Humanism*, Blackham, Penguin Books, 1968, 9, definieert Modern 'humanisme' als volgt. --

(i) "Humanisme is de steevaste wisseloplossing voor religie" (m.a.w.: hier wordt een dilemma vooropgesteld: ofwel religie ofwel humanisme).

(ii) Humanisme, althans binnen een gekerstend Europa, bestaat in een verwerping van het christendom. (sic). -

Deze negatieve definitie is de conclusie van twee vooropstellingen.

(i) "Dit aardse leven is alles (*opm.*: exclusivisme); meteen bestaat "de mens op zich" (*opm.*: de autonome, volslagen eigenmachtige mens).

(ii) "De mens is verantwoordelijk voor het eigen leven en voor het leven op aarde". Noteer dat 'verantwoordelijk' hier betekent: die mens moet geen beroep doen op b.v. sacrale elementen, die hem, minstens gedeeltelijk, zouden kunnen ontslaan van de massieve en massale verantwoordelijkheid. Hij staat er radicaal alleen voor. --

Analoge vooropstellingen huldigt *J. Alleman, De leidende grondgedachten van het Moderne a-godsdienstige Humanisme*, in: *Tijdschr. v. Phil.* 21 (1959): 4, 615/680; 22 (1960):1, 13/76.

(2) Het Humanistisch Verbond over de Griekse verlichting. -

Volgens dat standpunt beleeft "de Griekse Verlichte rede" haar hoogtepunt in de V- de eeuw (= de eeuw van Perikles (kf 115).

(122)

- Hoe is, Humanistisch geduid, Hellas daar heen gegroeid?

1. Homeros' *Ilias* en *Odusseia*. Deze worden geduid als de 'heroïsche vorm van Humanisme', waarbij 'Humanisme', nu, gedefinieerd wordt als

“uitmuntendheid in alle menselijke prestaties” (athletisme, toneel, bouw- en beeldhouwkunst, welsprekendheid, politiek, denken, leven). M.a.w.: een cultuur. -

Opm.-- Wie Homeros, echter niet-exclusief Humanistisch leest, stelt vast dat hij mensen beschrijft, diep religieus, toch uitmuntend presteren. Herlees b.v. cf 110/112.--

2. Thoekudides van Athene (-465/-401 of -395)

Hij schreef de *Geschiedenis van de Peloponnesische oorlog*, die, inderdaad, een Sofistische geschiedschrijving inluit. --

3. Het Corpus Hippocraticum, d.i. een kleine bibliotheek van medische schriften (prognose, diëtetiek, heelkunde, farmacologie, beschrijvingen van ziekten en van gezondheid). -

Opm. -- Wie de Hippocratische teksten onbevooroordeeld leest, stelt vast dat deze uit de V-de en de IV-de eeuw stammende boeken zeker, voor het grootste deel, niet van Hippokrates van Kos, een tijdgenoot van Socrates (-469/-399), zijn doch van een veelheid van stellers, die er zowel agnostische als religieuze meningen over nahouden. Zo dat zij absoluut geen argument kunnen zijn t.v.v. ‘Humanisme’ -

4. Demokritos van Abdera (-460/-370; Atomieker), Demokritos kan in zekere zin “de eerste materialist” geheten worden, maar dan in de zin van Hylich Pluralisme (Demokritos aanvaardt én grove stof én ‘subtiele’ of fijne stof, waarmee hij b.v. occulte inwerkingen en verschijningen van godheden verklaart).-

5. Protagoras van Abdera (kf I 116). Het Humanistisch Verbond begroet in hem “de man die het eerst het regnum hominis (het Rijk van de mens) proclameerde”.

Opm.-- Dat Protagoras ‘humaniteit’ centraal stelde is, grosso modo, juist. Maar nergens blijkt het radicale exclusivisme inzake sacrale werkelijkheden dat het humanistisch verbond huldigt: Protagoras zegt juist: “Ik weet niet of dergelijke dingen bestaan”.

M.a.w.: als echt Sceptieker laat hij al wat de zintuiglijke ervaring van onmiddellijk gegeven werkelijkheden overschrijdt (kf 9, 24, 116), als ontoetsbaar en, meteen, onduidbaar tussen haakjes (hij spreekt er zich niet

over uit, zoals het Humanistisch Verbond, dat agressief negeert). Vergeleken bij Protagoras komt het Humanistisch Verbond als dogmatisch-exclusief rationalistisch (kf 47) over.

(123)

Steekproef 12 : de huidige triomf van het liberalisme.

Als basis van deze steekproef in onze huidige cultuur nemen wij het schitterend artikel van *Pascal Garcin, Economie: Le bon marché*, in: *Journal de Genève* (29.06.1989), dat wij met andere opmerkingen toelichten. --

I. -- De feiten. -

1.1. Het Westen.

Sedert lang werd de kerk, ooit het middelpunt in de dorpen en de steden van het Westen, vervangen door de markt. De logica (*opm.*: de auteur bedoelt, de vooropstellingen) en de wetmatigheden van die markt vindt men, telkens weer terug in het wezen zelf van alle vraagstukken van onze Westerse samenleving. Die logica, die wetmatigheden beslissen over waarde en onwaarde van ieder gegeven. --

1.2. Het Oostblok.

De Oostbloklanden vertonen een veelheid van experimenten - Sovjet-Rusland, Communistisch China, Hongarije, Polen, zijn zij er nog niet in gelukt de étatistische economie om te vormen in een markteconomie, dan is het niet doordat zij het niet geprobeerd hebben.

1.3. - De derde wereld.-

Ofschoon geremd door het verouderd karakter van een aantal structuren, toch schrijdt de liberalisering dagelijks vooruit, terwijl, daarbij, de rol van de staat afneemt, zowel op industrieel of commercieel als op monetair gebied.

2. De socialistische internationale.-

Als om de huidige geestdrift voor de markteconomie nog kracht bij te zetten, heeft de Socialistische Internationale er zich nu ook toe 'bekeerd': in de week van 19 tot 24 juni 1989 waren de leden - de meer dan tachtig Socialistische partijen van de hele planeet - in Stockholm bijeen om de honderdste verjaardag (1889/1989) te vieren. -

1. Onverdeeld positieve waardeoordelen over de markteconomie

2. afdoende kritieken intake de economische rollen van de staat algemeen genomen en, inzonderheid, de nationalisering en werden in het programma van de Internationale opgenomen.

De Sociaaldemocratische partijen van Noord-Europa waren reeds, voor het grootste deel, marktgezind. De houding van andere partijen was tweeslachtiger, zo die van de Franse Socialistische partij (die nog nationalisering doorvoerde in 1981), zo ook een aantal Socialistische partijen in de Derde wereld.

II.-- *Het waardeoordeel.* -

(a).-- *de stelling.*

Voor zover de apotheose van de markteconomie de overwinning van de rede is op sommige in diskrediet geraakte economiemodellen, verdient zij onze bijval.—

(124)

2. Voor zover, echter, de markteconomie, door die triomf, een soort monopoliepositie verwerft zo dat zij voor geen betwisting meer vatbaar wordt, is zij een reden tot ongerustheid. En dit o.g.v. de regels zelf, waarvan de markteconomie slechts de toepassing is.

(b).-- *Het betoog.*

***Analogisch model.* -**

Denken wij ons een onderneming in die (i) door protectionistische maatregelen afgeschermd is, (ii) die haar productie-onkosten niet bijhoudt, (iii) die niet tot herstructurering in staat is doordat zij dronken is van haar versneden successen. Wel: indien de markteconomie geen concurrerende ideologieën of denkmodellen meer om zich ziet, dan riskeert zij te verzeilen in de situatie van zo'n onderneming. --

2.1. *Historisch model.* -

Het risico is minder denkbeeldig dan men denkt. - Herinneren wij ons de omgekeerde situatie van de decennia na Wereldoorlog II (1939/1945). Het succes van het sociaaldemocratisch model was toen denderend. Zo denderend zelfs dat het alle politieke machthebbers beïnvloed heeft: dronken o.g.v. een algemene consensus (*opm.*: eenstemmigheid) kende men aan de staat de ene rol na de andere toe. Het gevolg was de inflatie van de zestiger- en zeventigerjaren.

2.2. *Het risico.* -

De markteconomie beleeft een analoge consensus.

Gevolg: o.g.v. die les der recentere geschiedenis, moet onze waardering door ernstig voorbehoud gematigd worden. Meteen is de openheid voor de - heden zeldzame - tegenstanders ... een rationele plicht.

De herstructurering van ondernemingen.

Bibl. steekproef : A. Bosshard, *Interview: les nouveaux emplois qui font frissonner les syndicats*, in: *Journal de Genève* (20.09.1988). -

Begin september 1988 besteedt het Internationaal Bureau van de Arbeid (B.I.T., Genève) een seminarie (= studiegroep van éénzelfde vakwetenschap die een vraagstuk behandelt) aan de huidige vernieuwing van de onderneming (cf 95). -

Eén der basisdenkbeelden, die heersen, nu, heet 'herstructurering' (in het Frans: adaptation, -- 'perestrojka' (kf 54)). Dit is het geheel der maatregelen, die een onderneming treft om de concurrentie en de trage groei (kf 87) te overleven. -

(I). - Het denkbeeld 'deregulering'. -

'Deregulering' betekent de afschaffing van allerlei reglementen ('regulering'), die de vrijheid van de ondernemingen aan banden leggen. In mei 1987 b.v. besteedde het 18-de Vlaams economisch wetenschappelijk Congres te Brussel daaraan een tweedaags debat.

(125)

De meeste sprekers hielden een pleidooi voor een evenwicht tussen staatstussenkomsten en onverantwoordbare dereguleringen. Geen enkele economische school, - zelfs niet de Monetaristen (cf 81, 102,-- 98) of de Aanbodseconomisten, vroegen om algehele deregulering (cf 71: extreme denkvormen).

(II).-- Het denkbeeld 'flexibiliteit'. -

'Flexibiliteit' omvat: 1. de vergroting van de speelruimte van de onderneming om het aantal werknemers en, meteen, de tewerkstelling "aan te passen", 2. de versoepeling van de tewerkstelling - met name: de uurroosters - van de werknemers. -- In dit verband: 'atypische tewerkstellingsvormen' zijn deeltijdse arbeid, thuisarbeid, het doorgeven van werk aan kleinere ondernemingen (kf 96) ('soustraitance')

Opm.:

1. Tussen 1960 en 1980 slonken de kleine en middelgrote ondernemingen gevoelig, -- wegens de schaalvergroting. Dit proces zet zich door: denk aan de voorbereidingen met het oog op de Euromarkt 01.01. 1993.

2. Sedert + 1980, echter, ziet men een herstructurering en invoering van verscheidenheid in de secundaire (industriële) en de tertiaire (diensten betreffende) sectoren (cf 92v.: sectoren) (kf 96v.).

De grote zorg der vakbonden. -

De bliksemsnelle en diepgaande omvormingen van de onderneming - in de vorm van privatiseringen (kf 40, 54), flexibiliteit, informatica (cf 94) - niet enkel in het westen, maar ook in het oosten en zelfs in de derde-wereld-landen, brengen:

1. een nieuwe organisatie van tewerkstelling, loonovereenkomsten, uurroosters e.d.m., alsook

2. nieuwe verhoudingen tussen werkgevers en werknemers met zich. De grote zorg der vakbonden, daarbij, laat zich lapidair samen vatten in een zinnetje : "technologie schept weliswaar arbeid, doch doet banen verdwijnen". -- Dit slaat allereerst op de informatica.

Het Oostblok. -

In Socialistische economieën - Hongarije en China (kf. 54,58) voorop - nemen, bij de herstructurering, brigaden, coöperatieven, collectieven en private firma's de rol van de staat en de bureaucratie ermee verbonden over.

Op het seminarie van het Int. Arbeidsbureau stelde de Heer Aganbeghian, uit Moskou, vast dat het Kapitalistische Westen, het Dirigistische Oosten en de ontwikkelingslanden privatiseringen invoeren. Hij aanvaardde privatisering als één methode om de productie van goederen en diensten te begunstigen, - op voorwaarde dat zij gepaard gaat met eerbied voor de normen en de regels, die de lichamelijke en zielkundige gezondheid van de werknemers tegen uitwassen beschermen.

(126)

Opm. Bibl. steekpr.: *J. Baynac, La révolution gorbatchévienne (Essai d'analyse historique et politique)*, Paris, 1988. -- De auteur tracht aan te tonen dat Rusland aan zijn vierde revolutie toe is: 1905/1907 (spontane opstand), februari 1917 (democratische revolutie), oktober 1917 (Bolsjevistische revolutie), 1985 (Gorbatsjovistische revolutie (Mikhaël Gorbatsjov (1931/...))). In o.c., 21/60 (*Gorbatsjov avant Gorbatsjov*) toont hij aan dat Gorbatsjov

voorlopers had, - o.m. Ioeri Andropof en Andrej Sacharof (deze laatste reeds in 1970, -- met V.F. Toertsjin en Roy A. Medvedef).

De auteur verwijst ook naar een roman, die via de KGB, o.l.v. *Andropof*, in het Westen doorzippede, nl., *V. Grossman, Vie et destin*, Paris, Julliard, 1984 (in de Sovjet-Unie pas in 1988) waarin passages te lezen zijn, die Stalinisme en Nazisme gelijkstellen. Zo b.v. het gesprek tussen een Nazi en een oude Bolsjewiek, in hetzelfde kamp opgesloten: “Wij zijn verschillende vormen van éézelfde wezensvorm, de partijstaat”. Cf 65v., 73 (Skinner)). -

De ‘Postindustriële’ revolutie (kf 94: informationele economie; 88, -- 126) - de informatisering en de automatie van de productie - speelt in de Gorbatsjovistische revolutie een hoofdrol (J. Baynac, o.c.,16). Maar de revolutie is veel diepgaander: in april 1988 zegt Gorbi (zoals men hem heet): “Zoals iedere revolutie is de perestrojka een zich doorzettende, revolutionaire hervorming van het bewustzijn. (O.c.,10); in juni 1988 zegt hij: “Het proces van revolutionaire vernieuwing dringt meer en meer door in de economie” (ibid.); in juli 1988 - in Krakau - heeft hij het over “de tweede wereldrevolutie” - ibid.).

Samengevat: van de machtsstaat naar de Socialistische rechtsstaat: de verwerping van het Kapitalisme, de verwerping van de dictatuur, de verwerping van de ontarding van het systeem in de Sovjet-Unie van de Nomenklatoera, met al haar geheimhoudingen.

Het herstel van de ‘oorspronkelijke’ theorie, de ‘ethische’ opvatting van het systeem, de teruggave van de macht aan het arbeidende volk, dat, daardoor, pas de ware meester over zijn lot wordt, de vestiging van een Socialistische democratie, de hulding van het ‘humanisme’ (de mens centraal), -- de achtergrond van de perestrojka, althans in de louter economische zin van het woord.

(127)

-- De economische uitwerkselen, die ons hier en nu interesseren, zijn b.v.:
(i) het feit dat de staat zijn monopolie inzake buitenlandse handel versoepelt zo dat ondernemingen ook kunnen met het buitenland handel drijven,

(ii) de herwaardering van de onderneming (kf 95): om een dosis vrijemarkteconomie in te voeren werd o.m. de wet op de familiale ondernemingen (die ambachtelijk zijn) uitgevaardigd, -- werd de wet op

coöperatieven (om een netwerk van kleine en middelgrote ondernemingen te stichten (kf 95)) uitgevaardigd;

(iii) de 'joint-ventures' (door een wet ingevoerd) om Westerse kapitalen en technologieën te verwerven (*opm.*: joint-venture is samenwerking met het buitenland inzake onderneming).--

Opm. -- Bibl. Steekproef. *J.K. Galbraith/ Stanislav Menchikov, Capitalisme, communisme et coexistence*, Paris, 1988, onderlijnt het dode gewicht van de (staats) bureaucratie én in de Sovjet-Unie én in de USA; -- Maar wat Mensjikof zegt, interesseert ons hier: de bedoeling is een "democratisch centralisme" te stichten dat én het plan én de vrije markt verbindt; -- zo b.v. "de prijzen van de basisproducten worden nog door de staat vastgelegd, maar de rest (de meeste prijzen) worden door de vrije markt bepaald". Mensjikof onderlijnt: "De markt is niet noodzakelijk het perfecte instrument".

M.a.w.: niet het Kapitalisme wordt ingevoerd, maar een versoepeld Dirigisme.- Dit wordt bevestigd door *G. Sorman, Huit jours chez les grosses têtes de la 'perestroïka'*, in: *Le Figaro-Magazine* (16.07.1988), waar Otto Latsis (economist), die eerder pessimistisch gestemd is, Mikhaïl Oeljanof (Sovjet-acteur), die geestdriftig is, Roy Medvedef (historicus), die beweert "Niet het Socialisme afschaffen maar het op gang brengen". Vitaly Ginzburg (kernfysieker), die vooral de bureaucratie bekritiseert, Andrej Kornelof (ingenieur-ondernemer), die een coöperatieve leidt, aan het woord komen.

Hoofddruk: Zeer gemengde gevoelens wat betreft de resultaten op economisch gebied: de zeventien miljoen staatsambtenaren, (de bureaucraten) en een zeer groot gedeelte van de arbeiders zijn, eerder tegen dan voor de perestrojka (om verscheidene redenen). -

Wat betreft de bureaucratie: *Tamara Kondratieva, Bolcheviks et Jacobins (Itinéraire des analogies)*, Paris, 1989: de revolutionairen van 1917 (oktober) beschouwden zich als de eerste "echte revolutionairen; ofschoon in het spoor van de fameuze Jakobijnen (kf 431 1001); -- *Michael Voslensky, La nomenclatura (Les privilégiés en URSS)*, Paris, 1980 (herinnert,o.c., aan *Milovan Djilas, Die neue Klasse*, Wien, München, 1957), waarin de Nomenklatoera ter sprake komt.

(128)

De 'Nomenklatoera' (van het Latijn 'nomenclatura', lijst) is de lijst van de belangrijkste posten; de kandidaturen worden vooraf onderzocht, aanbevolen en gesanctioneerd door een comité van de partij van het arrondissement, van de stad, van de regio, enz.; m.a.w.: de Nomenklatoera behelst de personen die de sleutelposten bezetten" (o.c.,30).

Wat betreft de arbeid(st)ersklasse: *J.Baynac, La rév. garb.*, 254, zegt: "(...) Het mysterie van de afwezigheid van het proletariaat in het Gorbatsjeviaans taalgebruik. Heeft Gorbatsjef het overvloedig over de landbouwers en de intelligentsia (opm.: de kunstenaars en de denkende klasse), hij heeft nooit, maar dan ook nooit het middel gevonden om het proletariaat voldoende ter sprake te brengen.

Dit, in geen enkele, maar geen enkele, van zijn redevoeringen. Hij herinnert er wel even aan, terloops; meer niet. -- Men is er dan ook niet over verwonderd dat binnen de arbeid(st)ersklasse een duidelijk onbehagen aanwezig is. Haar angst opent haar de oren voor de Conservatieven, de keiharde Leninisten (...). Wanneer het spookbeeld van de werkloosheid voor velen rondwaart (...), moet men er zich niet aan verwachten dat het proletariaat warm loopt (...)" -

Wat gaat daarachter schuil? De informationele revolutie (kf 94, 127), waarin voor de gewone arbeidende mens van langs om minder plaats is.

De duiding door het Internationaal Arbeidsbureau (Genève).

Ziehier wat een verslag terzake, einde november 1989, zegt:

(i) Moeilijk voorspelbaar zijn de economische gevolgen van de perestrojka in de Oostbloklanden. --

(ii) Maar reeds nu is zeker dat een overschot aan werkkrachten tot andere vormen van tewerkstelling noopt. --

Verklaring: het knelpunt is:

(i) overgaan van een te verstaatste economie naar vrijheid voor ondernemingen

(ii) zonder werkloosheid op grote schaal of wilde inflatie.

Opm.:- Bibl. st.: *J. Bremond/ A. Geledan, Dictionnaire économique et social*, Paris, 1981, 212/220 (*Inflation*). -

Definitie. Met C. Olive definieert men als volgt: Niet het feit dat enkele prijzen de hoogte ingaan, maar dat het algemene prijzenpeil stijgt, scheidt 'inflatie'.

(129)

De 'maat', waarmee men dit stijgen (of dalen) meet, is de index (= de algemene index der prijzen, berekend vanuit het standpunt van het gemiddelde gezin ((kf 98), dat het geheel van de prijzen voor het geheel van de goederen en diensten betaalt). -

De index, maat van de prijzen, is de samenvatting van een aantal macro-economische (kf 68) mechanismen. Het economische leven is een 'systeem', d.i. een geheel van 'elementen', die op elkander inwerken. Zo 'n elementen, die inflatieverwekkend kunnen werken zijn:

- a.1. iedere loonsverhoging (die, immers, doorverrekend wordt),
  - a.2. de munt, die te snel toeneemt of die te gemakkelijk in omloop is,
  - a.3. de staat, die zich rijkdommen toekent zonder tegenprestaties en zijn toevlucht neemt tot begrotingstekorten,
  - a.4. de permissieve levensstijl (uit snobisme of onder invloed van publiciteit, -- waarvan een voorbeeldje kf 107/109: de Kretek, steeds meer verlangen en uit geven zonder rekening te houden met de mogelijkheden); -
- b. Het buitenland (denk aan de plotse stijging der olieprijsen). -

De economen, in de loop van dit jaar, vreesden een heropflakking van de inflatie (gedurende het eerste semester van 1989, immers, was er een 'hausse' (0,2 USA; 0,1 Frankrijk), die niet kon toegeschreven worden aan seizoenswisselingen (b.v. de groenten worden duurder in de winter of bij droogte) of grilligheden (de oliecrisis): het was wel degelijk het geheel der prijzen als dusdanig dat steeg. Toch was het niet zoals in de zeventigerjaren, waarin de inflatie als een spookbeeld werkte.

Het begrip 'deflatie'. -

Denk nu maar niet dat de term 'deflatie' het omgekeerde is van 'inflatie'. 'Deflatie' - in een vrijmarkteconomie - is het geheel der tegenmaatregelen, genomen om de vraag (kf 96: vraag en aanbod) af te remmen (deflatoire politiek); -- zo b.v. vermindering der staatsuitgaven, verhoging van de fiscale druk (om de inkomsten, beschikbaar voor uitgaven, te beperken), de beheersing van de rentevoet der kredieten, loonbeperking, beperking der winstmarges, -- de 'prijzenstop').-

Opm. -- Dat wij daarbij stil staan, in het kader van een cultuurfilosofie, ligt daaraan dat zo goed als iedereen - de gewone man voorop - inflatie ondergaat, -- meestal zonder de 'mechanismen' te kennen, die ze beheersen.

Communistisch China. -

Wij herinneren aan kf 54: Deng Xiaoping, om de stagnerende economie van 'het plan' te redden, voert liberalisering door. Met schitterende successen, -- o.m. in de landbouw. -

(130)

Komt de Studentenrevolte met de bloedige onderdrukking, die de inzet is van de strijd tegen "de vreedzame ontwikkeling". -

De term 'Vreedzame ontwikkeling' slaat op wat wij, sedert Gorbatsjov, in het Oostblok, in Europa aan het werk zien. -

Peking (Beijing) 28.11.1989. -

De Chinese eerste minister Li Peng zei het zeer duidelijk: China zal een langdurige strijd moeten voeren tegen zijn 'kapitalistische' vijanden.

De hele Communistische pers zingt, dinsdag 21.11.89, de lof van Roemenië (cf 77) dat - zo houdt zij staande - een Socialisme 'construeert' (het is de term van von Hayek (cfr. kf 67: hij heet het Socialisme, op economisch terrein, een 'Constructivisme', dat zijn denkbeelden aan de economische werkelijkheden opdringt), dat over voldoende kracht beschikt om te weerstaan aan "de vreedzame ontwikkeling" in Oost-Europa. -

Het Volksdagblad van dinsdag 21.11.89 haalt Li Peng aan. Deze verklaarde, voor werkgroepen van leden van onderzoekscommissies, gedurende een Nationale Conferentie, "dat zij veel hadden gedaan om de sociale orde te handhaven, de stabiliteit van de natie te beschermen, de volksdemocratische dictatuur te versterken".

Meer nog: China beschuldigt er "volksvreemde krachten" van hun toevlucht genomen te hebben tot "de vreedzame ontwikkeling" om, in de loop van de lente 1989, de machtigste protestbeweging tegen de regering, sedert de stichting van de Volksrepubliek, op gang te brengen, die, begin juni 1989, "gelukkig door het leger met de grond gelijk gemaakt werd".

Opm. -- Men herleze kf 70: Herzen; 73: Machiavelli, met zijn oorlogspolitiek. -- Het is alsof deze Renaissancehumanist nog steeds met zijn schaduw boven Communistisch China hangt; -- kf 121: de

Protosofistische oorlogsmystiek. In het huidige taalgebruik der Chinese gezagsdragers is de term 'Vreedzame ontwikkeling', immers, negatief!. Het is iets dat men met man en macht dient te bestrijden!!!

Opm.-- Deze oorlogszuchtige taal gaat gepaard met planificatie-herstel (kf 96). De primaire sector (kf 93) wordt heraanangepakt: de landbouwgronden gaat men hercollectiveren; de secundaire sector (ibid.) wordt eveneens heraanangepakt: de partijfiguren ontnemen, opnieuw, de ondernemingen haar zo resultaatvol individueel initiatief.

Besluit: P. Garcin mag gerust zijn: de tegenstanders van het liberalisme laten van zich horen.

(131)

De rationaliteit van het liberalisme.

Kf 102 (de 'rationaliteit' van de economie) heeft ons op dit onderwerp perfect voorbereid. -- Wij gaan wat wij, toen, leren inzien hebben, nu nog verfijnen, -- vooral aan de hand van de kennis- of, als men wil, informatieleer.

Risico/ onzekerheid.

1. Dit thema is niet nieuw:

Kf 80 (rond 1350+ zien de Vroegkapitalisten van de Late Middeneeuwen reeds duidelijk het 'risico' en verrekenen het); Kf 106 (Simmel beweert dat rationeel en avontuurlijk eigenlijk slechts extremen van één differentiaal zijn); -- Kf 102 (Smith-Hayek zien in dat de wanorde der enkelingen, die elk hun eigen voordeel zoeken, een 'onzichtbare' hand, als correctief, nodig hebben);-

Bibl. st. : *F. Knight, Risk, Uncertainty and Profit, Houghton Mifflin Company, 1921.*-- Deze Amerikaanse economist onderscheidde twee types van beslissingen (KF 92,98), voor zover er leemten inzake informatie in aan het werk zijn.

A.-- Het risico.

Een risico is één type van onzekerheid, dat nl. tot op zekere hoogte kan beheerst worden door tegenmaatregelen. Zo b.v.: men houdt meer dan één product of dienst in voorraad (als de situatie verandert); men legt gewoon voorraden aan (om op alles voorbereid te zijn); -- men berekent, zoals reeds de Vroegkapitalisten deden, en men sluit een verzekeringspolis af (berekendbaar risico).

B. -- De algemene onzekerheid.

Dit is het 'risico', doordat het ten volle avontuurlijk maakt, in de volle graad: het is gewoon onberekenbaar, onze 'ratio' (redeneervermogen) heeft er geen vat op. Men tast in het duister. Toch weet men dat het er is. Dus heeft onze 'ratio' er wel enigszins vat op.

Typologie der onzekerheden. -

(I).-- De objectale onzekerheid.

De onzekerheid kan slaan op het object, dat de inzet is.-- Ik beslis in een tweedehandsboekhandel een werkje te kopen. Maar, voorlopig, weet ik er enkel van (= informatiedosis) b.v. auteur, uitgeverij, titel en een vlug doorbladeren (waarin ik enkele zinnestukjes opvang, die mij tot kopen aanzetten).--

(II).-- De intersubjectieve onzekerheid. -

De onzekerheid kan ook slaan op mijn partner(in), het subject. -- Ik vraag aan de kassierster, die ik ken, of zij iets meer weet van het werkje; zij bekijkt het en zegt: "Ja, die meneer (een hoogstaand intellectueel) heeft het gisteren ook meegenomen". Ik weet iets meer (= informatie).

(132)

Maar ik weet niet met welke bedoeling die 'intellectueel' het werkje gekocht heeft: was het 'lukraak' ("at random")? Of was het doordat een kennis van hem het zocht, zonder dat hij het kende? (informatieemte).

Besluit.-- De 'vrije markt', kernstuk van Liberalisme in al zijn varianten, waarin ik het werkje koop, belet niet dat ik met informatieemten koop. Dat behelst: "met irrationaliteit". Want gebrek aan informatie staat gelijk met irrationaliteit.

Institutionalistische vrije-marktkritiek.

P. Garcin, beslist aanhanger van het Liberalisme, Kf 125, smeekte om 'tegenstanders.' Dit, uit democratisch besef. -- Maar er zijn ook louter economische redenen.

Bibl, st. : G.M. Hodgson, *Economics and Institutions (A Manifesto for a Modern Institutional Economics)*, Oxford, 1988, --

(I), Ziehier hoe een Institutionalist redeneert. Het huidige Liberalisme (denk o.m. aan F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948) stelt als hypothese (cf 2, 71; -- 4, 20, 36, 50) voorop : Binnen de (totaal) vrije markt gesitueerd, beschikt de economisch actieve mens - b.v. een ondernemingsleider, een koopster - over niet enkel de noodzakelijke, doch ook

de voldoende informatie (inlichtingen, 'kennis', kundigheden), -- zo dat hij/ zij rationale beslissingen kan nemen.

M.a.w.: deze hypothese doet alsof de economisch actieve mens 'alwetend' is wat betreft zijn economisch handelen. Uit wat een Knight zegt over risico's (dat kan er nog door) en over onzekerheden, blijkt echter dat dit zeer zelden het geval is. Dit verklaart het avontuurlijke. - Doch, indien er ernstige informatieleemte is, dan kan economie geen 'autonome' (Kf 74), louter regelvrije, desnoods gedereguleerde (Kf 125) werkelijkheid zijn. Dus geen louter of totaal vrije markt.

(II). -- De Institutionalisten stellen voorop als hypothese: de meeste economisch actieven beschikken wel over een aantal (= niet-alle, sommige) noodzakelijke informaties, maar niet over alle (universeel) voldoende informaties. Dit behelst dat het economisch handelen, in zo'n irrationele voorwaarden, nood heeft aan leemtecorrectieven. -- Dit heten de Institutionalisten 'instituties' (instellingen).

'Instituties'. -- (1) Regulering krijgt, hiermee, een zeer positieve rol toegemeten, nl. voor zover zij informatieleemten kan aanvullen.--

(133)

(2) De 'instellingen' - beter: 'marktcorrectieven' van informationele aard - zijn velerlei. -

a. Ethiek. -- Een firma, geleid door een aantal leiders, die te allen prijze gewetensvol willen zijn, is, op zich, een extra-economische informatie: "Daar bedriegt men u niet".

b.1. Private instellingen. -- Er bestaan privéfirma's, die een product (koopwaar of dienst) doorlichten en die informatie beschikbaar houden.

b.2. De staat. -- Een regering, die 'wilde' prijsstijgingen beheerst, dankzij regulerende maatregelen, is op zich informatief: "wij weten dat men ons geen te hoge prijzen zal (mogen, durven) vragen".

b.3. Supranationale instellingen. -- De Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds (IMF) - dingen waarover men al te veel enkel negatieve waardeoordelen verneemt - beschikken over informatie aangaande regeringen (b.v. uit de Derde Wereld) - of zij het geld goed of niet besteden; banken die willen geld voorschieten aan zo' n regeringen, kunnen daar informatie inwinnen.

Een Soujetttoepassing. -

Dat informatie en economie zeer nauw samengaan, en over de rationaliteit van de economie beslissen, blijkt nog uit *J. Baynac, La révolution gorbatchovienne*, 34. Daar wordt een brief, opgesteld door V.E. Toertsjin (physicus), A.D. Sakharof (academicus), Roy A. Medvedef (KF 128; historicus) - alle drie wereldbekend, vermeld. -

Op 19 03.1970 richten zij zich tot de topfiguren van de toenmalige Nomenklatoera. Ziehier een uittreksel (o.c.,34). - “Het lijkt, op dit ogenblik, met dwingende noodzaak, plicht een reeks maatregelen uit te vaardigen om een groter democratisering van het maatschappelijke leven in dit land (Sovjet-Unie) door te voeren. -

Deze noodzaak vloeit, voor een deel, voort uit het nauwe verband tussen (het vraagstuk van) de vooruitgang op technologisch-economisch terrein en vakwetenschappelijke beheersmethoden, -- ineen vloeiend met (het vraagstuk van) informatievrijheid, publiciteit en competitiviteitsgeest”. Wat verder, o.c., 41, wordt met klem teruggekeerd op “la liberté d’ information”, die door het Sovjetsysteem beknot wordt, -- tot grote schade van het Sovjetleven zelf.-

Besluit. Niet de ‘instituties’, ook niet de (absoluut) vrije markt, maar de (beschikbare) informatie beslist over de rationaliteit.

(134)

Steekproef 13 : de eerste en de tweede industriële revolutie.

Wij kunnen ons, voortaan, de weelde veroorloven twee welbekende, doch vaker nog onbegrepen uitdrukkingen zo scherp mogelijk te verduidelijken.

A -- De middeleeuwse industriële revolutie. -

Bibl. st.: *Jean Gimpel, La révolution industrielle du Moyen Âge*, Paris, 1975. - Een door historici zonder Verlicht-rationele vooroordelen ontdekte industriële revolutie moet, als aanloop vermeld worden. -- “Van de XI-de tot de XIII-de eeuw (*opm.:* dus tussen +/- 1000 en +/- 1300) kende Westelijk Europa een tijdvak van intense technologische activiteit. Dit tijdvak is, meteen, één van de vruchtbaarste perioden inzake uitvindingen, van de geschiedenis. -

Dit tijdvak had, eigenlijk, “de eerste industriële revolutie” moeten heten, was het niet dat de Engelse industriële revolutie van de XVIII-de en de XIX-de eeuw reeds met zo’n naam wordt aangeduid”. Aldus Gimpel.

Opm.-- *J. Rosmorduc, De Thales à Einstein (Histoire de la physique et de la chimie)*, Paris / Montréal 1979, 19s., 31, onderschrijft die stelling.--

Opm.: Terloops: *O.Brunner, Bürger und Bourgeois*, in: *Wort und Wahrheit VIII* (1953): Juni, 419/426, stelt dat - verschillend én van de karakteristiek Antieke stad (die een polis, een stadsstaat was, -- in het Latijn: civitas) én van de typisch Oosterse stad - in de XI-de eeuw (*opm.:* wanneer de Middeneeuwse industriële revolutie van de grond kwam), in West-Europa, tussen Seine en Rijn en in Noord- en Midden-Italië (Lombardije, Toscane), de burgerij en de burgerlijke stad ontstaan. Vgl. cf 79: *Ces trois siècles qui firent le marchand*. Een karakteristiek Middeneeuwse 'urbanisering' (verstedelijking) tekent zich af met een typische bevolkingslaag, de zakenlui. -

Opm.--- Meteen is duidelijk: de natuurwetenschappers van de Renaissance konden van de technologische verworvenheden van hun middeneeuwse voorgangers genieten.

B. -- De eerste industriële revolutie.

Bibl. st.: *W.W. Rostow, Les étapes de la croissance économique (// The Stages of Economic Growth)*, Paris, 1962, 46, 49 (*Le premier démarrage*). -

I.-- Basiselementen van de moderne economische revolutie (cf 78).-
Rostow vermeldt er o.m. twee:

1. Het Post-middeleeuwse Europa beleeft de (her)ontdekking van delen van de planeet buiten Europa (de ontdekkingsreizen).

(135)

Het beleeft de vakwetenschappelijke revolutie Copernicus (1473/1543), -- het heliocentrisme; -- Tycho Brahe (1546/1601), Johannes Kepler (1571/1630; de wetten van Kepler inzake planetenbanen rond de zon); -- Galileo Galilei (1564/1642; exactheid inzake natuurwetenschap, d.i. beperking tot het mathematiseerbare van de werkelijkheid en mathematisering ervan)), -- met in het zog ervan de moderne technologische revoluties.

II.-- Niet de Hollandse Republiek maar Groot-Brittannië.

1. Niet Holland. -

Cfr. kf 85: de eerste grootschalige Moderne onderneming (de Oost-Indische Comp.). - "Waardoor deed de definitieve inzet van het, in beginsel, eindeloze

proces van economische groei (kf 87,-- 97, 125) zich niet voor in het land dat, in de XVII-de eeuw, er het dichtst bij was om er alle vooropstellingen van te vertonen en dat aan de andere landen zoveel geleerd heeft, Holland? (...).

De Nederlanders rekenden te veel op de financiën en de handel, -- zonder een noodzakelijke en voldoende industriële onderbouw te scheppen. -- Dit had o.m. twee oorzaken :

1. Holland had niet de grondstoffen in eigen land;
2. Hollands financiers en zakenlieden wogen zwaarder door dan hun nijveraars.

2. Wel Groot-Brittannië. --

Groot-Brittannië haalde het op de Lage Landen bij de Zee. Waardoor?

(i) In het eigen land bezat het meer industriële vitale hulpbronnen (denk aan de steenkolen) dan Holland.

(ii) Engeland beschikte over meer protestanten van diverse sekten (cfr. o.m. kf 33: de Calvinisten (Puriteinen) waren financieel vooruitstrevender dan de katholieken en zelfs de Lutheranen; denk aan de rentekwestie).

(iii) Engeland bezat meer schepen, dan b.v. Frankrijk: het kon een imperium uitbouwen overzee ("England rules the waves"). --

(iv) Vooral: Engeland (met Schotland) had reeds zijn sociale en vooral godsdienstige revolutie gekend rond 1688. -

Gevolg : enkel "Groot-Brittannië was ertoe in staat de bundeling van de katoenindustrie, de steenkoolmijnen en de staalnijverheid te mobiliseren; het kon, meteen, de stoommachine valoriseren. Het kon, na dit alles, zijn buitenlandse handel ontwikkelen.

Slotsom: al deze elementen samen maakten de inzet - tussen 1780 en 1800 - uit van het definitieve groeiproces". -

Besluit. Wij bezitten, nu, de nodige achtergrondinformatie om de juiste - zeer revolutionaire - draagwijdte van de Tweede industriële revolutie beter te begrijpen, -- door vergelijking.

(138)

C -- De tweede industriële revolutie - de informatieve .

Wij hebben dit reeds onrechtstreeks aangeraakt, cf 94, -- 127, 129. Daar gebruikten wij de term 'postindustriële'. Deze term achten wij volstrekt niet

gelukt. Waarom? Omdat hij de indruk wekt dat wij na de 'industrie-zondermeer' leven. Wat erg onjuist is.

Steenkolen en staal hebben - dat deed de steenkolen- en staalcrisis der laatste decennia ons duidelijk inzien - veel van hun onderbouw-waarde ingeboet. Dat is waar. De textiel, ook na de textielcrisis, blijft, echter, een stevige factor van economisch leven. -- Maar er zijn nieuwe industrietypes ontstaan, die de naam 'nijverheid' (industrie) verdienen. Maar ja, de naam postindustriële tijdperk wordt gebruikt.

Mechanisering. -- kf 94 zagen wij dat het mechaniseren én in de eerste én in de tweede industriële revolutie centraal staan. Dit is een verder argument om de term 'postindustriële' te vermijden. - Maar wat juist gemechaniseerd wordt, dat verschilt grondig. Dat wat - in de Tweede industriële revolutie - gemechaniseerd wordt, is informatie. Of liever de tekens, de stoffelijke of materiële tekens of symbolen van informatie (kennis, inzicht, - - boodschap, inlichting) -

Opm. -- Men beweert ook te veel dat, in de Eerste industriële revolutie, de energie gemechaniseerd werd. Dat is juist. De energetica, de theorie omtrent de energie als onderscheidbaar van de 'materie', ontwikkelde zich gelijktijdig. Maar bekijk de economische geschiedenis van de laatste decennia: was er niet zoiets als een 'energiecrisis'? De regeringen riskeerden soms het randje van oorlog om denk aan de Golfstaten - de energietoevoer veilig te stellen. Doch die energie wordt nog steeds bewerkt d.m.v. zeer klassieke, ofschoon b.v. door ordinateuren bijgewerkte, methoden, die typisch zijn voor de Eerste industriële revolutie. -

Een reden te meer om niet de term 'postindustriële' te gebruiken. Want er is meer gelijkenis dan verschil, onder dat oogpunt, natuurlijk. Het is en blijft klaar: zonder energie geen mechanisering! Als is er, soms, veel minder energie nodig.

De hoofdkenmerken. -- *J. Peperstraete, Werkgelegenheid in de informatie-maat-schappij*, in: *Onze Alma Mater* 1987: 2, 67/79. -

A.I. Informatieele technologie als element van economische groei. -

Een drieledige vooropstelling beheerst de overgang van de 'Industriële' naar de 'Informatiemaatschappij'.

(137)

1.1.- De informatietheorie. -

Zoals gezegd: niet de kennis zelf, de 'informatie' zelf, die in onze geest aanwezig is, maar de tekens, 'symbolen', ervan, 'signalen' genoemd, worden, buiten onze geest, overgebracht, doorgeseind, zo dat communicatie ontstaat. Dit gebeurt

1. technisch, nl. d.m.v. een elektrische omloop ('circuit'),

2. biologisch, nl.

a. d.m.v. het genotype (het geheel van 'informatie' dat een levend wezen genetisch bepaalt),

b. d.m.v. de zenuwontlading (= impuls). -

Zo worden veranderlijke en, in beginsel, meetbare hoeveelheden 'informatie' (signalen) overgebracht en zodoende bruikbaar gemaakt.

1.2.- De informatica. -

Dit is de vakwetenschap, die de geautomatiseerde verwerking van informatie - met name: de methoden van verwerking - analyseert. Denk aan de term 'automatie'.

2.1.- De micro-elektronica. -

Deze term vat samen alle technieken, die, o.g.v. elektronica en radio-elektriciteit, het aanmaken van elektronische microstructuren mogelijk maken.

2.2.- De telecommunicatie. -

Dit vak analyseert alle - draadloze of niet-draadloze - elektrische en elektromagnetische technieken, die communicatie op afstand ('tele-) mogelijk maken.

De economische rol. -- Herlees nu kf 87 (het economisch basisbegrip 'groei'). -- De technische vooruitgang, o.g.v. de voornoemde vakken, is bron van echte economische groei. - Men kan de omvang ervan even nagaan. De drieledige techniek in kwestie behoorde, in 1980, tot de tien voornaamste

deelsectoren (kf 93) van de industrie. Voorzichtige voorspellingen stellen dat, in 1990, zij de vierde plaats en, in 2000, na de energiesector, de tweede plaats zal innemen.

A.II.-- Toelichtingen omtrent micro-elektronica en informatica. - a. micro-elektronica. -

Micro-elektronica betreft geminiaturiseerde (schaalverkleinde) elektronische schakelingen, die elementaire (onherleidbare) hoeveelheden informatie - 'bits' geheten kunnen verwerken en in het 'geheugen' opslaan d.m.v. een ordinator (computer).

(1).-- De chip. -

a.1. Miniaturisering is een toepassing van het economiebeginsel (besparingsbeginsel). Men maakt de materie, resp. de energie, nodig voor een product, zo klein mogelijk. Hier: hoe meer een elektronisch werktuig geminiaturiseerd is, des te meer 'bits' men erin kan samenballen ('integreren').

(138)

a.2. de uitvinding van de transistor in 1948, de verfijning van fotografische technieken en de aanwending van scheikundige etsmethodes beheersen de miniaturisering. -

De doorbraak situeert zich rond 1960: op één plaatje silicium 'integreert' men een veelvoud van transistoren. -- Dit leidt, mettertijd, tot "Very Large Scale Integration" (= VLSI): verscheidene tienduizenden transistoren worden op één oppervlak ('chip') aangebracht.

Opm. Deskundigen voorzien "een onbeperkte vooruitgang": misschien produceert men, in 2000, chips met 10 tot de 12 macht, transistoren. Dit zou neerkomen op +/-1/100 van het aantal neuronen (= zenuwcellen) in onze hersenen, -- Herlees nu kf 78vv.: vooruitgang, wij tasten, hier, voor de zoveelste maal, het wezen van de moderniteit.

Opm. -- De term 'transistor' is de Engelse samentrekking van "transfer resistor" (opdrachts-weerstand). Dit is een apparaatje (vervanging van de elektronische buis), dat uit halfgeleiders is gemaakt. Het kan elektrische stromen versterken, elektrische trillingen verwekken, modulerings - en detectietaken uitvoeren.

(2).-- De microcomputer. -

Zodra tienduizend-transistoren-per-chip doenlijk was, ontstond de microcomputer (die, op zijn beurt, in grote reeksen kan geproduceerd worden). Dit is een type van ordinator (machine die getalmatig informatie (signalen) verwerkt).

Opm. -- Bruikbaarheid. -- De micro-ordinator is een ordinator die afgeleverd wordt zonder 'voorbesteding': de gebruiker ervan maakt hem zelf - door programmatie - geschikt tot een doel.

B.-- Informatica. -

De snelle ontwikkeling ('groeit) van de micro-elektronische technologie is de vooropstelling van de snelle vooruitgang. - Let op de moderniteit - van de informatica.

(1). De industriële technologie ('industriëel' in de beperkte zin), één der hoofdfactoren van de zgn. 'Industriële maatschappij', heeft grondstoffen (steenkolen, ijzer b.v.) nodig en heeft zeer veel energie nodig.

Gevolg: Het denkbeeld 'energie' stond, sedert de XVIII-de eeuw (kf 136: Groot-Brittannië), centraal. -

(2) De informationele, 'postindustriële' technologie verwerkt zo goed als geen materie (grondstoffen) en heeft bitter weinig energie nodig. -

De eerste aanloop. -- Deze situeert zich rond 1830. -

(139)

1.1. Machinaal aspect. -- Ch. Babbage ontwerpt, rond 1830, met overheids-toelagen, een rekenmachine (zij werkte, erg genoeg, zeer onnauwkeurig).-

1.2. Logistisch aspect. -- G. Boole, bekend om zijn Boole-algebra, ontwerpt het redeneringsaspect, in zijn *The Laws of Thought* (1854). Het denkbeeld 'kunstmatige intelligentie' komt, meteen, op.

2. De transistor (1948) en de geïntegreerde schakelingen van transistoren (1960) maken een uitstekend werkende redeneermachine (signalenverwerkende machine) mogelijk.

Resultaat: de ordinator kan intellectuele taken, tot dan toe slechts door een levend wezen dat beredeneerd te werk gaat, uitvoerbaar, overnemen. en dit, gebeurlijk, beter dan de mens. -

Appl. model.-- Rond 1985 werd, in Japan, een robot ('robotica') op de markt gebracht die orgel kan spelen. Een mechanische 'hominoïde' (kunstmatig mens) leest de partituur af, betokkelt de toetsen (met zijn mechanische 'vingers') en de pedalen (met zijn mechanische 'voeten').

B.I. -- De rol van de mens in de informatieve economie.

De dag dat de chip werd uitgevonden,, veranderde onze cultuur zeer grondig. Wat men ooit als 'onmogelijk' zou afgewimpeld hebben, werd, ineens, feitelijk: supersnelle zakrekenmachientjes (voor een paar honderd frank), draagbare computers, uurwerken, die men niet meer dagelijks moet opwinden. -

Opm.-- De uitvinders van de chip - Bob Noyce en Jack Kilby (in 1958) - zijn, ofschoon de stichters van een enorme vooruitgang, zo goed als onbekend gebleven bij het publiek, dat andere wetenschappers als beroemdheden viert.

Kerstfeest 1989 een informaticafeest. -

De elektronische tuigen - ordinateuren, gadgets - zijn bezig ons 'traditioneel' Kerstfeest om te vormen. Traditionele speeltuigen - poppen, lego, duplo - geraken, gedeeltelijk, in de schaduw van de elektronica, die spectaculair stijgt.

Kinderen, jongeren voelen niet de 'afkeer' van een aantal volwassenen voor de nieuwe technologie. Zakenmensen rekenen reeds tweejarige kinderen tot de mogelijke 'verbruikers' van ordinateuren. Een Japanse firma voert volgende publiciteit "Opvoeden is op het leven voorbereiden. Ouders, het is uw plicht de talenten van uw kinderen te begunstigen".

Inderdaad: een snel groeiend aantal banen is geïnfomatiseerd en, via speelgoed, de kinderen daarop voorbereiden lijkt verantwoordbaar. -

Gevolg is dat werken ontstaan gelijk *Carl Mitcham* (New York)/ *Alois Hunig* (Düsseldorf), *Philosophy and Technology II (Information Technology and Computers in Theory and Practice)*, Dordrecht, 1985. -

(140)

De denkers in kwestie bespreken, eerst het metafysisch (versta: ontologisch (kf 1)) en epistemologisch (wetenschapskundig) karakter van informatie. Daarna hebben zij het over de interactie tussen mensen en computers. Ten slotte bespreken zij de ethisch-politische gevolgen van de informatietechnologie. Zeggen wij: de culturologische uitwerkselen.

Silicon Valley. -

In Californië situeert zich het rijk van de micro-elektronica, Silicon Valley, dat “een begrip” geworden is. Hewlett-Packard is de eerste firma die zich, in 1937, daar inplantte.

J. Dumoulin, trad./ adapt., Les diables de Silicon Valley, in: Express No. 1573 (04.09.1981), 44/47, omlijnt het belang als volgt: “De gevolgen van de micro-elektronische revolutie beperken zich niet tot digitale uurwerken, zakrekenmachines en sciencefictionspelen. Deze revolutie heeft, bovendien, gewoonweg, de natuur zelf van de strategische wapens, die het arsenaal van de USA en de SU uitmaken, onderste boven gekeerd”. (A.c.,45). -- Hier test men a.h.w. met de vinger de inzet. Niet enkel economisch.

De kennistechnologen. -

Bekijk, grosso modo, de structuur van een informationele firma: (1) apparatuur (R and D; Research and Development), (2) programmatuur (teleprocessing), (3) dienstbetoon (‘service’). -

De taak draait rond informatie. De R-en-D-afdelingen die de apparatuur analyseren in de bedrijven (en aan de universiteiten) zijn daarmee bezig. De Angelsaksers heten degenen, die daar aan het werk zijn, knowledge engineers (kennis-technologen) of, met een metoniem, golden collars (vgl. kf 82, het analogon in de financiën). -

Het zwaartepunt is verplaatst. In de klassieke industrieën, waar allereerst materie en/ of energie verwerkt wordt, situeren de ‘grondstoffen’ zich, zo goed als altijd, buiten de mens, in de natuur;

In de informationele industrieën is de vindplaats van wat er verwerkt wordt, informatie, in de mens zelf, in zijn geest, bron van alle informatie, voordat zij in tekens (signalen) omgezet wordt. -

Meteen: informationele bedrijven zijn afhankelijk, zoals alle andere, van kapitalen, grondstoffen, machines, arbeid (kf 86, 89). Maar er is één groot verschil: de menselijke inbreng, in de vorm van vorsers, vinders, en wel met sterke persoonlijke inzet (gemotiveerdheid)

(141)

B.II -- De Sovjetunie en de informationele revolutie. -

Wij hebben er reeds toespeling op gemaakt (kf 134), -- als achtergrond van de 'glasnost', informatieomloop, in het Communistisch systeem. - Maar er is meer: er is ook 'perestrojka', herstructurering. -

J. Baynac, La révolution gorbatchévienne, 38, haalt o.m., uit de programmabrief van de wereldbekende wetenschappers Toertsjin, Sakharof (Andrej Dimitrijevitsj Sakharof (1921/1989)), Roy Medvedef, wat volgt. -

"Wij zijn op de USA vooruit (*opm.*: wij tekenen 19.03.1970) inzake steenkoolwinning. -- Maar wij hebben een achterstand wat betreft oliewinning, gasproductie en elektrische energie; -- Wij hebben een tienvoudige achterstand inzake scheikunde en een oneindige achterstand wat betreft ordinatorentechnologie.

Deze laatste achterstand is bijzonder belangrijk, want het invoeren van elektrische rekenmachines in de Sovjeteconomie is van doorslaggevend belang: dit fenomeen komt, immers, neer op een radicale verandering van het systeem als geheel -- want van de productiewijze. Terecht werd het als "tweede industriële revolutie" bestempeld. -- Welnu, het algehele vermogen van de Sovjet-ordinateuren is honderden malen beneden dat van de USA.

Wat betreft de aanwending ervan in onze Sovjeteconomie, is de achterstand zo omvangrijk dat hij gewoon onmeetbaar is: wij in leven nog in een vorig tijdperk".

De machine als hoofdfactor van rijkdom. -

Niet meer de arbeider-proletariër was in zekere zin de hoofdfactor van het Kapitalisme. *Maar K. Marx, De grondlagen van de economie (1857/1858)*, aangehaald door J.Baynac, o.c., 255s., heeft een voorgevoel gehad van wat wij nu, in de Informatie-economie, beleven.

1. Er is, mogelijk, een toekomstig tijdperk op komst waarin de factor "menselijke arbeid" gewoonweg hinderlijk wordt voor het productieproces zelf (tot nog toe noodzakelijk element wordt die arbeid overbodig). --

2. Hoe is zo'n mutatie mogelijk? Dergelijke omvorming van de productiewijze - aldus Marx - is een kentering eigen aan het "vaste kapitaal" (versta: de machines), dat daarin verschilt van de levende arbeider/arbeidsters. --

Gevolg: i.p.v. in het hart van de productie te staan, als hoofdfactor, wordt, mettertijd, de levende arbeid op zij gezet: hij is niet meer de hoofdbron van rijkdom. -- vgl. kf 128.

(142)

Steekproef 14 : Japan als element van de wereld.

“Made in Japan”: wie heeft die woordjes nog niet ergens zien staan op wat hij bij ons kocht?

A. De groep der zeven (rijkste industrielanden).

De zestiende Top der Zeven, in 1990, zal van 09.07.1990 tot 11.07.1990 plaats grijpen in Houston (Texas). Sedert 1975 komen de USA, Canada, de Duitse Bondsrepubliek, Frankrijk, Italië, Groot-Brittannië en ... Japan regelmatig samen, -- Op de vijftig grootste banken van de, planeet - de internationale banken welteverstaan - zijn er 24 Japanse, 7 Duitse, 5 Britse, 4 Franse, 3 Zwitserse, -- de Amerikanen hebben er 3 (op de 22-ste, 48-ste en 49-ste plaats). Aldus beweert L'impact (CH), No. 241 (nov. 1988), 64. In minder dan tien jaar werd Japan de eerste geldschieter van de aarde. -

In Berlijn - in het bijzijn van verscheidene duizenden ministers, bankiers en internationale kredietinstellingen - heeft de heer Sumita, in naam van de hoge rol van Japan, zich uit de betutteling van de USA en Groot-Brittannië, wier economieën slechts een klein vijfde van de wereldeconomie vertegenwoordigen, losgewrongen: hij eiste, tot verbazing van allen, op de jaarlijkse algemene vergadering van het Internationaal Monetair Fonds (IMF; kf 134) en van de Wereldbank (ibid.), de bij Japans machtspositie passende rol op, -- daarin gesteund door Frankrijk.

B.-- De Japanse expansie.

Van 'groei' (kf 87, 97, 125, 136, 138) gesproken!

a.1. Japan heeft uitzonderlijk grote rijkdommen opgestapeld: ongelooflijke handelsoverschotten, fenomenale schuldvorderingen, grote dividenden (profijten getrokken uit 'acties' van maatschappijen of na liquidaties) uit vreemde landen, machtig spaarwezen. -- Als geen enkel land ooit te voren heeft Japan geïnvesteerd in 'research' (vorsingswerk).

a.2. Het ontwikkelt, nu, een nieuwe activiteit: opkopen van vreemde ondernemingen, massieve inplantingen over de hele planeet, -- commercialisering van een heel stel nieuwe producten. -

In allerlei sectoren: vrijetijdsbesteding, toerisme, immobiliën, banken, verzekeringswezen, -- filmkunst, -- daar stoot men overal op “die kleine mannetjes uit het Oosten”

b. Zij weten, daarbij, in welke takken van de economie de spits zich situeert. In alle domeinen van de elektronica (kf 138, 142) hebben de USA, praktisch, het leiderschap verloren. Onder de twintig grootste producenten van halfgeleiders (de bestanddelen, het geheugen) zijn er tien Japanse; sedert 1985 bezetten Hitachi, NEC en Toshiba stevig de drie eerste plaatsen. -

(143)

Er is meer: op berekende wijze trachten de Japanners de topfirma's in Silicon Valley (cf 141) ergens te beheersen. Zo bezit Hitachi 80% van National Advanced Systems; Canon investeert 100 miljoen dollar in Next; Kubota Ltd. kocht 44% van de aandelen van Ardent Computer en 21% van Mips Computer Systems; Fujitsu bezit nu 31% van de aandelen van Poqet Computer. -- Wij ontlene deze gegevens aan *Karen Benchetrit, Japon (L'empire contre-attaque)*, in: VSD No. 635 (02.11.1989), 75/81. -

Nog één 'detail,' nl.: in de loop van 1987 hebben de Japanners 320.000 brevetten voor zich genomen, -- d.i. driemaal meer dan de USA en zeventienmaal meer dan Frankrijk. Geen enkel land ter wereld - wij herhalen het met Karen Benchetrit, a.c., 78 - besteedt meer tijd en geld aan vorsingswerk (research en vernieuwing).

Wij zagen het - hierboven, kf 141: het 'Postindustriële' of Informatieel tijdperk staat of valt met 'informatie', aangebracht door kennistechnologen. Iets, waarmee ons onderwijs, vanaf de prilste jeugdijaren - een Japanse firma werpt reeds 'ordinatoren' op de markt voor tweejarige kinderen (kf 140) -, zal moeten rekening houden. Althans willen wij niet zoals de Sovjets- kf 142 - “in het vorig tijdperk blijven steken”. Wat een man als Sakharof, in maart 1970, al aanklaagde.

Opm.-- Op vrijdag 01.12.1989 kondigde het ministerie van Financiën, Tokio, aan: de investeringen van Japanners in Europa zijn met 90% toegenomen, gedurende het eerste semester 1989 (vergeleken met dezelfde periode in 1988); zij hebben een bedrag bereikt van ... 7,69 miljard US - dollars. Een cijfer dat voor zichzelf spreekt.

De verklaring. -- De vraag rijst “Welke elementen beheersen - en maken begrijpelijk - het enorme Wirtschaftswunder (= economische ‘boom’) dat Japan, wereldwijd, ten toon spreid.”. -

Y. Verbeeck, *dir.*, *A la découverte de l'histoire*, Paris, 1981, 146/147 (*Le grand bond du Japon*), geeft ons, op zeer elementaire, maar zeer vatbare wijze, een globaal inzicht in de historische dialectiek die met onze uitleg van Japans economische groei gepaard gaat.

Opm. - De traditionele platonische dialectiek. -

Als culturologen lopen Socrates, Platon b.v. te Athene rond. Zij volgen nauwkeurig - ‘akribos’ - de mentaliteiten en de veranderingen ervan.

(144)

Terwijl zij rondlopen, praten, discussiëren,... zijn zij op zoek naar steekproeven. Dit staat bekend onder de naam van socratische inductie (kf 3,- - 18, 30, 55, 71, 72, 87). De totale werkelijkheid - daaromtrent hebben Socrates en Platon niet de minste twijfel gelaten - vat de aardse mens, met zijn verstand (= intuïtief aspect van de menselijke geest) en zijn ‘rede’ (redeneervermogen), nooit, tenzij vaag. Alleen steekproeven, met ‘akribeia’, nauwkeurigheid, beredeneerd, geven toetsbare inzichten of ‘informatie’.

Terwijl Socrates, Platon rondlopen, babbelen, onderzoeken -

bij iedere steekproef hoort een mogelijke veralgemening of inductie -, zijn zij, tevens, op zoek naar hypothesen (kf 2, -- 4,20, 38, 50, 71, 133), -- in onze Nederlandse taal: vooropstellingen. Die hypothesen of ‘archai’, principia, ‘beginselen’, kunnen b.v. algemene waarheden zijn. Maar een ‘hypothese’ of vooropstelling kan, evengoed, een historisch feit zijn. Hier begint de historische dialectiek, in Platonische, geest.

Opm. -- Een Hegel, met zijn Idealistische dialectiek, of een Marx, met zijn Materialistische dialectiek, zijn te ‘dogmatisch’, d.i. zij gaan van vooropstellingen uit, die zij hoogstens waarschijnlijk, nooit apodictisch zeker (kf 50: gij - evenmin als ik - geeft niet het absolute bewijs; ‘Eleatisme’) maken. - Een Platon - te onzeker omtrent de vooropstellingen zelfs wanneer het zijn ideeën zijn, waagt zich dan ook nooit aan systematische werken, zoals vooral een Hegel, maar ook een Marx dat wel deden. Plato’s ontologie is slechts een inductieve ontologie. Meer niet.

Bibl. st. : E.O. Reischaver, *Histoire du Japon et des Japonais*, Paris, Seuil, 1973; -- F. de la Mure/ M. Pontillon, *Vivre au Japon*, Paris, Hachette, 1981. -

Wij weten dat b.v. Engeland, in 1793, een formeel en indrukwekkend gezantschap naar de Chinese keizer stuurde, met als resultaat dat, zich het middenpunt van het heelal denkend, de keizer de Engelsen “als barbaren” (d.i. in Chinese ogen, ‘cultuurlozen’), afwees.

Doch zij hadden, ondertussen, heel China kunnen verkennen. -- In de loop van de XIX-de eeuw, op zoek naar afzet- en kolonisatiegebieden (cf 86: structuur) komen de Westerse mogendheden actief tussen in China, in Japan.

Rond 1900 verwerven de Westersers dan ook, gesteund op hun economische overmacht, de heerschappij in het Verre Oosten.

(145)

I -- De verklaring: premodern (ontwikkelingsland).

A.1.a. Zakenlui (1) lenen aan de landbouwers machines uit, (2) nemen de waren af tegen weinig geld. Het gevolg is dat zijde- en katoenspinnerijen, papierfabrieken, werkplaatsen voor aardewerk, suikerraffinaderijen ontstaan.

-

b. de regering -

bevreesd voor verandering (= traditionalisme) - (1) verbiedt de zakenlui te veel boeren aan te werven; (2) zij beperkt (contingentering) het aantal van hun machines. -

Gevolg: de economie blijft onderontwikkeld. Zij berust, algeheel, op kleinschalige landbouw.

A.2.- De grote heren,

Met in hun dienst de Samoerai (= krijger, vazal van een Daimyo, feodaal ‘heer’), blijven, althans in theorie, de meesters (bezitters) van het domein, waarop hun boeren arbeiden en waar zij hun soldaten - op bevel van de Keizer - rekruteren. - In feite zijn zij aan de Shogoen (Shogun,-- letterlijk: hoofdbevelhebber tegen “de barbaren” (kf 145: Chinees analogon)) onderworpen.

Wij kunnen dit verwesterseren door de term ‘paleismeester’ of ‘hofmeier’. Deze lijkt aan de Mikado, de Keizer, onderworpen, maar bezit in feite, de macht, -- sedert 1185. De Shogoen wordt steevast - sedert twee eeuwen - uit dezelfde familie gekozen en regeert als “de beschermer van de Mikado”. - Meer

nog: in zijn 'almacht' ontnemt de Shogoen ook veel gezag aan de feodale heren. Hij beheerst ze.

Appl. model. -- Iedere 'Heer', domaniaal bezitter, moet een lid van zijn familie naar het paleis van de Shogoen sturen, waar het verblijft. Indien de Heren opstand plegen b.v., dan dienen die familieleden van de Heren als gijzelaars. Zij worden, dan, eenvoudigweg gedood.

B. -- Toch doen er zich opstanden voor.

Steeds meer. -- De reden: het volk moet - én in de steden én op de buitens - de schuldenlasten van de heren betalen.

1. De boeren geven steeds meer af van hun oogsten;
2. de stedelingen zien de prijs van de rijst stijgen (ja, de warenhuizen geraken niet steeds gevuld).

II.-- De verklaring: modern (industrieland).

A.-- het signaal.

De vonk, die de plotselinge ommekeer ontketent, ligt in de komst van westerlingen, eerst de Amerikanen, later de Russen. Zij bombarderen de havens en eisen de opening van de handel. -

Gevolg: de regering bezwijkt. De douanetarieven dalen; vreemdelingen mogen zich in Japan vestigen met het oog op om het even welke activiteit, - - zonder controle van de Japanse regering. -

(146)

Opm.-- Herlees even kf 87: "Geweld is Kapitalisme met andere middelen".

A. -- De radicaal-autoritaire modernisering.

Wij noteren 1868: de Shogoen trekt zich terug. Hij schenkt zijn macht - althans in theorie - aan de jonge keizer, Mutsu-Hito. Nu gebeurt het 'wonder' Mutsu-Hito` heeft "het westen" begrepen: hij bestempelt zijn regeertype met de Japanse naam Meiji; vertaald: "verlicht-rationele regering". Cfr. kf 44.

Mutsu-Hito omgeeft zich met nieuwe medewerkers, een regering. De motivering luidt: "de beste strijdwijze tegen vreemde overheersing - het kwam daarop neer - is de modernisering". Men wordt dan, op hun terrein zelf, de evenknie, misschien mettertijd, de meerdere van de Westerlingen. Wat profetisch was: heden is Japan, nauwelijks een goeie eeuw later, de evenknie en zelfs, in zekere zin, de meerdere van het Westen.

Appl. model.-- Mutsu-Hito, bijgenaamd “Meiji Tenno” (1852/1912) opent het Moderne tijdperk, het “Meiji-tijdperk’ dat herinnert aan onze “Verlichte Despoten”. -- Het resultaat komt vlug: in 1872 heeft Japan de Meiji, de verwestersing, reeds enigszins verwerkt. De industriële revolutie zet zich door (wat men toentertijd b.v. al zag in het spinnerij-wezen). - Vgl. kf 135v, (Engeland), waar wij het eerste grootschalige toonbeeld zagen.

B.1.-- Politieke verlichting. - Een aantal maatregelen wordt door Mutsu-Hito doorgevoerd. -- De Archaïsch-Feodale indelingen van het land worden afgeschaft en prefecturen komen in de plaats.

Opm.-- Men vergelijk dit met wat, in Frankrijk, gebeurde: de nieuwe departementenindeling. Doel, net als in het Verlichte Frankrijk: eenmaking. - Het leger komt onder de leiding van de regering (m.a.w.: de Heren en hun Samoerais verliezen hun machtspositie). -- Verregaande maatregel: de boeren mogen, voortaan, hun grond verlaten en een ander beroep uitoefenen.

B.2. - Economische verlichting. -

Zoals hierboven reeds gezegd: deze vordert snel. -- De regering schaft de traditionele eigendom der gronden af; gevolg: een grond mag verkocht worden; men mag erop kweken wat men wil. -- De handel wordt bevorderd: de douanerechten tussen de traditionele ‘provincies’ worden afgeschaft.

(147)

-- monetair: één enkele munt, de yen, de nu zo beruchte wereldmachtige munt.-- De nijverheid: de regering sticht modelfabrieken zo dat de Westerse technieken verspreid geraken, --

Het resultaat. Machiavelli zal, in zijn graf, geglimlacht hebben (kf 75 leert het ons: Realpolitik is:

(i) politiek beleid, (ii) in een met economie en ... militaire noodzaak): in minder dan dertig jaar is Japan een grootmacht. Het vernietigt onrechtvaardige verdragen en dit met man en macht: in mei 1905 verplettert de Japanse vloot - in enkele uren - de Russische vloot.

C.- De verlichte revolutie. -

Zij is en Premodern én modern. Wat, misschien, haar macht uitmaakt. -

(a.) De ware leiders van de Meiji zijn: i. de kleine adel en de zakenlieden, die de gronden der ‘Heren’ beheren, ii. de samoerais, die handelaars worden of ambachtslui.

Opm.-- Zij zijn zeer gehecht aan 1. de archaische waarden, 2. de feodale rangorde ('hiërarchisch denken'), 3. het keizerlijk systeem. Opvallend is: zij willen de grote winsten, gemaakt op het zweet van de boeren, niet delen.

(b) De boeren hebben aan de Meiji-modernisering geen echte oplossing. Appl. mod.-- In de meeste prefecturen hadden - gedurende twintig jaar - de boeren de beschikking over slechts twintig procent van hun oogst. 80% ging naar de voornoemde eigenaars er ook naar de staat. -

Besluit.-- (i) De zgn. revolutie kwam van boven. (ii) De traditionele samenlevingsvormen blijven voortleven. -- Het is dus een mengsel van traditie en moderniteit. (iii). - de verklaring: de sacrale tradities.

Bibl. st.: *Michio Morishima, Capitalisme et Confucianisme*, Paris, 1986, -- *J. Attali, L' électronique de Confucius*, in: *Le Nouvel Observateur*, 30.01.1987, 84/85, vat Morishima's stellingen als volgt samen.

(1) Het puritanisme (kf 33/35) heeft, doordat het het individuele initiatief vooropstelde, het kapitalisme doen van de grond komen.

(2) de Aziatische religies (Kf 60, 62) hebben, doordat zij de gezamenlijke zin voor ordentelijk werk vooropstelden, de (Japanse) onderneming doen zegevieren.

De Japanner Michio Morishima is één van de vooraanstaandste wiskundig-- economen van heden. Hij is prof aan the London School of Economics. Hij verwierf bekendheid om zijn formalisering, d.i. mathematisch-logistisch vermogen: de Klassiek-Liberale en de Marxistische theorieën werden door hem vastgelegd in de taal van de meest gevorderde wiskunde. Welnu, Morishima komt met een eigen verklaring voor de snelle Japanse opgang voor de dag.

(148)

Hoofddenkbeeld: indien de wijze waarop de godsdienstige mentaliteit - een metabole feit, dus - in Japan, veertien eeuwen geleden, tot stand kwam, vooropgesteld wordt, dan wordt wat wij van het huidige Japan zien (de feiten), begrijpelijk. - Cf 144v. hebben wij de wending van de klassieke Platonische dialectiek naar een historische dialectiek even aangeraakt. Hier staan wij voor één toepassing: de hypothese (vooropstelling), door Morishima als verklaring ingevoerd, is een cultuurhistorisch feit.

Nadere toelichtingen. -

Japans economische opgang is niet het uitwerksel van de zgn. triomf van een Westerse revolutie, einde XIX-de eeuw, zoals zovele - zelfs Japanse - historici beweren. Die opgang is wel het resultaat van een reeks sacrale gebeurtenissen. Met name: vier religies hebben Japans cultuur mede bepaald. Het Taoïsme (cf 60), het Boeddhisme en het Confucianisme (ibid.) werden in Japan ingevoerd in de loop van de VI-de eeuw (500/ 600). Het Christendom werd, in de XVI-de eeuw, ingebracht. -

Morishima's kritiek op Max Weber. -

Max Weber (1864/1920) is Duits socioloog. Het denkbeeld dat er tussen Calvinisme (= Puritanisme) en Kapitalisme een nauw verband bestaat, ontstond, bij Weber, naar aanleiding van een werk van één van zijn leerlingen. Deze had de keuzen inzake beroep onderzocht in de verschillende godsdienstige groepen. Hij stelde een hoog percentage van protestanten vast onder de industriebonzen. N.a.v. die studentikoze ontdekking zag Weber hoe betekenisvol het is dat Puritanisme en economie samengaan. --

De reden: voor de Calvinist is arbeid (kf 86, 89, 90) een vorm van gebed; voor de Calvinist is het resultaat van arbeid - rijkdom - het onrechtstreekse teken, dat de Bijbelse God geeft van uitverkiezingsgenade. Ziedaar de thesis van *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*.-

Max Weber beweert betreffende het Confucianisme wat volgt:

(i) Zoals het Protestantisme is het een 'rationele religie:

(ii) Maar het staat de aanpassing van die 'rationele mens' voor aan het feitelijke heelal, terwijl de modern-rationele religies de "rationele onderwerping van het heelal" voorstaan.-

(149)

Weber's besluit: een door het Confucianisme beheerste cultuur als die van het traditionele China kan onmogelijk Kapitalistisch worden en, meteen, zich economisch ontwikkelen. M.a.w.: het Confucianisme zal van een land als China een ontwikkelingsland blijven maken. -

Morishima's stellingname;

a. Het is waar: in Japan is het Confucianisme een uiterst sterke cultuurfactor.

b. Hoe kon Japan, in die voorwaarden, zich dan toch bliksemsnel ontwikkelen? Het antwoord: het Japanse confucianisme verschilt van het Chinese, want andere sacrale denkbeelden hebben het in zijn wezenskern veranderd.

Chinees en Japans Confucianisme. -

A. Chinees confucianisme. --

Voor Confucius, de stichter, zijn ethische deugden de vooropstellingen van een gezonde samenleving. Met name: trouwe aanhankelijkheid, oprechtheid, rechtvaardigheid, 'wijsheid', 'geloof'. - Indien ieder enkeling, in het kader van zijn familie (kf 63), een hoogstaand mens wil worden, door nl. die ethische waarden in de praxis van alle dagen waar te maken, dan ontstaat sociale orde.

-

Het gevolg: een maatschappelijk stelsel vloeit daaruit voort zonder enige tussenkomst van machtsvertoon (de wetgeving, de staat). Wel zien wij het volgende: een 'Verlicht' (opm.: in de sacrale betekenis; cfr. kf 110: onthulling door buitenaardse wezens; kf 113: informatie) Keizer heerst d.m.v. zo'n ethiek en beheerst die heerschappij d.m.v. rituelen (religieuze geologenheden).

B. Japans confucianisme.

In Japan is het Confucianisme de religie der regerende kringen. Deze zien zeer snel twee andere religies opdagen nevens zich.

(i) het taoïsme - 'shintoïsme' geheten - wordt de religie van de Mikado, de keizer.

(ii) het boeddhisme wordt de religie van het gewone volk. -

Gevolg. - Niet de goedheid, zoals in China, maar wel de trouwe aanhankelijkheid, de eerbied voor de ouders en de ouderen, het zich verplicht weten t.o.v. de adel, worden de hoofdwaarden.

Sedert 604. -

(1) Het vangt aan in 604. Prins Shotoko Taishi wordt door de culturele macht van China verontrust. Hij vaardigt dan ook een grondwet uit, in 17 artikelen.-- Beïnvloed door de Chinese ethiek (confucianisme) en door het boeddhisme, stelt hij een tweedeling voorop.

(a) de mikado de keizer, heeft de voorrang.

(b) alle andere staatsburgers zijn gelijk. -

Hoofdwaarden: trouwe aanhankelijkheid, 'harmonie', welvoeglijk gedrag en gewetensvolle rechtschapenheid.

(2) Sedertdien ligt het grondpatroon van de Japanse samenleving zo goed als vast tot op heden.

(150)

(i) Een Mikado - zelfs indien hij slechts gedurende één derde van al die eeuwen sedertdien niet echt de regeerder was - heerst over Japan; Japan is een “samenleving van diploma’s” en niet een klassensamenleving, -- gepaard met een bureaucratisch systeem, -- overkoepeld door een door een grondwet gematigde alleenheerschappij, -- gericht op de roem van de staat.

Sedert 1868.

In het midden van de XIX-de eeuw is alles gereed voor een soort Kapitalisme.
- 1. De Confucianistische ‘deugden’ worden door het gewone volk overgenomen, -- waarbij ieder ‘individualisme’ uitgesloten wordt. 2. Een bureaucratische elite werkt zich in alle technieken in. -Resultaat: “Het Japans Kapitalisme begint als staatskapitalisme”. -

Opm.: J. Attali merkt hierbij op dat - volgens J. Raynouard - de Italiaanse zakenlui van de Middeleeuwen, in Venetië, in de XIV-de eeuw, uitgaande van Katholieke vooropstellingen, een staatskapitalisme stichten, dat, enigszins, gelijk te stellen is met het Japanse.

De onderneming. - kf 95,- - 125, 128, wees er ons op: de ondernemer(s) met hun onderneming(en) zijn de hoeksteen. - De tweeledige geest, die van 604 en die van +/- 1850, als men wil oud en modern, die Japan beheerst, is confucianistisch. Wij leggen dit nader uit.

Praxeologisch model:

Harmonie. - kf 92 leerde ons dat één van de benaderingswijzen van economie is de beslissingstheorie. Welnu, niet het bij ons, in het Westen, zo (soms) agressieve ‘krachtmetingsmodel’, waarbij syndicaten eisen stellen zo dat de onderneming zelf (in haar bloei of zelfs in haar bestaan) bedreigd wordt, maar wel het ‘harmoniemodel’ beheerst het Japanse bedrijfsleven. -- Ziehier het praxeologisch schema.

(a) Elke beslissing is langdurig. -- Geraadpleegd wordt elk onderdeel van het bedrijf en elke enkeling erin, -- zelfs indien, aan de top, de beslissing, in feite, al vaststaat. Waartoe dient dan zo’n ‘raadpleging’? Zij dient ter informatie (kf 134): iedereen moet weten waarover.

(b) Consensus wekt snelle uitvoering. -- Aangezien iedereen, van hoog tot laag, weet waarover het gaat, is er geen enkele hapering. -

Opm.-- Ook de vakbond acht zich tot de onderneming behorend, ofschoon hij er, voor zijn leden, het maximum tracht uit te halen.

(151)

Steekproef 15 : Communalisme binnen de indische multicultuur.

India is, voor vele New-Agemensen, het land van de yogi's en de mystieke ervaringen. Maar India is ook anders.-- Bibl. st.: *Kim Gordon-Bates, L'Inde au seuil du IIIe millénaire (Enrichi, le pays retrouve ses démons)*, in: *Journal de Genève* (22.11. 1989). -

Mahatma Gandhi (1869/1948),

Apostel van ahimsa, geweldloosheid, was de ziel achter de onafhankelijkheidsbeweging. -- Doch de werkelijke uitbouw - kf 73 (Machiavelli's politieke ethiek) - begon pas met Jawaharlal Nehru (1889/1964; eerste minister 1947/1964), van de Congrespartij.

Na hem kwam Shastri (1964/1966). Indira Nehru (1917/1984), gehuwd met de onbekende Feroz Gandhi, wordt eerste minister 1966/1977 en 1980/1984, -- eveneens van de Congrespartij.

India, 1947

India - eigenlijk 'Bharat' (Indische Unie) - wordt een gelaïciseerde staat (kf 42), maar Pakistan wordt een islamitische staat. -- Op dit ogenblik (1989) is India een staat met 830 miljoen zielen. 21 staten vormen, sedert 1947, een onafhankelijke staat, sedert 1950 een federale republiek. Bharat is "de grootste democratie ter wereld", met 500 miljoen stemgerechtigden. Momenteel zijn +/- 83% hindoes en + 11,3% islamieten.

I.-- 1984. -- de moord op Indira Gandhi. -

Indira Gandhi-Nehru wordt op haar grasperk door Sikhs onder haar lijfwachten vermoord. Op 31.10.84.

De communale oerdrift ontbrandt onmiddellijk: om zich te wreken op de gemeenschap der Sikhs ('gemeenschap', -- waarvandaan 'communalisme') doden Hindoes in New Delhi, b.v., onder de ogen van de internationale pers, duizenden mensen.

Sikhs, -- mannen, vrouwen, kinderen, werden levend verbrand. -- De politieke klasse kreeg de angst om het lijf. Gelukkig haalde de Congrespartij, in de persoon van Rajiv Gandhi, Indira's zoon, ineens bekend doordat hij de sacrale kringgang, rond de brandstapel van zijn moeder, voltrok, in december 1984, bij de algemene verkiezingen 415 op 518 zetels. De stabiliteit was gered.

Achtergrond. -- ‘Sikh’ - letterlijk ‘leerling’ - is een aanhanger van de religie gesticht door de goeroe (wijsheidsleraar) Nanak Dev (1469/1538) in Punjab. Hij wilde de elkander bestrijdende Hindoes en Moslims verenigen binnen één gemeenschap.

(152)

Hij wou alle Hindoe- en Moslimriten uitbannen en in de plaats daarvan een streng monotheïsme invoeren, dat de nadruk legt op mystieke ervaringen, -- zonder wereldvlucht, weliswaar. Het doel heet ‘Mukti’ (bevrijding). -- De Sikhs weerstonden de Engelse verovering totdat zij, halverwege de XIX-de eeuw, onderworpen werden. - In 1947, bij de onafhankelijkheid, liep de nieuwe grens dwars door hun vaderland.

Gevolg: bijna 40% van de Sikhs moesten hun geboortestreek ontvluchten om te ontkomen aan de vervolgingen der (integristische; kf 46 (45)) islamieten. Zij vormen, sedertdien, in N.-India, een communalistisch wespennest, zeer verbitterd omtrent hun lot.

II.-- 1989.-- de communalistische scenarii. -

Een typisch ‘Communalistisch’ scenario ziet er als volgt uit. -

A.-- Een godsdienstige plechtigheid - een processie, een optocht, een bedevaart - van Hindoes, Islamieten, Sikhs grijpt plaats. Op zeker ogenblik waagt de groep zich in het woongebied van andersgelovigen. -

B. - Uitdagingen, -- reacties op uitdagingen doen zich voor. Gevolgen: woningen worden in brand gestoken, er zijn bloedige onlusten.-- Ziedaar de structuur der feiten.

Verklaring 1. -

De mening van Romila Thapar, een historica. -- Zij vindt dat het Indiase Communalisme een diepgaande ontwikkeling doormaakte. Het is, sedert 1947, (1) over het hele land toegenomen en (2) vooral veel grondiger georganiseerd.

ii. In 1947 ontstonden, de eerste weken, communale onlusten, die omtrent een half miljoen doden eisten. Maar het waren spontane uitbarstingen, teweeggebracht door de grenswijzigingen en zo.

ii. In 1989, zo beweert Thapar, daarin bijgevallen door vele zelfs Laïcistische Indiërs - wordt een Communalistisch scenario te voren voorbereid

door organisaties, die “culturele zelfverdediging” voorstaan en, die haar ‘identiteit’ 1. eigenmachtig doorzetten 2. tegen de andersgelovigen in 3. - vgl. kf 73, 118v, d.m.v. polarisering (= opdrijving van de tegenstelling) van de haat.

--

Opm. -- Hier herinneren wij aan kf 50: ofschoon Hindoes, Islamieten, Sikhs e.d.m. voor hun vooropstellingen (hypothesen) slechts waarschijnlijk makende bewijzen voorleggen, toch duiden zij ze alsof zij absoluut zeker (apodictisch bewezen) waren en aan anderen opdringbaar zijn. Het Eleatisme van Zenon van Elea alleen geeft, hier, een rein logische uitweg.

(153)

Verklaring 2. -

Een andere mening zegt wat volgt. -- Het succes van andere geloofsovertuigingen (hypothesen) wordt geduid als een bedreiging voor de eigen identiteit van de groep. -

De Hindoes b.v. zien het resultaat van Christenen, Sikhs, Boeddhisten, -- vooral, echter, van de 11,3% Islamieten (die sleutelpunten innemen) denk aan de Islamitische arbeiders, die uit de Golfstaten komen werken.

a. Sedert de ontmoeting met de moderniteit zoeken verscheidene figuren en strekkingen een *aggiornamento* (term beroemd sedert Paus Johannes XXIII), een modernisering, actualisering, van de traditie.

b. Heden, echter willen een groeiend aantal Hindoes een militante hindoe-revival (d.i. een ‘reveil’ of opwekkingsbeweging). - Deze schiet zelfs wortel in een hele waaier van politieke oppositiepartijen.

Hoever de politisering kan gaan, leert ons b.v. het door de auteur aangehaalde gesprek met een nochtans westers opgevoede Indiase filosoof: met klem stelde deze dat enkel - bemerk het typische exclusivisme (kf 51) - het Hindoeïsme de ‘ware’ grondslagen van “de laïciteit” bieden kan en dat de religieuze minderheden dit maar te nemen hebben. Hiermee wordt, evidentierwijze, de ‘Laïciteit’ van haar wezenheid ontdaan. -- Volgens Romila Thapar en anderen steekt daar de stof voor Hindoe-fascisme in.

Verklaring 3. -

Inder Mohan, ex-militant voor de Mensenrechten, die, sedert 1947, zowat alle scenarii van communalisme meemaakte, stelt, voor een groot deel, de snelle economische bloei voorop. - Vooral sedert dat Rajiv Gandhi - d.m.v. een aantal hervormingen (cf 54: Parallel met de Deng-Xiaopinghervormingen; 124

(Liberalisme-triompf) - een vrijmarkteconomie “een nieuwe economische orde”) stichtte, overspoelt de consumptiemaatschappij het land.

Namen als Suzuki, Sony (kf 143: Japans machtspositie), -- parfums als die van Dior, symbolen van het veroverende westerse model, - de ontvoogding van de buitenshuis werkende vrouw, die ... eigen salaris opstrijkt, -- dit alles komt als een bedreiging voor de eigen culturele identiteit over.

De “nieuwe waarden” van de vrijmarkteconomie worden verworpen. -- Meer nog: “de nieuwe economische orde” werkt sociale ongelijkheden in de hand. De ene wordt rijk, terwijl de andere geen deel heeft aan de nieuwe rijkdommen. -

(154)

Gevolg.-- Terug naar de goede oude tradities. -- Romila Thapar is zelfs verontrust door de heropleving van zoiets als de Sati, d.i. het sacrale gebruik waarbij, met het lijk van de gestorven echtgenoot, de vrouw levend verbrand wordt (iets dat, in beginsel, verboden is).

Verklaring 4. -

Laatste mening: i.v.m. de “nieuwe economische orde”, opnieuw, maar een uitwisseling ervan.

(i) De Indiase samenleving was, tot in 1950, in kasten ingedeeld - de driedigheid, die men, enigszins bij andere Indo-Europese volkeren terugvindt: de ‘brahmana’ (priesters), - de ‘kshatriya’ (militairen). - de ‘vaiçya’ (zakenlui), de ‘çudra’ (landbouwers en handarbeiders). Buiten dat gevestigde kastesysteem vielen de ‘kastelozen’ (‘asprçya’), de onaanraakbaren of, in het Europees, ‘parias’. Ofschoon, binnen het kader van een democratie, afgeschaft, toch rest daarvan nog het atavisme (kf 42). -

(ii) De Indiase samenleving ziet, n.a.v. het neoliberale systeem, een nieuwe klasse ontstaan. Bharat wordt een land met ‘rijkdommen’ (‘Wealth’ in de taal van Adam Smith). Een nieuwe middenklasse - zowat 15 % tot 20% van de bevolking - komt op. Het bezit b.v. van een kleuren-tv is één van de symbolen, ‘statussymbolen’ geheten, --

Welnu, zoals in China, zoals in de Sovjet-Unie - overal waar ‘geliberaliseerd’ wordt, deze nieuwe economische klasse wil ook politieke invloed. Vooral op de buitens. - Nu bezit de Congrespartij, tot nog toe, in zekere mate, het monopolie inzake politieke macht. Volgens een aantal waarnemers is zij de partij van de Engelssprekende, welopgevoede en dus rijke Indiërs. -

De nieuwe middenklasse, om zich een op politiek terrein doeltreffende achterban te verzekeren, mobiliseert, bij het volk, communale thema's. Wat een nieuwe bron van Communalisme is.

De religies in India. -

Sedert het begin van de XIX-de eeuw is het gewoonte geworden het geheel van de religies van het Indische subcontinent 'hindoeïsme' te heten. -- De andere traditionele religies zijn dan, (1) het boeddhisme, (2) het Jainisme, -- de Islam kreeg mettertijd een heden nog - toenemende invloed. De andere Bijbelse religies - Jodendom en Christendom - zijn van weinig tel.

Opm.-- Het is hier niet de plaats om dieper in te gaan op het Hindoeïsme. Wel kan dit genoteerd worden. Het begint met de vedische periode (n.-Indië) de dravidische periode (z.-Indië) die duurt van -2000 tot -600 (*Opm.*: Thales van Miletos, (-624/-545)). Dan komt de tijd van Boeddha en Mahavira (Jainisme).

(155)

Steekproef 16 : Het Fascistisch element.

Cf 154 gewaagde, op zeker ogenblik, in Indiase context, van 'Hindoe-Fascisme'; -- De term, gedurende jaren eerder vermeden, wordt de laatste jaren meer en meer gebruikt, -- soms in een te brede zin (nl. afwezigheid of zelfs afwijzing van 'democratie'), -- zo dat zelfs het Nationaalsocialisme van Hitler (Nazisme) erin omvat wordt. -- Wij gebruiken de term, hier, in de strikt historische zin.

I.-- De actualisering van het Italiaanse fascisme.-

In 1946 - twee jaren voordat de nieuwe Italiaanse grondwet, die én monarchie én Fascisme uitbant - sticht een zekere Giorgio Almirante (1911/1988), een 'charismatisch leider', het M.S.I. (letterlijk: Italiaanse Sociale Beweging). -

In december 1987 wordt hij opgevolgd door Gianfranco Fini (1952/...), vertegenwoordiger van een gematigde vleugel van de Neofascistische Partij die het MSI in feite is.

(i) Niet het regime, zoals het van 1922 tot 1945 Italië beheerst heeft, maar wel de ideologie ervan, -- ziedaar - volgens Fini - wat het MSI vooropstellen moet. Kort gezegd: de strijd tegen de uitwassen van de Italiaanse

parlementaire democratie, die het wil vervangen d.m.v. hervormingen. Waarover straks meer. --

(i) Zegt Fini omtrent de mentaliteit in het huidige Italië: “Ik zie niet in wat er voor ergerlijks zou liggen in de poging om de duurzame waarden van het fascisme te actualiseren.

(i) Wat ik, in het Fascisme, verwerp, is al wat ‘beschimmeld’ is: de Fascistische groet, het Zwarte Hemd.

(ii) Maar de term zelf ‘Fascisme’ jaagt mij geen schrik aan. Ik geloof dat dat woord niemand meer beangstigt. Niemand kan, nl., het Fascisme duiden als “de doorbraak van de hel in Italië”.

Opm. -- Het is niet zo simpel. -

A. -- 01.01.1948: de nieuwe Italiaanse grondwet treedt in werking. Zij verwerpt het koningschap met het Fascisme, Zij stelt ‘arbeid’ als basisvooropstelling vooraan. -- Sedert +/- 1980 beleeft Italië zijn Wirtschaftswunder (‘boom’, kf 144: Japan): het komt op de vijfde plaats tussen de geïndustrialiseerde grootmachten (kf 143). Het is Europa aan het veroveren. -

B.-- Toch is er een zekere identiteitscrisis. Met de vraag naar ‘hervormingen’. Inderdaad: de regeringen in Italië gelijken meer op paddenstoelen dan op honderdjarige eiken! Een Kommissie - de Bozzi - bewijst de crisis.—

(156)

Zulks speelt in de kaart van het MSI, natuurlijk. Wie heeft niet gehoord van de reeks schandalen waarin “de parlementaire partijen” verwickeld zijn? Wie weet niet hoe deze zelfs met de Maffia ergens banden onderhouden? -

Opm.-- De ‘Maf(f)ia’ is een Italiaans ‘geheim genootschap’, - van Siciliaanse oorsprong -, bestreden door het Fascistisch systeem (1925/1929). De Mafia overleeft, ja, breidt zich uit, vooral in de Verenigde Staten, waar zij een misdadigheidstelsel uitwerkt - een ware staat in de staat -, dat delen van de Amerikaanse economie, politiek, -- ‘magistratuur en politie inbegrepen beheerst. -- In feite is de Mafia uitgegroeid tot een internationaal systeem. -

Opm.-- De identiteitscrisis kwam, in 1987, tot uiting in het Milanese blad *Corriere della Sera*. -

(i) Renzo De Felice, die zijn hele leven besteedde aan de geschiedenis van het Fascisme en o.m. aan Mussolini's persoonlijkheid, schreef: "De antifascistische strekking van de grondwet heeft, op dit ogenblik (1987), geen zin meer". -- Terloops: dit spreekt t.v.v. MSI-leider Fini, natuurlijk. --

(ii), Paolo Spriano, eveneens historicus, antwoordde in genoemd blad: "De grondwet, door het Fascisme uitdrukkelijk te verwerpen, maakt onderscheid tussen vrijheid en dictatuur, tussen democratie en tirannie. Dit onderscheid geldt heden nog even goed". -

Cfr. bibl. st.: *Jeanclaude Berger, Italië: le fascisme bon teint de Fini*, in: *Journal de Genève* (15.12.1987), waar de gegevens, hier verwerkt, omtrent Fini's stellingname vermeld worden.

Opm. -- Fascisme. -- Wij gaan ons niet verliezen in uitvoerige uiteenzettingen. -

(1) Als leerstelsel kwam 'Fascismo' van de grond in 1919. Benito Mussolini (1883/ 1945) in Milaan werkte het uit. -

(2) Als werkend stelsel beheerste het Italië van 1922 (de Mars op Rome) tot 1945 (de overwinning der geallieerden). Twee kentrekken komen naar voren in de evolutie:

a. geleidelijk groeide het Fascisme uit tot een totalitarisme (= de staat beheerst door de Duce, Mussolini; KF 77);

b. geleidelijk ontstond er toenadering tot Hitler - Duitsland (beide staten gingen gezamenlijk WO II (1939/1945) in). --

Opm. - Volgens een gewezen Fascist, Curzio Malaparte (eigenlijk: *Kurt Erich Suckert* (1896/1957)), *Technique du coup d'état* (1931), geleken én Trotzky, resp. Lenin en, anderzijds, Mussolini en Hitler, in de techniek van de staatsgreep, sterk op elkaar.

(157)

De Fascistische 'hypothese' -

Ziehier, sterk ingekort, welke elementen het Italiaanse Fascisme beheersen.

(a) Negatief. -- Mussolini kiest tegen Socialisme en vooral Communisme (dat "vijand nummer 1" is). -- Het Liberalisme blijft, enigszins, centraal. -- M.a.w.: Fascisme is één der uitwegen uit de tegenstelling "Socialisme/ Liberalisme". Een derde weg. -

(b) positief.

1. De eenpartijstaat. -- De parlementaire democratie, met haar partijveelheid - gezien als één der grote kwalen van de tijd -, wordt uitgebannen. –

2. Het nationalisme. -- De ‘nationale staat’ (KF 65), één der moderne verworvenheden, is eveneens een centraal gegeven. –

3. Het corporatisme. -- Wij spraken van ‘derde weg’.

a. ‘Corporatisme’ is de leer die de ‘corporaties’ (beroepsverenigingen), uitgerust met economische, sociale en politieke bevoegdheden, voorstaat. Een ‘corporatie’, nu, is een ‘gilde’ of ‘vakgenootschap’ Het woord komt uit het Engelse taalgebruik: ‘corporation’ - het Frans ‘corporation’ - komt van over het Kanaal in de loop van de XVIII-de eeuw. Het duidt aan: een vereniging van personen, die hetzelfde beroep uitoefenen. Dit was zo voor de Franse Revolutie, die ze in 1791 afschafte.

b. Het Corporatisme - in tegenstelling tot het echte Socialisme (Communisme) - schaft dus de vrije markteconomie niet af, maar brengt er een grondig correctief aan, de corporatie.

II.-- Leonardo Sciascia, over het feitelijke Fascisme.

Wij gaan nu in op een ‘Comprehensieve’ (Verstehende; kf 54v. (Hermeneutische meth.)) beschrijving van het feitelijke leven binnen de Fascistische samenleving.

Opm. -- Leonardo Sciascia (1921/1989), ooit betiteld als “het geweten” van Italië was geen Fascist. Toch brengt hij de noodzakelijke en voldoende voorwaarden op om zakelijk te beschrijven. -- Hier volgt een reeks uittreksels uit een interview (bibl. st.: *Maura Formica, Entretien: Leonardo Sciascia à batons rompus*, in: *Journal de Genève* (01.12.1989)).

II.A.-- Het schitterende systeem. -

1. Voor mij, als kleine schooljongen, was het Fascisme het mooiste dat bestond. De hele wereld benijdde ons. Mussolini, Italië was ‘groot’ in alles en overal, -- in de sportcompetities, in vliegtuigprestaties (...). Alles was volmaakt en schitterend.

2. Maar het is klaar dat ik, onvermijdelijk, op een gegeven ogenblik een zekere rijpheid moest bereiken en tot de jaren van inzicht komen. –

(158)

Zoiets was, in het Italië van toen, niet zomaar mogelijk: noch oude noch nieuwe lectuur was beschikbaar.

Zo b.v. maakte ik mij enkele begrippen van Marxisme eigen door toevallig op een boek van *Mondolfo, Sulle orme di Marx* (1919; In het voetspoor van Marx) te vallen, dat een beetje uitlegde wat Marxisme was.

II.B. -- Het bittere ontwaken.-

Wat mijzelf betreft, ik kwam tot het besef van wat het fascisme eigenlijk was, gedurende de Spaanse Burgeroorlog (1936/1939). Ook dit drong toevallig tot mij door. Mijn generatie, nl., was verzot op film, vooral de Amerikaanse film. Welnu, de Fascistische bladen legden, op zeker ogenblik een lijst van acteurs en regisseurs uit Hollywood voor, die openlijk hun sympathie voor de Republiek in Spanje betuigden: dezen moesten geboycot worden. -- Mijn ogen gingen open: voor een jongere van 16/17 jaar was het gewoon ondenkbaar dat een Gary Cooper aan de verkeerde zijde zou staan. Beeld u dat eens in! (...).

II.C. - De politiestaat.

1. Ik ben, gedurende vier jaar, parlamentslid geweest. Ik maakte deel uit van de Onderzoekscommissie, die de dood van Aldo Moro (1916/1978; leider van de Democrazia Cristiana, door de Brigade Rosse vermoord) moest ophelderen. Ik heb toen met volstrekte zekerheid kunnen vaststellen dat, indien onze Italiaanse politie met meer verstand te werk ging en over een betere leiding beschikte, men Moro levend had kunnen terugvinden (...).

2. Onder het Fascisme was er, in Italië, een zeer goede politie. Maar zij werd, met de 'goede' Fascistische bureaucratie, afgeschaft.

II.D. - Jaren van de consensus.-

De Felice, Geschiedenis van het Fascisme, definieert die jaren terecht als "de jaren van de consensus".

(a) Voor de grote meerderheid van de mensen is 'vrijheid' een waarde van gering belang.

(1) De redenen, waarom er in het Fascistisch Italië zo'n consensus bestond, lagen o.m. in het feit dat de burgers zich veilig wisten, -- zowel binnenshuis als op straat. Voor het overgrote deel van de burgers was het, onder het Fascisme, mogelijk zich overdag en 's nachts veilig op straat te bewegen.

(2) Onder dat regiem kon men, verder, rekenen op een loon dat aangepast werd aan de eisen van het dagelijkse leven. De zeshonderd lires die een staatsbediende, b.v., als onderwijzer of prof, verdiende, volstonden ten volle voor het levensonderhoud. Nooit, overigens, hebben de lires zo'n koopkracht vertegenwoordigd. -- Veiligheid en koopkracht vormen reeds de samenvatting.

(159)

(3). Verder waren er geen wilde stakingen, zoals nu, waarvan de bevolking de gevolgen moet slikken en die altijd de arme migranten, die n.a.v. de feesten naar Italië terugkeren, treffen. -

Een staking is een element van onzekerheid en onveiligheid. -- Zodoende is het evident dat dat het Fascisme, voor de meeste Italianen, een gegeerde toestand geschapen heeft. Overigens: de feiten zijn daar. Sommigen onder mijn generatie, die niet zozeer op vrijheid gesteld zijn of die zich niet te veel moeite getroosten om over de zin van het leven na te denken, beweren heden ten dage nog steeds dat, indien Mussolini zich had weten te beperken tot de verovering van Ethiopië (de Abessijnse oorlog 1935/1936), zijn systeem "het beste ter wereld" zou geweest zijn.

(b) Natuurlijk is er een minderheid van mensen, voor wie vrijheid de waarde is die alle andere waarden in de schaduw stelt. Ikzelf ben het niet eens met de lofreden op het Mussolini-regime. ik verkies om het even welke wanorde boven de fascistische orde.

Opm.-- Dat sommige Italianen, zoals Sciascia zegt, de tijd van het Fascisme met heimwee herdenken, moge o.m. verrechtvaardigd worden door volgende gegevens. -

Virginio Rognoni, minister van binnenlandse zaken, verklaarde in juli 1982, voor het parlement: sinds het politieke terrorisme in Italië de kop opstak in 1969, zijn daar een ongelooflijk aantal aanslagen gepleegd, waarbij in totaal 315 mensen gedood en 1.075 gewond werden. Sinds 1974 - zo voegde hij daaraan toe - zijn 11 magistraten en 72 leden van de veiligheidstroepen vermoord. Op dat ogenblik - begin juli 1982 - zaten 1.477 personen vast, die als "Linkse Terroristen" beschouwd worden, terwijl 451 rechts Georiënteerden gevangen zaten. -

Opm.-- Een te losse democratie is voor hypothesen, d.i., in dit geval, extreem-links of extreemrechts die, ofschoon zij slechts waarschijnlijk makende argumenten naar voren brengen, zich toch als absoluut-geldig beschouwen (kf 153: 50: eleatisme) en de eigen identiteit (1), eigenmachtig doorzetten (2), tegen de omgeving in (3) - kf 73 -, een ideale gelegenheid om amok te maken.

Opm. -- Sciascia typeert het feitelijk gedrag der grote meerderheid.

(160)

Misschien kan een boek als *J.L. Beauvois/ R, Joule, Soumission et idéologie (Psychosociologie de la rationalisation)*, Paris, Puf, 1981, ons één der verklaringen bieden. Het thema is: de verhouding tussen de denkbeelden ('ideologie') en het feitelijke gedrag, onder verstaan van mensen die onder druk handelen. Waarbij die 'druk' van buiten kan komen (b.v. mensen in een politiestaat) of, ook, de eigen vrije keuze als oorzaak kan hebben (een mens zet zich voor iets (een ideaal, een medemens) in. -- Stellers onderscheiden twee theorieën.

(1) De theorie der rationele keuzen zegt dat de mens zijn denkbeelden omzet in praktijk.

(2) De theorie der rationalisering zegt dat de mens zijn denkbeelden aan de omstandigheden van zijn praxis aanpast.

1. Historia (cf 83, 96 ,99, 114): stellers onderzochten het feitelijke gedrag van mensen die onder druk handelen - b.v. van aan één of ander gezag onderworpenen. -

2. Logos: zij stellen vast dat personen, die onder druk staan, hun feitelijke gedrag 'verrechtvaardigen' door rationalisering, door achterafse redeneringen.

-

Toepassing.-- De meeste mensen verwerken niet dat hun feitelijke leven een mislukking genoemd wordt. Welnu, de meeste mensen in het Fascistisch systeem konden zich wel niet aan die indruk onttrekken. Dus, 'rationaliseren' zij: zij vinden steeds de noodzakelijke waarschijnlijk makende argumenten om te beweren dat "het nog zo slecht niet is", dat, "indien het niet was van dit of dat, het regime het beste ter wereld zou zijn". En dergelijke 'rationalisering' meer.

Overigens: zeer vele mensen verwachten van het leven, na enige rijping, niets meer dan wat het geven kan. Enkel 'onbevredigden' als een Sciascia, die over "de zin van het leven" nadenkt of meer 'vrijheid' wil, verwachten er meer van. - In alle geval: de 'bevredigbaren' zijn de basis van de dictatoriale of, althans, autoritaire systemen. Want dezen nemen er vrede mee.

Een venijnige lijst. -- Is in omloop, sedert jaren, een lijst van namen van mensen, die katholiek gedoopt en opgevoed zijn en ...die extreem-rechtsen waren, Ziehier: Hitler (Duitsland), Mussolini (Italië), Franco (Spanje), Salazar (Portugal), Pétain (Frankrijk), Pilsodski (Polen), Horthy (Hongarije), Dollfus

(Oostenrijk), Schusznigg (Oostenrijk), Tiso (Slowakije), Degrelle (België), Pavelitsj (Kroatië). –

(162)

Zonder nader onderzoek weet men uit deze lijst, inzake echte informatie, niets meer dan dat gedoopt zijn en Katholiek opgevoed zijn de twaalf extreem-Rechtsen niet belet heeft het te worden. In de kerk zit een extreem rechts virus.

Reden: de ‘elementen’ (kf 4, 8, 73), die het extreemrechtse leven beheersen, zijn overtalrijk. Men kan, evengoed lijsten aanleggen die een analoge oorzakelijkheid (want daarover gaat het) in tegengestelde richting), insinueren. -- Toch stemt, voor al wie Katholiek denkt en leeft, dergelijke ‘combinatoriek’ (verbinding) tot diep nadenken.

De ‘waarde(n)leer’ als uitweg? -

P. Schotsmans, De waardeleer als uitweg uit onze beschavingscrisis, in: Onze Alma Mater 1986: 2, 107/120; vooral : 114/116 (Reactie op autoritarisme in de psychologie), 117/119 (Tekenen van een gesecculariseerde samenleving). – Vroom en stichtelijk, maar niet meer dan dat.

Wij redeneren, nu, volgens analogie. -- De auteur vertelt hoe de USA-psychologie van een waardevrije (louter Positivistische) psychologie - denk aan de Behavioristische of Gedragspsychologie van B.F. Skinner (Walden Two (1948)) evolueert naar een Axiologische (= waardeleerstellige) psychologie (denk aan A. Maslow of C. Rogers). -

De psychologische analyse van - wat men heet - “de rechtse, fascistische (‘fascistoïede’) persoonlijkheid” die onderdanig als zij is, blind zweert bij het gezag, werd, op zeker ogenblik, door de Humanistische psychologen toegepast op de Amerikaanse-Skinneriaanse of Freudiaanse-psychiaters, die ...op autoritaire wijze hun patiënten ‘beheersten’ in de gezondheidszorg.

De ‘Fascistoïede’ onderdanigheid, die door dergelijke ‘autoritaire’ artsen, in hun patiënten, werd vooropgesteld (weerom: hypothese), miskende - volgens de Humanistische psychologen - het unieke (singuliere) in de menselijke persoonlijkheid. Meteen werden de ‘human potentialities’ (de menselijke mogelijkheden), in aanleg in ieder individueel wezen aanwezig, miskend. -

Daar, echter, de meeste Humanistisch-psychologen een of ander Existentialisme (Heidegger, Sartre) vooropstelden, bij het ontwerpen van het

unieke in de mens (en diens mogelijkheden), leidde dit correctief op het Autoritarisme tot een ander euvel, nl, het feit dat iedere binding, in geweten, aan :

- (i) objectieve gegevens, de eerste basis van informatie, en
- (ii) gezag-zonder-meer, op losse schroeven kwam te staan.

Dit kwam neer, in de praxis, op Individualistisch-egocentrisch anarchisme (“radicale wildgroei” (a.c., 116)). Wat mensen als Maslow en Rogers, mettertijd, doorzagen.-

Een citaat van Descartes : **Pour atteindre à le vérité, il faut une fois dans la vie, se défaire de toutes les opinions que l'on a reçues, et reconstruire de nouveau et dès le fondement, les systèmes de ses connaissances.**

(162)

Dit leidde tot een ander correctief: een weliswaar louter psychologische, maar toch beginnende waarde(n)-leer of axiologie. Indien men aan radicale willekeur wil ontsnappen dan is één uitweg daar nl. het verwijzen naar ‘waarden’.

Cfr. kf 17 (tradit. type), 33 (het koppel ‘Permissivisme/ Rigorisme’), 149 (het koppel “aanpassing aan de kosmos/ onderwerping van de kosmos”), 150 (hoofdwaarden). - In Humanistisch verband werden, dan, vooropgesteld (hypothese): rechtvaardigheid, eenvoud, goedheid, schoonheid, waarheid, speelsheid, veelzijdigheid, -- totaliteit (holisme), die gelden voor iedere persoon(lijkheid) als idealen, die de (onbeteugelde) vrijheid ergens, in geweten, binden.

Vgl. kf 72 (Ciceroniaanse ‘waarden’ versus Machiavellistische ‘waarden’); kf 120v.: de Protosofistische waarden crisis, die zowel tot overdreven democratie als tot antidemocraten leidt.

De overdracht op onze hele samenleving, --

De psychiater - Skinneriaan of Freudiaan of Humanistisch-psycholoog, voor zover ‘autoritair’ of ‘anti-autoritair’ (‘misarchisch’ zegt Fr. Nietzsche, letterlijk alle gezag verachtend), toont, op zijn terrein, een brede culturologische problematiek. - Wat Schotsmans, a.c., als volgt verwoordt. -- De diepgaande cultuurcrisis, waarin wij allen leven, leidt ertoe dat de jongeren, heden, geen houvast meer hebben aan waarden, die op zich bestaan en - wat meer is - ‘onschendbaar’ (‘heilig’, ‘taboe’) zijn. Er is zoiets als “het feit dat onze jongeren,

stuurloos als zij zijn, in een zgn. pluralistische multicultuur, tot geen eigen waardebeepaling meer geraken". -

Opm.-- In dit verband wijst Schotsmans naar het Values Clarification Movement (*L. Raths/ S. Simon, Values and Teaching (Working with: Values in the Classroom)*, Columbus, 1966-1, 1978-2), dat een waardensysteem in het opvoedingsstelsel zelf invoert. De opvoed(st)er scherpt diepe eerbied in voor de waarde van de persoon, de persoonlijkheid en de op 'waarden' gesteunde uitbouw ervan. -

Opm.-- Dergelijke denkbeelden roepen op wat *H. Redeker, Existentialisme (Een doortocht door een filosofisch frontgebied)*, Amsterdam, 1948, 197, al zeer duidelijk inzag: "Door een Hitler kwam het Nihilistische Duitse denken tot zijn laatste consequenties". Het waardevrije of waarde-kritische Duitse denken - m.a.w. - had de bodem voor het Nazistisch Fascisme reeds goed voorbereid. Hitler kwam in een soort 'luchtledigheid' terecht.

(163)

Steekproef 17 : het nazistisch element.

Bibl. st.: *Alfred Grosser, dir., Dix leçons sur le nazisme*, Paris, 1964 geeft ons - aan de hand van zeven medewerkers - de hoofddata: 1923 (de 'Putsch' (= machtsgreep (kf 157)) te München; 1930: de verklaringen 1933 (de eigenlijke machtsovername); 1936 (de Hitlerjeugd wordt gesticht), 1937 (de regeling der verhoudingen tussen "das Reich" en het Vaticaan); 1938 (de Conferentie van München); 1940 (Hitler valt het Westen rechtstreeks aan); 1941 (Hitler valt de Sovjet-Unie aan); 1942 (de Conferentie te Wannsee, die tot "die Endlösung"(de verdelging der Joden) beslist); 1945 (de nederlaag). -

Voor al degenen, die, om reden van hun te jonge ouderdom, die bewogen dagen niet hebben meegemaakt, lijken die data "droge opsommingen". Maar, in feite, zijn zij een tragedie zonder weerga. Tragedie, die nog nawerkingen verwekt. Daarom een kort woordje over het nationaalsocialisme of nazisme.

Italiaans Fascisme is geen Nazisme, --

Verre van. -- **Bibl. st.:** *P. Ayçoberry, La question nazie (Essai sur les interprétations du national-socialisme (1922/1975))*, Paris, Seuil, 1979.

Wij zegden het reeds zeer duidelijk, kf 56: Fascisme is geen Nazisme. Velen gebruiken, onder de invloed van vooral Marxisten, de term 'Fascisme' in een historisch onjuiste betekenis. - Omdat wij dit willen verantwoorden, ziehier

wat volgt. *P. Ayçoberry*, o.c., 57/59 (*Nazisme et fascisme Italiën*), geeft de grote Nazi-figuren zelf het woord. –

(i) De Nazi's zelf willen van een gelijkstelling niet weten.

(ii) Wanneer - einde twintiger-jaren - sommige Duitsers zich als 'Fascisten' bestempelen, behoren zij niet tot de Nazi-partij, maar maken zij één vleugel van de 'Stahlhelmen' uit. –

(iii) a. 1934: na de machtsovername in 1933 besteedt Dr Göbbels (1897/1945; Propagandaminister) een artikel aan “De praktische resultaten van het Fascisme”.

(i) Hij prijst de “Italiaanse broeders”,

(ii) Hij stelt een gemeenschappelijke ‘geestdrift’ vast.

(iii) Hij beaamt de “gemeenschappelijke strijd” tegen marxisme en liberalisme (kf 158), -- tegen Pacifisme, tegen ‘Democratie’ (versta: de ontaarde vormen ervan) en “de Reactie’ (hier: tegen wat de Hitlerianen “die Reaktionen” heten, d.i. die een achterhaald stadium inzake politiek of zo willen herstellen). --

Men ziet het: enkel dat waartegen beide strekkingen zijn, wordt vermeld.

(164)

b. 1935: Adolf Hitler zelf huldigt dezelfde “beleefde stijl” (*P. Ayçoberry*) als zijn minister, in de voorrede van een Italiaans boek. Hij stelt enkel vast dat “beide systemen aan elkander verwante opvattingen huldigen

(i) inzake de staat en

(ii) betreffende het socialisme”. -

Besluit. -- Zoals men opmerkt, én Dr Göbbels én Hitler verzwijgen totaal het racisme, zeker één van de basisvooropstellingen van het Nazisme.

Opm. -- *S. Altink*, *De mythe van de minderheid*, Utrecht/ Antwerpen, 1985, 174vv., spreekt, min of meer, in dezelfde zin. - “Overigens heeft Links in het verleden zelf veel bijgedragen tot de chaos rond het begrip ‘Fascisme’. Voor veel Linksen was ‘Fascisme’ een onderdeel van het Kapitalisme.

“De Communistische interpretatie van Fascisme als een uitwas van het Kapitalisme was niet geheel onjuist. De grote ondernemingen waren belangrijke steunpilaren voor een Fascistische politiek. Maar hoe precies het adagio van Horkheimer (*opm.*: Max Horkheimer was een der leidende figuren van de Frankfurter Schule, een Neomarxistische strekking): “Wie over het Kapitalisme niet spreken wil, moet ook over het Fascisme zwijgen”, Hoe die zin

precies moet uitgelegd worden, is nooit duidelijk geworden. Nooit heeft een toegewijde Marxist die Kapitalistische invloed exact kunnen aanduiden.

Hoewel de Fascistische politiek lonkte naar de grote industriëlen, toch is die niet zonder meer te herleiden tot een vorm van Kapitalisme. De Fascisten werkten daarvoor te weinig planmatig. De Fascistische partijen werkten zelfs de grote ondernemers bij tijden tegen. (...)" (O.c.,176).

De geleide 'informatie' bij kind en jongeren.

M. Danthe, *Comment fabriquer de bons petits nazis*, in: *Journal de Genève* (04.02. 1989), zegt omtrent het informatieproces inzake kinder- en jongerenopvoeding wat volgt. Hij verwijst, daarbij, naar één bron, nl. *Erika Mann, Dix millions d'enfants nazis*, - - een boek dat recent in Franse vertaling verscheen. -

1938.-- De vooravond van WO 11 (1939/1945). Erika Mann is de dochter van *Thomas Mann* (1875/1955; bekend om *Buddenbrooks (Verfall einer Familie)* (1901)). Zij publiceert, in New York, een sober, maar informatief boek: *School voor Barbaren* (De opvoeding onder de Nazis). Daarin beschrijft zij wat de Duitse kinderen worden, eens dat zij in de greep van das Dritte Reich gevat zijn. In dat boek ziet men een dictatuur (kf 77: totalitarisme) aan het werk tot in de minste details.

(165)

Een Nazi dictatuur, die 1. de godsdienstige begeleiding, 2. het gezin, de school, de jeugdbeweging wil inpalmen -- met als doel: het kind, de jongere wordt één met de wil van "der führer" (de leider). In het boek van 1938 stelt E. Mann vast: "Geen enkel onderdeel binnen het geheel der maatschappij wordt dermate door de hervormingen, waaraan het Nationaalsocialisme zijn onderdanen onderwierp, gemerktekend als de sociale groep der kinderen".

Adolf Hitler - en dat wordt bij lezing van zijn *Mein Kampf*, München, 1943-17, 30ff. (*Der Mangel aan 'Nationalstolz'; der Leidensweg des Arbeiterkindes; Junge Autoritätsverächter*) sterk bevestigd - heeft, blijkbaar, onmiddellijk het belang van de opvoeding gesnapt. Niets - ziel, lichaam, wil - wordt verwaarloosd om kinderen en jongeren aan het systeem te onderwerpen. -- Vgl. wat betreft het beheersen van het informatieproces, kf 158v. ("voor mij als kleine schooljongen"); kf 61 ("... de neerslag van een reeks ideologieën"); kf 64 (de opvoeding van 32.000.000 Chinese kinderen). Daaruit blijkt dat een Curzio Malaparte, in 1931, waar hij totalitarisme van Links en van Rechts in hoge mate gelijkstelde, niet zo verkeerd dacht (kf 157).

Drie concentrische leefkringen. -

Erika Mann deelt de Nazi-groep in drie leefkringen in.

A.-- Collectivisering van het gezin -

Een sfeer van algemene verklikking - de kinderen, de jongeren vertellen over de houding van hun ouders en familieleden en zo - wordt stelselmatig geschapen.

Gevolg: de vader wantrouwt de moeder, de moeder haar kinderen, de kinderen elkander. Een diffuse angst sfeer wordt geschapen. -

Maar er is meer: de gesloten - veilige intimiteit van ieder gezin wordt opengerukt; de 'autoriteiten' krijgen, langs het verklikkingssysteem, directe inzage (informatie) in de gezinnen. Een gezin, in zo'n samenleving, is niet meer een basisgemeenschap, onschendbaar, afgesloten van de blik van de gemeenschap: het wordt gecollectiviseerd. -

Resultaat: tussen twee machten wordt ieder kind uiteen getrokken:

(i) zijn gezin en (ii) het 'collectief' van de Nazi-gemeenschap (vooral via de jeugdleiding, waarover straks meer). Iets, waarbij de ouders vooral het vaak niet halen.

(166)

B.-- Racificering en militarisering van de school.

Naar de Nazi-hypothese (= stel vooropstellingen) worden alle programma's omgevormd. 1. De catechese, 2. de geschiedenis, de literatuur, -- zelfs de wiskunde worden o.g.v. racistische en militaristische vooropstellingen herschreven. Zo worden "de waarden der Arische cultuur" bijgebracht.

(1) Racificering. -- Ziehier een uittreksel uit een lezersbrief, die de kleine Erna naar het *Nazi-tijdschrift Der Stürmer* (1935) opstuurt. -- "Beste Stürmer. - Gauleiter Streicher heeft ons omtrent de Joden zovele dingen bijgebracht dat wij ze haten zoals het plicht is".

Appl. model inzake het vak 'literatuur'. -- De kleine Erna verraadt, in haar lezersbriefje, de methode. "In de klas hebben wij over de Joden een opstel gemaakt, waarvan de titel luidt: "De Joden zijn ons onheil". Ik vraag u mijn tekst te willen publiceren".

2. Militarisering. -- Het hele onderwijsstelsel is één doorgezette methode om een duurzaam klimaat van oorlogszuchtige geestdrift te scheppen. -

Appl. model inzake het vak wiskunde. -- In een handboek 'Wiskunde' staat te lezen wat volgt. "Gegeven: Een vliegtuig vliegt aan een gemiddelde snelheid van 240 km per uur. Het moet zijn stel bommen loslaten op een afstand van 210 km. Het neerlaten van de bommenlast vergt 7 minuten 30 seconden. - Gevraagd.- - Wanneer juist zal het vliegtuig opnieuw landen?". -

Appl. mod. inzake het vak tekenkunde. -- In een handboek van tekenen "Gasmaskers lenen zich best tot grafische weergave. Zij vereenvoudigen, immers, sterk de omtreklijn van het menselijk hoofd, dat, op zich, moeilijk te vatten is".

Opm. -- De auteur merkt terecht op: de axiologie der Nazi's situeert het schoolse weten slechts op de vierde plaats.

1. de genetische erfenis (dat is natuurlijk racistisch op en top),
2. het karakter,
3. het lichaam,
4. de schoolse vorming. -

Opm.-- het vitalisme, - de cultus van 'das Leben', in de Racistisch-biologische zin, komt in deze waardenschaal overduidelijk naar voren, *J.P. Stern, A Study of Nietzsche*, Cambridge, 1979, geeft een kritische reconstructie van wat het 'systeem' (dat hij nooit bedoeld heeft) had kunnen zijn, indien Nietzsche systematisch-logisch had willen denken. Het is een lange strijd tegen - wat een Nietzsche bestempelt als - "het levensvijandige denken". Nu is het geweten dat de Nazi's rijkelijk uit Nietzsche's denkbeelden geput hebben.

(167)

Ook *H. Arvon, la philosophie allemande*, Paris, 1970, 17/67 (*L'irrationalisme*), valt de stelling bij: *Alfred Rosenberg* (1893/1946), de denker van het Nazisme, met zijn *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* (1931) duidt het leven als het centrale gegeven, waarbij dat 'leven', in zijn diepste kern, de mythe is, in een doodsstrijd gewikkeld met de 'logos' (het logisch strenge denken).

Enkel het doorkomen van "de mythe" in de (Arische) mens zal "een nieuw menstype" doen ontstaan. Cfr. o.c.,54. Hier wordt 'mythe' niet als de Archaïsche vorm van denken, maar en als de Archaïsch-Primitivistische denkvorm én als de radicale tegenhanger van het logische denken geduid.

Wij verwijzen naar kf 28/30 (*Duits Primitivisme*). -- Wat verder, o.c., 57/59 (*Le national-socialisme*), vernoemt H. Arvon Ernst Krieck (1882/1947; *Ein Volk im Werden* (1933), -- *Die deutsche Idee des Staates* (1934)).

Deze beweert dat “de mythe”, in Nazi-zin welteverstaan, de absolute voorrang heeft op alle wetenschappen, zelfs de biologie. De ideeën ‘ras’ en ‘bloed’ ontspringen aan de ‘mythische’ oergrond in de (Arische) mens.

Het ‘bloed’ overwint “het louter formele redeneervermogen”. Ook wordt een tweede Nazi-denker vermeld, *Carl Schmitt* (1888/1985), o.m. bekend om zijn *Der Begriff des Politischen* (1932), waarin deze het Liberalisme verwijt een kloof tussen de natie (het volk) en de staat geschapen te hebben.

‘Staat’ omvat, in zijn taalgebruik, religie, economie, opvoeding, -- m.a.w. de hele cultuur van het volk, dat de drager van de mythe is. -

Tot daar een kleine toelichting omtrent het mythisch irrationalisme, eigen aan het Nazisme. Irrationalisme, dat de school als ‘cerebrale vorming’ op de vierde plaats in de waardenschaal stelt.

C.-- Definitieve nazificering van kind en jongere.

E. Mann staat ook stil bij de derde leefkring, de jeugdbewegingen, die de genetische erfenis, het karakter en het lichaam tot volle ontwikkeling brengen. Het gezin is nog een te private sfeer.

De school leeft nog te veel van Voornazistische tradities. De jeugdbewegingen, echter, zijn algeheel het werk van Hitler ‘s nazisme. Pas in dat levensmidden wordt men echt ‘nazi’. -

De meer concrete doelstellingen, waarin dat Nazi-zijn uit, zijn

- (i) de toekomstige soldaat en
- (ii) de toekomstige leidersfiguur.

Algemeen besluit. -- Wat men zou kunnen heten “een vrije markt inzake informatie” wordt, principieel én in Fascisme én in Nazisme uitgesloten. Want alles wordt erop gezet om “hinderlijke informatie” af te remmen.

(168)

Daarvandaan de diepe indruk van 'op- en afgeslotenheid' die bevolkingen ondergaan in zulke systemen. Vgl. kf 134: noch de instituties (b.v. de Fascistisch-Nazistische systemen) noch de louter vrije markt, maar de feitelijk beschikbare informatie beslist over de rationaliteit. 'Informatie' heette, traditioneel, 'waarheid'. Die Antiek-Middeneeuwse waarheid kan wel geactualiseerd worden, maar zij blijft de norm.

Geleide informatie en Duitse intelligentsia. -

*Monique Lebedel, trad., Karl Löwith, Ma vie en Allemagne avant et après 1933, Paris, 1988. -- K. Löwith (1897/1973) - o.m. bekend om zijn *Das Individuum in der Rolle des Mitmenschen* (1928) - nam, in WO I (1914/1918), vrijwillig dienst in het leger van der Kaiser.*

Hij volgde lessen o.m. bij de existentiële denker M. Heidegger, bij wie hij zijn Habilitation verwierf. Hoe schitterend hij het ook, als intellectueel, deed, na 1933 werd hij snel een uitgestotene. Was, immers, geen 'Ariër', maar half-Jood.

Tot ballingschap gedwongen komt hij eerst in Italië terecht, -- om via Japan in de USA te belanden. Vanaf 1952 geeft hij weerom les, in Heidelberg.

In Japan verneemt Löwith dat Harvard University een wedstrijd uitschrijft voor al wie "Duitsland voor en na Hitler's machtsovername" goed gekend hebben.

In 1940 schrijft hij zijn *Het leven in Duitsland voor en na 1933*,-- een boek - dat aan een vergetelheid prijsgegeven was -, vol anekdotes en korte analyses.

Löwith beschrijft :

- (i) hoe de universiteiten geleidelijk genazificeerd werden,
- (ii) hoe de intelligentsia - zelfs de meest deskundige intellectuelen - zich laten meeslepen met het Nazi-denksysteem. -

Löwith keert, echter, naar het verleden (kf 145, 149) terug om het hele gegeven te verklaren. Hij beschrijft de intellectuele en ethisch-politische chaos, die in Duitsland heerste na WO 1 (1914/1918): intellectuelen begeven onder de indruk dat zij, als algemeen ontmoedigen, het grote verval aan het meemaken zijn. Om het Freudiaans uit te drukken: een soort Todestrieb (doodsdrift) leidt de intelligentsia tot dat type van doem-denken.

(169)

De 'compromissen'. -

Met grote bitterheid ontmaskert Löwith de toegevingspolitiek van zijn collega's, die Nazi-ideeën slikken en het feit dat zij het Nationaal-Socialisme aankleven, trachten te 'rationaliseren'. (kf 151). Zo waren er 'intellectuelen', die de politieke dierkunde (*opm.*: de Racistische theorie), met haar raspercentages, als iets vanzelfsprekends aanvaardden.

Ook de logische kunstgrepen van sommige Protestantse theologen stelt Löwith aan de kaak. Het ergste zijn, voor hem, een aantal Joden, die zich steeds als Duitsers gevoeld hebben en zich, dan ook bij het Nazisme zouden aangesloten hebben, waren zij, daarin, niet gehinderd geworden door het feit dat zij tot het Joodse ras behoorden.

Lang weidt Löwith uit over de verblindings van Martin Heidegger

Dit m.b.t. het Nazisysteem, -- over zijn gemis aan elementaire hoffelijkheid t.o.v. de Joden, -- over zijn ononderbroken 'filosofische' denkstijl, -- over zijn politieke betrokkenheid. -

Opm. -- Löwith's stellingname wordt, ondertussen, bevestigd door de hele discussie die uitgelokt werd door *Victor Farias, Heidegger et le nazisme*, Verdier, 1987. -- Dit werk kan als volgt samengevat worden:

Vanaf 1910 (over Abraham a Sancta Clara een Jodenhater) tot 1964 blijft Heidegger een aantal basisovertuigingen huldigen, waarin een dosis autoritarisme (cf 162), antisemitisme en ultra nationalisme aanwezig zijn.

De algehele toetreding van Heidegger tot het Nationaal-Socialisme in 1933/1934 is een bekend feit. V. Farias tracht te bewijzen dat die inzet niet te wijten was aan een voorbijgaand opportunisme (= gebrek aan vaste principes zo dat men van de omstandigheden gebruik maakt), maar de uiting was van uitdrukkelijke overtuigingen, die hij zijn hele leven lang voorstond. -

De gedeeltelijke 'breuk' met de politiek inzake de universiteiten van de Nazipartij was te wijten aan de uitbanning van een groep binnen het nazisme, nl. Rhöm en de S.A., die, voor Heidegger, "de innerlijke waarheid en de grootheid" van het Nazisme vertegenwoordigden. Dezen dreven een te radicale ommekeer inzake de universiteiten door.

Gevolg: niet Heidegger, maar Rosenberg en Krieck (KF 168) werden de "officiële filosofen" van het systeem. -

Opm. -- Het boek van Farias wordt, op sommige punten, betwist. Toch blijkt de hoofdtendens van het werk stand te houden. Onder de vele werken, die sedertdien verschenen, wijzen wij op *J.-Fr. Lyotard, Heidegger et "les juifs"*, Paris, 1988 (Heidegger vergat niet "het zijn", maar wel de Joden);

(170)

-- verder : *L. Ferry/ A. Renaut, Heidegger et les modernes* (Grasset);-- *Fr. Fédier, Heidegger (Anatomie d'un scandale)* (R. Laffont); -- *Ph. Lacoue-Labarthe, La fiction du politique* (Chr. Bourgois).

De stellingname van Jeanne Hersch. -

J. Hersch (1910/2000), een Zwitserse, geboortig van Genève, is een leerlinge van de Existentiële denker Karl Jaspers; zij is moeilijk klasseerbaar maar zij is deskundig. Begin 1988 zette zij haar stellingname uiteen voor la Société Genevoise de philosophie.

(1) Zij begroette in Farias' werk een degelijk boek, niettegenstaande zijn leemten.

(2) Zij steunt zich op haar veelzijdige belesenheid, op haar persoonlijke kennismaking (zij volgde de lessen van M. Heidegger, in 1933, gedurende één trimester), op haar praxis van 'geëngageerde' filosofe. -

(3) Zij ontkent met klem enige 'grootheid' van de mens Heidegger. Zij stelt dat zijn Nazigezindheid nauw samengaat met de grondslagen zelf van zijn denken.

(4). a. De feiten. -- Heidegger is geen groot denker, maar een denker van een gewoon peil. -- De redenen. -

i. Zijn 'vijandigheid' tegenover de rationaliteit als dusdanig maakt dat, in de teksten van "Heidegger de duistere" wijsbegeerte en poëzie ineenlopen. Dit staat in verband met zijn 'veroordelende' afbouw (deconstructie) van de hele Westerse filosofie, na de Voorsocratiekers (*opm.*: Heidegger loopt hoog op met de fragmenten van de Voorsocratiekers, -- in een hem eigen duiding, natuurlijk). --

ii. Zijn 'vijandigheid' t.o.v. de vakwetenschappen bevestigt zijn 'Irrationalisme'. -

Opm. Men herleze nu kf 167 (Vitalistisch Irrationalisme), waar een analoge afkeer voor het streng-logische en wetenschappelijke denken blijkt. --

(iii) Zijn verwerping van alle talen, behalve het Antieke Grieks (cf 26 (Klassiek Primitivisme)) en het Heideggeriaanse Duits als geldige talen om

diepzinnige filosofische problematiek te verwoorden, wijst op een exclusivisme, dat onwijsgerig en onwetenschappelijk is.

(4).b. De verklaring. -- De 'elementen', die de zo-even genoemde kentrekken beheersen, zijn:

a.1. Heidegger's 'hypothese' staat of valt met de cultus van het woud als zijn geliefd leefmilieu;

a.2. die hypothese kan geformuleerd worden in twee termen "Blut und Boden";

b.1. wat, daarbij, doorslaggevend werkt, is het onmetelijke misprijzen, waaraan Heidegger lijdt t.o.v. al wat aan alle mensen gemeenschappelijk is (m.a.w.: een soort elitisme);

(171)

b.2. dit misprijzen gold inzonderheid de democratie (kf 158 (Fasc.), 154 (Göbbels)).-

- J. Hersch preciseert:

(1) sommige waarden, voorgestaan door het Nazisme, waren ook die van Heidegger;

(2) door lid te worden van de N.S.D.A.P. (de Nazipartij) hoopte Heidegger een maatschappelijke positie te verwerven, die hem het laten horen van zijn "profetische zangen" mogelijk maakte;

(3) Het feit dat hij als rector van de Universiteit van Freiburg-im-Breisgau ontslag nam, had niet als beweegreden dat hij, over de hele lijn, niet akkoord ging met de partij, waarvan hij lid bleef tot in 1945, maar dat hij niet de gewenste benoeming kreeg. -

Bibl. st.: Charles Widmer, *Heidegger, un philosophe quelconque, selon Jeanne Hersch*, in: *Journal de Genève* (21.04.1988).

Hoe verklaart men, dan, Heidegger's enorme invloed? -

Ongelooflijk is het prestige van Heidegger, -- althans in welbepaalde, vooral Europees-continentale wijsgerige en niet-wijsgerige middens. Ook: het feit dat men de nadruk legt op zijn onmiskenbaar (en door niemand loochenbaar) Nazisme, wekt bij vele aanhangers onbehagen.

a. Sommigen beweren daarop dat iemand een 'groot' denker zijn kan, en toch politiek grove fouten begaan (opm.: dit was zeker niet de voornaamste strekking in het Antieke Hellas, waar het ethisch-politische aspect (nu

vervangen door 'menschwetenschappen') zwaar doorwoog; -- denk aan onze Cursus Tweede Jaar over het Platonisme).

b. Het is waar: als Fenomenoloog, ineenslopend met zijn Fundamentalontologie (grondslagenonderzoek - op zijn Irrationalistische manier - van de traditionele ontologie), heeft hij naam gemaakt; daarin blijkt nergens duidelijk dat hij Nazi is; integendeel: een zo effen mogelijk apolitiek en voor iedere mogelijke 'hypothese' liggend uitgangspunt valt daarin op.

Maar in zijn kleinere werkjes komt zeer duidelijk zijn - o.m. door Nietzsche sterk beïnvloede - 'hypothese' (standpunt) naar voren.. Deze worden, vaak, als voorlopige benaderingen voorgedragen, schijnbaar zonder betrokkenheid in de samenleving. Maar een klimaat wordt geschapen van zoiets als in de plaats van de rede, die het niet meer doet, een 'verstehen', een voor iedere rationele activiteit gesitueerde 'belichting' van de totale werkelijkheid, die goed met Nazisme kan samengaan, maar zo dat de 'rede' eraan onderworpen is en blijft.

(172)

De 'onbewuste' rede van het Structuralisme. -

De Franse Structuralisten bestreden de Existentialisten.

(1) In het (Franse) Existentialisme stond de mens als subject, d.i. als zelfstandig-vrij handelend wezen centraal.

Gevolg: Sartre b.v., de protagonist ervan, kon een boekje publiceren met als titel "*L'existentialisme est un humanisme*". 'Humanisme' in de zin van het tot volle ontplooiing brengen van wat de mens van de dieren onderscheidt (vgl. kf 110), -- waarbij dat wat de mens van het dierlijke onderscheidt, vooral, ja, enkel gesitueerd wordt in de identiteit, die hij zo eigenmachtig-individueel mogelijk doordrukt, tegen ieder element dat daarmee strijdig is of geacht wordt, (vgl. cf 119) in.

(2) Dat Humanistisch gedachte subject heeft geschiedenis ("Wij worden in het leven geworpen") en maakt geschiedenis ("Wij ontwerpen ons leven"). Dat is dan de fameuze historiciteit. -

Bibl. st.: *J.M. Broekman, Structuralisme* (Moskou / Praag/ Parijs), Amsterdam, 1973, 1; -- *G. Schiwy, Der französische Strukturalismus* (Mode/ Methode/ Ideologie), Rowohlt, 1969, 210 (*der Begriff 'Subjekt'*); -- *G. Schiwy, Neue Aspekte des Strukturalismus*, Kösel, München, 1971, 58f. (*Strukturalismus und Existentialismus*).

Nu valt het, bij de lezing van een Sartre b.v., op dat “la liberté”, de ‘vrijheid’, zo centraal in zijn denksysteem - zeggen wij, liever, ‘hypothese’ - aan een ‘choix préreflexif’, een voor iedere ‘reflectie’, d.i. bewust denken, gesitueerde ‘keuze’ ontspringt. Kort maar minder geleerd en klaar gezegd: een onbewuste keuze, die, weliswaar, achteraf, door een bewust denken (‘reflectie’) kan geanalyseerd, getoetst worden.

Het onbewuste denken speelt ook in het (Franse) Structuralisme een hoofdrol, maar dan niet zo ‘Irrationalistisch’ als bij Heidegger of Sartre. Als echt, maar pre-reflectief denken.

Zegt *Helga Gallas, Strukturalismus*, in: *G. Schiwy, Der fr. Strukt.*, 229, wat volgt. Cl. Lévi-Strauss, één der topfiguren van het Franse Structuralisme, analyseert de verwantschappen (b.v. in traditionele culturen) of de mythologieën als systemen.

Onder ‘systeem’ wordt, hier, verstaan een stel elementen, die in een duurzame structuur gevat zitten (waarbij ‘structuur’ (aldus Roman Jakobson) is het geheel der verhoudingen (= blijvende betrekkingen), dat een stel elementen tot een samenhangend geheel maakt). Daarvandaan de naam ‘structuralisme’ -- Juist die ‘structuur’ is, volgens Levi-Strauss, onbewust.

(173)

Volgens Hella Gallas legt het denkschema, dat zo’n structuur is, de vormen vast, waarin de bewuste menselijke geestesverrichtingen verlopen.

“Die Struktur der Geistestätigkeit wird als Natur aufgefasst und ist dem Individuum unbewusst, obgleich es sie beständig benutzt”. (De structuur van de mentale activiteit wordt opgevat als natuur en is onbewust voor het individu, hoewel hij of zij er ten volle gebruik van maakt.), De ‘structuur’ of het schema, waar alle cultuuronderdelen, -- niet enkel de verwantschappen of de mythologieën, aan gehoorzamen (als aan het ‘element’ of vooropstelling, waardoor zij beheerst worden), wordt als ‘natuur’, d.i. als aan de (bewuste) activiteiten voorafgaande basis, opgevat.

De enkeling is, daarin, een ‘eender’ (d.i. met om het even welk ander element, hier

individu, omwisselbaar) element of onderdeel. Aldus *C.P. Bertels, Michel Foucault*, in: *C.P. Bertels/ E. Petersma, Filosofen van de 20-ste eeuw*, Assen/ Amsterdam/ Brussel, 1972, 211, waar de definitie van structuur, zoals Roman

Jakobson (die het kan weten) ze aangeeft, aangehaald wordt. - M.a.w.: i.p.v. subject komt systeem. Maar beide zijn ergens, 'onbewust' in hun wezen of wortel zelf.

Keren wij, nu, naar Heidegger terug. -

Er is een 'Verstehen', een belichting van de werkelijkheid, door hem 'das Sein' genoemd, aan het werk dat aan al onze bewuste reflectieve akten voorafgaat.

Men ziet het: Heidegger heeft een ontologie, theorie omtrent het zijn, ontworpen, die zowel Structuralistisch als Existentialistisch kan geduid worden. Of ook Nazistisch. Zo vrijblijvend is zijn ontologie. Dit is: dermate kan zij ... een veelheid van het onbewuste in ons benadrukkende denkstromingen 'funderen'. - Dit, -- deze vrijblijvendheid, met zijn eigenzinnig duidende eruditie, die niemand, in alle eerlijkheid, kan loochenen, is wellicht de reden waarom hij, niettegenstaande zijn nazisme, zo'n invloed, uitoefent. -

Maar dit is tevens het bewijs dat het nazisme aan juist dezelfde bron, de ontologie in de stijl van een Heidegger, put, waardoor dat nazisme dat door intellectuelen en kunstenaars (de intelligentsia) toch verworpen wordt, benauwelijk dicht bij hedendaagse cultuurstromingen komt te staan. Dat is, misschien, de reden waarom zoveel Duitse intellectuelen en kunstenaars met zo'n gemak 'beten' in de 'mythe' (versta mythische ideologie of 'hypothese') van het Nazisme, -- tot verbijstering van Karl Löwith, cf 169v.. Welke mysterieuze factor of element van de wereld (kf 8) beheerst toch onze intelligentsia?

(174)

Steekproef 18 : Het fusionisme der jongeren.

Le Grand Bleu

Bibl. st.: M. Danthe, *Société: la génération "bleu à l'âme"*, in: *Journal de Genève* (01.07.1939). - De auteur, die een culturoloog is - wat blijken kan uit zijn artikels heeft een onderzoek doorgevoerd betreffende het ongewone succes van een recente film *Le Grand Bleu*, van Luc Besson. Het artikel kan als een model doorgaan van filmanalyse.

De 'media', in een informatiesamenleving (kf 94, 127, 129, 137,-- 168), spelen een niet geringe rol, vooral dan in de opvoeding van de jongeren.

Na *Le Grand Bleu*, in een eerste versie, nu het 'enorme' blauw, d.i. de film van Luc Besson in een verlengde versie. Hiermee staan wij, wellicht, voor een

kunstwerk, dat een hoofdkentrek van onze cultuur vertegenwoordigt, --
dermate gaan onze jongeren erin op.-

Verleden jaar werd, in Cannes, *Le Grand Bleu* door de filmkritiek
'afgemaakt'. Wat niet belet dat zo'n zeven miljoen mensen - jongeren meestal
- achter deze film staan, -- op een 'razende' wijze en er zodoende de film van
een generatie van maken. -

M. Danthe heeft zich de moeite getroost er (i) jongeren, (ii) doch ook
filmverdelers, psychologen en psychiaters over te ondervragen.

Het scenario. -

Enzo Molinari en Jacques Mayol zijn op een Grieks eilandje opgegroeid.
Samen koesteren zij éénzelfde passie: het apnoeduiken (men duikt zo diep
mogelijk in zee, terwijl men zo lang mogelijk de adem inhoudt). - Komt, daarbij,
voor Mayol zijn grote bekendheid - convivialiteit - met de dolfijnen.

Zij maken omzeggens zijn enige familie uit. Bijna treurt hij erom dat hij zelf
geen dolfijn is. -

De tragedie. -

Enzo en Jacques richten een echt gemeente, maar wel uiterst
vriendschappelijke krachtmeting in: wie van beiden zal er als de sterkste - de
'kampioen' - uitkomen? Enzo schiet er plots het leven bij in. Jacques, ofschoon
verrast, wordt tot een grenservaring meegesleept: a.h.w. bezeten door de
waterwereld kiest hij welbewust voor de dood met zijn vriend. -

“Das sein zum tode”, -- M. Heidegger (KF 170vv.), in *Sein und Zeit I* (1927),
om het menselijk 'existeren' (feitelijk bestaan in de wereld) te typeren,
beschrijft het als een 'zijn' dat, in angst om de nietigheidservaring, op de dood
uitgeeft. Het is "ein Sein zum Tode". Dat Heidegger meer is dan wat J. Hersch,
die hem vanuit een tamelijk 'rationeel-wetenschappelijk' standpunt
beoordeelt, in hem ziet, zou wellicht eens kunnen blijken uit het effect van *Le
Grand Bleu*.

(175)

Heidegger, met zijn irrationele 'belichting' van het 'zijn' (de algehele
werkelijkheid), 'belicht' ze zo dat 'alles' op de dood schijnt uit te geven, -- op
'das Nichts', dat als een kloof doorheen het zijn in zijn 'volheid' loopt.

Het geval J.-P. Sartre (1905/1980). -

Voorstander van een 'Humanisme,' dat de mens boven de dieren verheft, door zijn ethisch aanvoelen, maar boven die mens geen godheid duldt ('Atheïstisch Humanisme'; kf 122v.), heeft *Sartre* een hoofdwerk gepubliceerd met als titel *L' être et le néant* (1943),-- "een meesterwerk" in veler ogen.

En inderdaad: als fenomenologische beschrijving - o.m. van 'le regard', de blik - de eerder vernietigende blik dan - van de medemens op ons gericht - is het soms geniaal. Maar, culturologisch, lijkt het toch ... een beetje anders uit te vallen.

Luisteren wij naar één van zijn beroemdste leerlingen, *Alfred Tomatis* (1920/2001), de wereldbekende specialist op het gebied van gehoorsstoornissen. In zijn *L'oreille et la vie (Itinéraire d' une recherche sur l' audition, la langue et la communication)*, Paris, 1977, 37ss., leert Tomatis ons een andere, niet-geniale Sartre kennen.

"Ik heb, onder mijn profs te Neuilly, uiterst bekwame figuren ontmoet. Maar één onder hen had, zijn faam en zijn 'charismatische' begaafdheid ten spijt, niet de minste invloed op mij, J.-P. Sartre. (...). Sartre was buitengewoon schitterend. Maar zijn gesternte werd, toentertijd, verduisterd door de taak, die hij op zich genomen had, "existentialist te worden". Wat hij, in het begin van zijn filosofische loopbaan, niet was. Hij hield, hele lessen lang, niet op met ons Heideggeriaanse theorieën aan te praten, zonder, overigens, zijn bronnen te vermelden. (...).

Sartre maakte indruk dermate dat een gedeelte van mijn klasgenoten al wat hij beweerde, doodernstig op nam, ja, letterlijk duidde met als gevolg dat zij in de wanhoop (*opm.*: le désespoir, in Satriaanse zin: radicale, godvrije autonomie; kf 118) ten onder gingen. Zij kwamen ertoe "een oplossing" of uitweg te zoeken uit de angst (*opm.*: l'angoisse is een ander Satriaans thema, d.i. het feit dat de radicaal autonome mens geen enkel houvast (ideeën, idealen, waarden) heeft om zijn leven te 'ontwerpen') in de drug of, in sommige gevallen, in de zelfmoord. -- Aldus letterlijk Tomatis.

(176)

Het huidige 'fusionisme' (ineenvloeiingservaring).

M. Danthe vat het scenario nog eens samen. -

(1) Juist één uitdaging het apnoeduikelen. (2) Twee helden, Enzo en Jacques. (3) Beiden verwickeld in éénzelfde zoek- en dwaaltocht, waarbij men wil 'fusioneren', ineenvloeien, met dieren. (4) Met juist één opmerkelijke detail

- om aannemelijker te maken - : een vluchtig liefdeshistorietje met een jonge Amerikaanse. -- De hele filmologische techniek staat daarvan in dienst.

De werkelijkheidsweergave. -- De Griekse kuststreken, de zeelandschappen, de blauwe zeeoppervlakten, -- dit alles komt tot de kijk(st)er in de vorm van schitterende beelden.

De muzikale begeleiding. - De kunstvolle partitie van Eric Serra lijkt zo'n beetje op het soort muziek dat gebruikt wordt om piekervaringen inzake ontspanning en/ of bewustzijnsverruiming (opm.: beide fenomenen zijn typisch voor New Age; kf 11) op te roepen. -

Dat én de beelden én de muzikale begeleiding hun retorisch effect niet gemist hebben, blijkt uit wat Isabelle Roos (20) tot M. Danthe zei: "Het scenario vind ik ietsje onnozel. Maar de beelden en de muziek vind ik zo uitzonderlijk dat ik de film een tweede keer ben gaan bekijken".

De duidingen. -

De film is veelduidig. -

(a) De jongeren tussen 15 en 25 vinden het "een goddelijk werk".

(b) Voor degenen die ouder zijn, is hij "een flop". -

Robert Palivoda (50), gewezen verdeler van Walt Disneyfilmen, zegt:

"(i) Ik heb *Le Grand Bleu* gezien in een nokvolle zaal. Maar van de dolle geestdrift van het publiek begreep ik toen geen snars. Ik vond het "een eindeloos-oeverloos durende film".

(ii) Maar mijn zoon (23) en mijn dochter (18) - mijn dochter ging hem drie keren bekijken - waren in de wolken. Doorheen het genot van muziek en beelden drong, ergens, tot beiden een boodschap door, die mij ontgaan was. Een boodschap van wanhoop, van een tot het uiterste doorgedreven uitdaging, een boodschap, ook, van terugkeer naar de natuur (kf 26). -- Kort gezegd: ik word geconfronteerd met een kloof tussen generaties". -- Deze tweedeling wordt, overigens, bevestigd.

(177)

Enkele jongeren. -

(1) Grégoire (16), collégien, zegt: "De muziek heeft mij meegesleept,-- op de slag. Ik was onmiddellijk enthousiast, buiten mijzelf. -- Om niet te spreken van de beelden, de acteurs, de onverwachte komische effecten van Enzo, het glimlachen van Jacques' -

(2) Florence Gaillard (18), collégienne: “Toen ik uit de filmzaal kwam, wou ik mij bijna in het meer (*opm.*: het Lac Lemman) werpen: zich zo laten vloeien moet toch heerlijk zijn”. -

Let wel : Florence heeft niets van een ‘desperada’, met de erbij horende neigingen tot zelfmoord. Ten andere: als zij het over Le Grand Bleu heeft, komt zij met heel nauwkeurige argumenten af om haar waardeoordeel toe te lichten: de heftigheid van het driftenleven, de zee als decor, de uitzonderlijke kleurenrijkdom van het ‘blauw’, de landschappen, die bijna maanlandschappen zouden zijn, -- en dan: die beruchte dolfinen, die zo sympathiek overkomen”.

Besluit: zelfs bij deze eerder ‘rationeel’ redenerende studentin komt het fusionisme - zich zo laten vloeien - uiterst suggestief werkend over.

Een getuigenis, nog, van de oudere generatie. -

Wij vernamen al hoe een Robert Palivoda het zag, -- Pierre Biner (50), producer bij Television Suisse Romande: “Maar wat is toch die ziekelijk-decadente film? Een onderlinge wedijver, die pure nonsens is, hemelt hij op. Overigens: de enige vorm van ‘communicatie’, die als gelukt mag bestempeld worden, is de omgang met walvisachtigen van menselijke wezens”.

Het hoofdprobleem: de ‘suggestiviteit’ van het fusionisme. -

Hernemen wij heel even: hoe komt een degelijk kind als Florence, die rationeel analyseren kan, ertoe zich, bijna, in het water van het Lemmanmeer te willen storten? Het moet die gepassioneerde en, tenslotte, dodelijke zoek-en dwaaltocht zijn. -- M. Danthe raadpleegde deskundigen.

1.-- “Iets tantristisch”. -

Elizabeth Dominick-Johnson, psychologe. -- “Zoiets is op en top karakteristiek voor de houding van kinderen en adolescenten, die kunstwerken, waarmee zij geconfronteerd worden, niet ‘rationeel’ verwerken.

-

Zij laten zich op hun intuïtie drijven, -- nemen, daarbij, in zich op wat hun iets zegt, stoten van zich of wat hen niet raakt. Welnu, de muziek van Le Grand Bleu sleept u mee in het onderduiken. zij is waarlijk meeslepend en beroert voorvaderlijke lagen in ons, die bijna tantrisch zijn”.

Opm.-- Het Tantrisme is een mystisch-magische beweging die, in India, rond 400 na Chr. ontstond, zowel in het Hindoeïsme als in het Boeddhisme (kf 155).

Centraal staat “de godin”, of nog: de grote godin. Zij wordt meermaals ‘Sjakti’ (levensenergie) geheten.

(178)

Het Tantrisme kan omschreven worden als een mysteriereligie, d.i. een aan ingewijden voorbehouden systeem, van bedwelmende dranken, vlees, vis, rituele gebaren en vooral ‘maithuna’ (= maithoena) of ritueel uitgevoerde seksuele eenwording.

Iets waarbij godinnen - behalve de Grote Godin, natuurlijk-, vrouwen (van een bijzonder type) een doorslaggevende rol spelen. Niet dat een man er geen rol speelt. Maar deze is en blijft ondergeschikt. -

Welnu, ingewijden, daarover ondervraagd, zullen u zeggen dat zij, gedurende het centrale erotische ritueel, ineenvloeien en met de partner(in) en met de grote godin en met de hele kosmos. Maar niet als een ‘sein zum tode’, Integendeel: als levenskrachtwekkende handeling.-- Het moet zoiets zijn dat Mevr. Dominick-Johnson bedoeld heeft.

2. “Fusioneel leven” -

Elisabeth Kehrer, psychologe. -- “Mayol vergaat van het verlangen één te worden met de dolfijnen. -- Zoiets staat zeer dicht bij wat voor adolescenten kenmerkend is: het grote verlangen naar ‘fusie’, ineenvloeien. Een ‘ineenbestaan’ zo dat men, om zich te doen verstaan of om anderen te begrijpen, niet eens meer hoeft woorden te verspillen. Een ‘ineenbestaan’, ook, dat ontslaat van de taak, die, voor die leeftijd, altijd pijnlijk is, om de dingen van het dagdagelijkse leven te duiden, een plaats te geven.

Indien alles ‘normaal’ verloopt, dan leert een adolescent(e) zichzelf situeren t.o.v. de anderen (ouders, de hele samenleving), -- tracht hij/ zij de eigen wezenaard (identiteit) te definiëren. Zoiets gaat niet zonder spanning, angst zelfs. Maar het is iets levensnood-zakelijks. Maar wat zien wij in Le Grand Bleu? Een terugkeer naar het ongedifferentieerde ‘magma’ (ineenvloeierende stof). --

Zoiets komt, voor de psychologen, neer op ‘regressie’, d.i. een terugval van een psyché naar een vorig psychologisch-sociaal stadium. - Wat Jérôme Ottino, psychiater, bevestigt: “Het is een magma, waarbinnen de held(in) ieder vast punt, van waaruit hij/ zij zich en de hem/ haar omgevende cultuur zouden kunnen klaar situeren of definiëren, totaal ontbreekt. - Hier in de film:

de moeder, afwezig; de vader: gestorven. Niemand vervangt op de ene of andere manier die twee ouderfiguren”. -- Dit bevestigt onrechtstreeks het ‘Tantrisch’ element.

(179)

3.-- “Euforische doodsdrang”. -

‘Euforie’ betekent “een gevoel van immens (ongemeten, onmeetbaar) welzijn”. M. Danthe zelf definieert, psychologisch, Le Grand Bleu als “une course euphorique et volontaire vers la mort” (een euforische en gewilde wedloop naar de dood). -

Jacques Sans (19), collégien, zegt, wanneer men hem vraagt of wat beide ‘helden’, in de film doen, “zelfmoord” mag heten: “Zelfmoord? Nee! Maar wel: vrijwillig gekozen sterven. En wel als de verheven bekroning van de poging om boven het dagdagelijkse peil van leven uit te stijgen en “het eigen ideaal” waar te maken”. - Francis Loser, opvoeder: “Toont zo’n doodsdrang zich ook niet in sommige doodshevaarlijke vormen van sport, -- parapente, rubbersprong, -- iets dat een groeiend aantal mensen aantrekt?”. -

Dr. Annie Mino, toxicologe. -- “In Le Grand Bleu doet het geflirt met de dood mij niet denken aan de toxicomanie algemeen genomen, doch aan een aantal patiënten/ patiëntes, wier hoofdkentrek is herhaalde overdosering. Bij dat type van druggebruik(st)ers stelt men een nood aan een soort ‘euforie’ vast, die met de ervaring dat men sterft, ineensloopt. Het lichaam gaat dood. Maar de ziel doorleeft, tegelijk, een behaaglijke toestand. Met het risico, natuurlijk, dat men aan zo’ n waagstukken ten onder gaat. -

Meer nog: stoten zo’n drugverslaafden op medemensen, die ze tot de dagdagelijkse werkelijkheid willen terugbrengen, dan gaan zij daar vastbesloten niet op in. Zij verkiezen de subjectief doorleefde euforische toestand”. -

Opm. -- Met deze laatste kritiek komen wij in - wat men zou kunnen heten - het jeugdige ‘subjectivisme’ terecht.

4.-- “Een geïdealiseerd wereldje”. -

Dr. J. Ottino, psychiater. -

(a) Het waarneembaar gedrag van de twee ‘helden’ heeft mij getroffen. Eigenlijk zijn Enzo en Jacques geen ‘adolescenten’ meer. En toch vertonen zij gedragingen en door-leven zij een wereld, die nog altijd die van de

'adolescentie' is. Denk aan de 'eenzaam-heid' van Mayol. Denk aan de aaneengesloten figuren van de groep, waarin Molinari zich thuis voelt.

(b) Voeg daarbij dat alles fel geïdealiseerd is, -- zowel de landschappen als de verhoudingen tussen de actoren.

1. Jacques doorleeft een 'romantische' liefdesgeschiedenis met Johanna, die bijna tot een 'mystieke ervaring' uitgroeit.

(180)

2. Jacques en Enzo doorleven een stevige, muurvaste mannelijke vriendschap, maar, in tegenstelling tot het feitelijke leven

waarin steeds enige graad van 'agressiviteit' aan het werk is (kf 72: Machiavelli leerde het ons op politiek terrein), doorleven beiden hun vriendschap zonder ook maar één klein greintje aanvalsdrijf. Wat onwerkelijk is.

3. Ten andere: in de film bestaat 'agressie' zo goed als niet: iedereen is 'lief' en biedt, dus, een soort 'geborgenheid', zelfs de moeralen". -

Opm.-- 'Moeraal' of 'murene' is a. een lompe of puitaal (*Zoarces viviparus*), b. in het meervoud, een familie van meestal tropische, slangvormige vissen (*Muraenidae*),-- hier wel in de ironisch-metonymische zin voor dolfijnen of waterdieren.

Ander aspect van de idealisering, waaraan de film lijdt, is het feit dat de helden radicaal weigeren zich in de wereld van de volwassenen te laten betrekken. In feite leeft een kind of een adolescent(e) stevast betrokken in de volwassenen-wereld.

Zelfingenomenheid (narcissisme).

Zegt J. Ottino: "Zowel Jacques als Enzo staan gezwollen van een massieve eigendunk. Deze zelfingenomenheid, - de huidige psychologen gewagen graag van 'narcissisme' - beheerst het leeuwenaandeel van hun feitelijk leventje.

Met name: de ene zowel als de andere willen ons duidelijk maken: "wij hebben niemand nodig"; -- Maar echt 'iemand' (een persoonlijkheid) worden, op evenwichtige wijze, - zich uit de adolescentiefase werken, -- dat behelst dat men er wil voor uitkomen dat men de anderen nodig heeft, -- dat men de medemens aanvaarden wil en kan, -- dat men met hem/ haar rekening houdt.

Algemeen besluit.

(a) De huidige jongeren, voor een gevoelig gedeelte, leven zoals hierboven, vooral door de psychologen en psychiaters geschetst. Voor een deel is dit normaal, -- in die zin dat de 'adolescentie' een groeifase is.

(b) De filmpersonages leven in uitgerekend die leefwereld.

Gevolg: zoveel 'adolescenten/ adolescentes' worden door die film meegesleept. Zij herkennen er zich in. Hij is op hen/ haar afgestemd. -- Mits goed geanalyseerd bevat *Le Grand Bleu*, dan ook, kostbare informatie (kennis, waarheid; kf 138, 165).

Vergelijkende analyse. -

M. Danthe, *Nouveau film culte: Les dauphins avec l'eau du bain*, in: *Journal de Genève* (01.07.1989), preciseert nog de bovenstaande analyse. --

1. Films als *La fureur de vivre*, *Easy Rider*, *Harold et Maud*, *The Rocky Horror Picture Show*, -- *Le Grand Bleu*, zijn, ieder op zijn wijze, gevierde films (des films cultes).

(181)

Dit betekent: zij drukken, d.m.v. een scenario (verhaal), vastgelegd ('gecodeerd') in passende beelden en muziek, de dromen - verlangens, begeerten, driften, denkbeelden - van een hele generatie uit. -

2.1. *La fureur de vivre*

Deze film is de uitdrukking van de moeilijkheden, die de jongeren, einde vijftiger-jaren (1955+), ondervonden, wanneer zij zich inwerkten in een samenleving, die voor hun/ haar (d.i. hun/ haar cultuur-opvatting) weinig of geen begrip opbracht.

2.2. *Easy rider*.

drukt de revolutie uit, die doorheen alle Westerse landen voer, halverwege de zestiger-jaren (1965+).-

2.3. *Harold en Maud*.-

In 1971.-- Drukt de inkeer van de enkeling in zichzelf uit, maar wel getemperd door een kritisch gestemde en toch conviviale (welwillend betrouwbare) betrokkenheid in de omgevende cultuur (doordrongen van de 'baba-cool' van die periode). -

2.4. *The rocky horror picture show.*

1975.-- Is, in tegengestelde zin, een groot libertair vuurwerk, -- begrijpelijk in het kader van onze huidige cultuur, waarbinnen alle ervaringen toegelaten worden, -- waarbinnen alle taboes met licht gemoed doorbreekbaar geacht worden. -

3. *Le grand bleu.*

Deze film lijkt een breuk. Iedere 'dialogue' (ontmoeting) met de omgevende cultuur houdt op. Die dialoog, - hoe zuurzoet soms ook - treft men wel aan in alle vorige films. -- In die zin geïdentificeerd lijkt - althans voor M. Danthe - *Le Grand Bleu* kenmerkend door iets dat in de lucht hangt. De enkeling, opgaand in eigen persoonlijkheid, eigen begaafdheid, eigen genietingen, zoekt enkel nog de eigen passies uit te leven, zonder zich om de maatschappij te bekommeren, -- volgens de formule iedereen werkt zichzelf uit zoals hij / zij het wil" (cf 119).

De (i) eigen identiteit, individueel gezien, (ii) wordt eigenmachtig doorgezet, (iii) desnoods tegen de hele omgeving (en haar waardensysteem) in.

Identiteit, identiteitsbevestiging, ontkenning van medemenselijke identiteit. Ziedaar - zo lijkt het ons - de schematische weergave van wat M. Danthe uitvoerig - en goed gedocumenteerd (denk aan Herodotos' historia) - tracht waar te maken.

Eén aanmerking : "Iedereen werkt zichzelf uit, zoals hij / zij het wil", is één kenmerkend geval van moderne vrijheid, die als louter individuele zelfbevestiging kan gedefinieerd worden.

(182)

Steekproef 19 : moderniteit als vrijheid.

Zo-even zagen wij het: de helden van *Le Grand Bleu* leven hun Moderne 'vrijheid' uit in de vorm van waaghalzerij en zelfmoord. -- Wij hebben, tot nog toe, getracht het denkbeeld 'moderniteit' vanuit verschillende gezichtshoeken te verduidelijken. luisteren wij, nu, naar een aantal denkers omtrent wat vrijheid in de actuele zin wel zou kunnen zijn.

Deel I. -- Positieve, maar ook negatieve vrijheid.-

M. Danthe, *La liberté et ses collisions*, in: *Journal de Genève* (04.10.1989), is de weergave - hij was waarnemer - van één der spreekbeurten gedurende de

XXXIIes Rencontres internationales de Genève (oktober 1989), met als thema “Usages de la liberté” (Hoe men van de vrijheid kan gebruik maken). -

De tweede spreker was de Italiaanse denker Salvatore Veca, die zowel met I. Kant, de grote Aufklärer, als met de Angelsaksische filosofie bekend is. Veca stelt twee types van vrijheid in onze cultuur vast. Hij gaat, daarbij, uit van een tweedeling ingevoerd, in 1958, door Isaiah Berlin.

A. De negatieve vrijheid. --

Wij - ik, gij, ieder van ons in beginsel - kiezen, op eigen houtje, voor wat wij begeren. wat telt, is wat wij als waardevol aanvoelen. Met één beperking: de medemens niet beschadigen. Dit laatste is plicht. - M.a.w.: deze opvatting gaat ervan uit dat enkel de persoon zelf echt geïnformeerd is inzake ‘waarde’.

Gevolg: is ethisch-politisch ‘goed’ al wat onze uitleving, ingeperkt door het niet-beschadigen van de medemens, begunstigt. De instellingen - economische, sociale, politieke - zijn ‘goed’, in de mate dat zij dat type van vrijheid mogelijk maken. -- Veca voegt daaraan toe: die vrijheid is kenmerkend voor het traditionele liberalisme.

B. de positieve vrijheid. --

Wij - ik, gij, wij allen - zijn pas echt vrij, in de mate dat wij kunnen kiezen voor wat wij behoren, in geweten, te begeren, -- m.a.w.: voor zover wij een bestemming, een doelgerichtheid, kunnen waarmaken. - Deze duiding stelt voorop dat wij ‘rationeel’ - aldus Veca - te werk gaan, d.i. idealen vooropstellen.

Hierbij gaan wij niet zomaar in op onze individuele begeerten: wij beoordelen ze vanuit een hoger standpunt, een ‘rationeel’ standpunt. Wat men de ‘anagogische’ (op het hogere gerichte) duiding van vrijheid kan heten.

(183)

Zij herinnert aan wat wij, in het Tweede Jaar (Platonisme), gezien hebben: de Platonische ideeën, werkzaam als modellen in de fenomenen van de natuur, komen in de menselijke geest (‘nous’, intellectus) door als (hogere) idealen. - Hier is de enkeling of de groep slechts echt geïnformeerd, wanneer hij/ zij de ware bestemming (levensdoel) gevat heeft en deze als een ideaal tracht waar te maken. -

Gevolg: ‘goed’ zijn die instellingen - economische, sociale, politieke - in de mate dat zij de noodzakelijke en voldoende voorwaarden scheppen voor de verwezenlijking van op een hoger ideaal afgestemde individuen.

Deel II. - De geschiedenis van het vrijheidsdenkbeeld in de USA.-

Ant. Maurice, *La plus noble conquête du libéral*, in: *Journal de Genève* (05.10.1985), brengt ons een verslag van de volgende spreker, Judith Shklar, prof aan Harvard University, een overtuigde Liberale. Zij biedt ons een kleine 'dialectiek', een historische dialectiek dan (kf 149 (144)): het USA-vrijheidsdenkbeeld wordt beheerst door twee historische feiten, de slavernij als instelling en de macht van de gerechtshoven, die moeten vooropgesteld worden, wil men dat denkbeeld begrijpen.

II.A. De slavernij als instelling. -

Kf 34 bracht ons reeds in contact met de slavernij (Tituba), in de USA onder meer. In de zuidelijke staten was dit denkbeeld dermate ingeworteld dat er een Secessieoorlog (1861/1865) voor nodig was om het te onderdrukken. Onder Jackson (1829/1837), dus tweemaal president, komt de Democratische Partij op: zij neemt het op voor de slavernij. In 1856 neemt de Republikeinse Partij radicaal stelling tegen de slavernij.

1. Welnu, 'slavernij', als instelling, heeft als vooropstelling

(i) 'vrijheid' voor de meesters ('heren'), een minderheid,

(ii) 'onvrijheid' voor de slaven/ slavinnen, een meerderheid. -

m.a.w.: hier is 'vrijheid' slechts particulier, geldig voor een deelverzameling van de totale bevolking.

2. De afschaffing ervan heeft als vooropstelling het natuurrecht: alle wezens met een menselijke natuur - dus ook de slaven/ de slavinnen - hebben dezelfde rechten. Pas hiermee wordt 'vrijheid' universeel, geldig voor de totale verzameling der bevolking. -- Shklar merkt op dat, zelfs na de afschaffing in 1865+, het denkbeeld 'slavernij' - bewust of onbewust - blijft nawerken.

(184)

Heden nog worden de Amerikaanse Liberalen erdoor beheerst en is niet tot slavernij - men denkt aan de onvoorstelbare wreedheden ermee verbonden - komen een vaste 'waarde' in de USA.

Toelichting. -- Basil Davidson is bekend voor zijn achtjarige tv - reeks 'Afrika'. De eerste aflevering ervan op BRT 1 dateert van 15.06.1984, met als titel "*Verschillend maar gelijk*" (wat een eerder Postmoderne duiding behelst).

-

Meer dan vier eeuwen wordt Afrika geteisterd door de slavernij en de slavenhandel (de twee !). Davidson analyseert de vooropstellingen ervan. Hij toont aan dat David Hume (1711/1776) topfiguur van de Engelse Enlightenmentbeweging) - vgl. cf 44 - en andere denkers van de grote verlichtingsstroming er verkeerdelijk vanuit gingen dat 'Afrika' noch ambachtswezen noch kunstwerken noch wetenschappen voortgebracht heeft.

-

Opm. -- Nog in 1921 schrijft de antropoloog A. Lefèvre - in zijn *La religion*, Paris, 1921, 82 - "Het ras der Afrikaanse Negers is wel vatbaar voor beschaving. Maar uit zichzelf komt het er niet toe de intellectuele prestaties van een kind van acht tot tien jaar te overtreffen". -

Opm. -- Over de 'intelligentsia' hoeven wij ons geen al te grote voorstellingen te maken: kf 169vv..

II.B. De scheidsrechterlijke rol van de rechterlijke macht.

Wij kennen ze: de scheiding der machten, -- de wetgevende (parlement b.v.), de uitvoerende (de regering b.v.), de rechterlijke. - De Onafhankelijkheidsoorlog duurt van 1776 tot 1783: dertien Engelse kolonies over-winnen het moederland. In 1787 komt de Grondwet, die in 1789 van kracht wordt. -

Welnu, vanaf dat begin onderschrijft - aldus Shklar - het volk de rol van de gerechtshoven. - Zij moeten zien of de rechten der enkelingen in de toepassingen van de wetten geëerbiedigd worden. Dit heet men het Amerikaanse legalisme.

Zoals A. Ch. de Tocqueville (1805/1859; *La démocratie en Amérique* (1836/1839)) het zei: "In de USA wordt iedere politieke aangelegenheid een juridische kluif". -

De reden: de wetgevende (meer nog: ook de uitvoerende) macht beperkt er zich toe de wil van een meerderheid (cfr. cf102: M. en R. Friedman) en soms de wil van een tirannie door te drukken. Een meerderheid, a fortiori een tirannie, vertegenwoordigt slechts een particuliere, niet een universele vrijheid.

(185)

Opm. -- Eén analoge toepassing van meerderheidstirannie zien wij aan het werk in het verloop zelf der Franse Revolutie. Op 27.08.1789 vaardigt

l'Assemblée nationale, met grondwetgevende macht, *la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* uit.

In mei 1793 tot juli 1794 werd, met zo'n grondwet, een schrikbewind, la Terreur (kf 100), gevoerd, -- zoals *M. Gauchet, La révolution des droits de l'homme*, Gallimard, Paris, 1989 (waarin beweerd wordt dat dit a.h.w. noodzakelijk was), uiteendoet.

Het besluit. -- Shklar zegt: 'vrijheid' in de USA staat of valt met de rechten, hoofdzakelijk van het individu (mensenrechten), die men kan doordrukken langs de gerechtshoven om.

Amerikaans Liberalisme. -

Shklar onderschrijft I. Berlin (kf 183):

(i) er is negatieve vrijheid ("ik doe wat ik wil, als ik maar niet de medeburger schaad"),

(ii) er is ook - volgens haar in toenemende mate - positieve vrijheid ("Ik beheers mijn lagere driften, waardoor ik medemensen als 'lagere wezens' behandel").

Het doordruksysteem. -

Toch is deze Liberale niet zo geestdriftig. Waarom niet? Omdat zij universele vrijheid voorstaat. Welnu, in de USA kan de enkeling zich niet tevreden stellen - althans niet steeds - met het lijdelijke (passieve) genieten van de vrijheid. Hij/ zij moet bijtijds actief doordrukken: met uiterste energie - zo zegt zij - moet de enkeling via het gerecht (cf 108v.) zijn rechten afdwingen. Daartoe moet men over de noodzakelijke en voldoende middelen beschikken: wat gebeurt er met die staatsburgers die niet eens over b.v. de intellectuele middelen beschikken om het gerecht te doen ingrijpen?

Als Liberale is Shklar, dan ook, niet tevreden met de feitelijke toestanden, die slechts particuliere vrijheid genereren.

Appl. model. -- Bibl. st.: *P. Sigaud, Washington: la révolte des sans-abri*, in : *Journal de Genève* (10.10.1989). -

(1) President R. Reagan, Republikein, heeft zijn 'administratie' ertoe gebracht het budget inzake huisvesting van 26 miljoen dollar tot 8 miljoen te verminderen (70%).

Debra Haley, uit Californië: "Ik ben Republikeinse, maar ik ben in mijn partij beschaamd. George Bush, de nieuwe president, heeft "een broederlijke natie" beloofd. Welnu, wij beleven in de feiten het tegenovergestelde".

(186)

(2) Het protest der daklozen. -- In oktober 1989 trekken zij naar Washington. Het waren er tussen de 150.000 en de 200.000. Urenlang was het defilé vanaf de obelisk tot de heuvel van het Capitool. Toegestroomd uit New York, Miami, Chicago, Los Angeles. Sommigen te voet. Anderen per bus of trein. Tegen de huisvestingspolitiek van de 'administratie': "Ieder burger heeft recht op een dak om onder te wonen". Als begeleiders hadden zij caritatieve en syndicale verenigingen (cfr. kf 133: in situaties).

i. Velen dreven een 'caddy' voor zich uit, waarin zij hun algeheel bezit - kleren, voorwerpen - uitstalden.

ii. Anderen wuifden met borden: "Genoeg schandalen! Hervormingen!". "Bezorg ons woningen, geen bommen!". -- "Huisvesting is een mensenrecht".

Barry Zigas, één der organisatoren: "Wij eisen van de regering ("uitvoerende macht") dat zij met het duistere knippen in het budget inzake sociale woningen ophoudt, -- dat zij het federale (opm.: nationale) aandeel in de bouwprogramma's t.v.v. de economisch zwakken bijwerkt".

Cultuurhistorische toelichting. -

Wij hadden het kf 185 over de Afrikaanse slaven/ slavinnen. Wij verwijzen hierbij naar een roman: *Barbara Chase-Riboud, La virginienne*, A. Michel, Paris, 1983. -

Thomas Jefferson (1743/1836) was tweemaal president van de USA. Op een avond, in Parijs, kust Sally Hemings (°Monticello (Virginia)) hem de hand. Zij is 15, hij 38. Verliefd op hem wil zij de geliefde van Jefferson worden. Het lukt - Jefferson was zijn vrouw in het kraambed verloren maar het wordt, voor haar, een hinderlaag. Sally was 'quadron' (quarterone), d.i. kind van een blanke en een terceroonse of omgekeerd.

(Opm.: terceroon(se) is ieder kind van mulatten (blanke x neger(in) en mestiezen (blanke x Indiaanse)).

De hinderlaag: Jefferson doorleefde steeds schrik dat zij hem zou verlaten, als zij 'vrij' handelde. Sally blijft, niettegenstaande alles, bij hem. Hij, op zijn sterfbed : "Hebt gij van mij gehouden?"

Toen deze roman in New York bekend werd, weigerden critici hem ernstig op te nemen: "Deze heilige politicus, deze Liberaal, geleerde, kunstminnaar, enz., die de mond vol had van mensenrechten, zou de afschaffing van de slavernij afgeremd hebben doordat hij ... op een zwarte verliefd was, -- uit

schrik ze te verliezen. Toch berust de roman op historische feiten (zo o.m. leven de afstammelingen nog). -- Alledagsgeschiedenis ('Alltagsgeschichte') belicht soms raar de geschiedenis! (Zij kan soms meer verduidelijken dan wat de wereldgeschiedenis zegt.)

(187)

Steekproef 20 : Modern rationalisme.

Wij hebben, na de Traditionele culturen (waaronder de oudste, de Primitieve of Archaïsche), aan het werk gezien - wat men heet - de moderne cultuur. Daarin - wij hebben het niet weggestoken - overheerst het verlichte rationalisme of, korter, de verlichting (enlightenment, lumieres, aufklärung). -- daarom nu een korte begripsbepaling ervan.

Het algemene rationalisme.

1. Kf 24 toonde ons dat een eerste levenshouding, al of niet uitgewerkt tot een geheel van beweringen ('bewijzen', argumenten), als scepticistisch kan bestempeld worden.

De Sceptieker twijfelt niet aan alles:

(i) hij neemt als zeker aan al wat onmiddellijk gegeven is;
(ii) wel betwijfelt hij al wat niet-onmiddellijk gegeven is (het transfenomenale, d.i. wat al wat zich direct toont, overschrijdt en, dus, op de ene of andere manier, moet 'bewezen' worden).

2. Alle niet-Scepticistische levenshoudingen heette men, in de Oudheid 'dogmatismen', d.i. levenshoudingen, die, behalve de onmiddellijke of 'evidente' gegevens (hier zijn de 'Dogmatiekers' het eens met de Sceptiekers), nog andere 'werkelijkheden' als zeker of minstens waarschijnlijk aanvaarden. Die niet-onmiddellijk gegeven werkelijkheden worden in basisbeweringen, 'dogmata', 'dogma's', vooropgesteld. Daarvandaan de naam 'dogmatisme'. Een recente benaming zou wellicht zijn 'foundation(al)ismen', d.i. systemen van beweringen, die 'funderende zinnen of uitspraken', 'fundamenten' (grondslagen), vooropstellen. Waarbij dan de onmiddellijk gegeven werkelijkheden, die ook de Sceptieker aanvaardt, niet meegeteld worden, natuurlijk.

Appl. mod. -- Het al of niet moderne rationalisme is, in die zin, een dogmatisme of een fundationalisme. Het stelt meer voorop dan de pure evidenties. -

In Platonische taal is ook het al of niet Moderne rationalisme slechts één hypothese onder vele mogelijke (kf 4), die ofwel ‘synthetisch’, d.i. deductief, te werk gaat (uit vooropstellingen conclusies trekt) ofwel ‘analytisch’ (lemmatisch-analytisch), d.i. reductief, te werk gaat (uit gegeven werkelijkheden vertrekkend zoekt naar de vooropstellingen of hypothesen, die die werkelijkheden begrijpelijk maken). -

Daarmee is wat (modern) Rationalisme heet, logisch goed gesitueerd: het is één van de vele ‘hypothesen’, die de aardse mens kan vooropstellen. Meer niet. **(188)**

Nog eens het algemene rationalisme. -

Wij hebben, zo-even, het algemene Rationalisme afgetekend tegenover het Scepticisme. Nu trachten wij te omschrijven waardoor het zich aftekent. -- Als uitgangspunt nemen wij *M. Müner/ A. Halder, Herders Kleines philosophisches Wörterbuch*, Basel, 1959-2, 141/143, dat een algemeen en een bijzonder rationalisme onderscheidt.

Het algemene rationalisme. -

Ter inleiding.-

(i) Aristoteles van Stageira (de ‘Stagiriet’, -384/-322; ll. van Platon) definieert de mens als “zo.on logon echon” een levend wezen, dat over logos, geest, beschikt. Thomas van Aquino (1225/1274; topfiguur van de Middeneeuwse Scholastiek; Aristotelieker) definieert de mens als “animal rationale”, een levend wezen dat ‘rationeel’ begaafd is (men merkt de Aristotelische traditie, die in de Christelijke Middeneeuwen doorleeft). -- ‘Rationalisme’ is hier een mensdefinitie.

(ii) G.Fr. W. Hegel (1770/1831; topfiguur van het zgn. Absolute of Duitse Idealisme) zegt o.m. “Alles menschliche ist menschlich dadurch und dadurdg allein dasz es durch das Denken bewirkt ist” (Al wat menselijk is, is pas menselijk door het feit dat het door ‘het denken’ bewerkt is). --

Weerom: een Moderne mensdefinitie. Maar ditmaal knoopt zij aan René Descartes (1596/1650; stichter van de Moderne filosofie), met zijn “Cogito; ergo sum” (Ik denk; dus ben ik), aan, alsook aan Immanuel Kant (1724/1604: topfiguur van het Duitse Rationalisme), bij wie het “Ich denke” (Ik denk), eveneens het uitgangspunt van filosoferen is.

Besluit.

‘Logos’, geest, of “ik denk” zijn de twee treftermen. Het Westen vertoont blijkbaar een taaie Rationalistische traditie. Dit betekent volstrekt niet dat

men, buiten de geest of de denkende rede, ook niet het gemoed, de zintuiglijke waarneming of wat ook, in de mens, erkent. Neen. Maar de geest of de denkende rede zijn beslissend voor het humane, voor wat de mens als mens aftekent tegen het infrahumane (vgl. kf 110 (Hesiodos), 117 (Protosofistiek, 173 (Irrationalisme)).

Conceptualisme, Essentialisme. -

Conceptus, begrip, staat centraal in Antiek-Middeneeuws en Modern Rationalisme. En wel, op de eerste plaats, behalve bij Hegel (voor wie het singulier-concrete - naar Romantisch model - voorrang heeft), het universeel-abstracte begrip, dat, uit de singuliere exemplaren, de algemene wezensvorm ('wezen(heid')) losweekt.

(189)

De wereld der begrippen, voor de Rationalist, is tevens een vooropgestelde wereld ("un ciel intelligible", een denkinhoudelijke wereld, -- zoals J.-P. Sartre zal zeggen), die de 'essentie', de geldige wezensvorm, van de algehele werkelijkheid weergeeft. Dat heet men, sedert enkele jaren 'essentialisme'. Dit regelt, 'stuurt', denken en handelen.

Het Rationalistisch wereldbeeld. -

Het Rationalisme is, in feite, een ontologie of werkelijkheidsleer: (i) menskundig Rationalisme: (ii) uitgebreid tot

a. kosmologisch Rationalisme (de hele kosmos of natuur rondom ons vertoont de sporen van een 'rationele ordening') en

b. theologisch Rationalisme (ook God is een 'rationeel' wezen). --

Opm. - Zoals Müller/ Halder opmerken, blijft het Rationalisme ook in de tegenbewegingen - samengevat in de term 'irrationalisme' -- de hoofdmacht. Het rationele in de mens en rondom hem is onloochenbaar. Wel kan men b.v. beweren dat dat 'rationele', op de keper beschouwd, uit een dieper gelegen irrationaliteit ontspringt en, dus, maar een 'schijnwerkelijkheid' is. Men wil 'bewijzen' dat men als Irrationalist gelijk heeft ... met 'rationele' argumenten (wat nog toegepast Rationalisme is).

Het moderne rationalisme. -

De denkwereld van Platon, Aristoteles, Thomas van Aquino - de Antiek-Middeneeuwse wereld - verschilt van de Moderne, -- o.m. door de afwezigheid van het Moderne Individualisme. Doch staan wij stil bij de hoofdkentrekken van het Moderne Rationalisme.

1.-- De middeleeuwse aanlopen.

E. Coreth, *Einführung in die Philosophie der Neuzeit, I (Rationalismus / Empirismus: Aufklärung)*, Freiburg, 1972, 11, zegt dat, voor het moderne Rationalisme, een lange overgangstijd ligt, waarvan “de aanlopen diep in de middeleeuwen terugreiken”. - Na wat wij gezien hebben - kf 79, 135;-- 80 (rond 1350), 84 (1367) - vooral op economisch terrein verwondert ons deze bewering volstrekt niet. - Wij gaan er nu niet verder op in, maar de Laatscholastiek (1300/1500) gekenmerkt door nominalisme (kf 118) begripsnominalisme) is de directe aanloop tot een gedeelte van het Moderne denken (dat op de Protosofistiek lijkt).

(190)

2.-- De wezenskentrekken.

Bibl. st.: G. und I. Schweikle, *Metzler Literaturlexikon*, Stuttgart, 1984, 29/31 (*Aufklärung*) .

a. De naam ‘rationalisme’ krijgt de Verlichting doordat zij gedragen wordt door optimisme inzake rede. Zoals wij het telkens weer vastgesteld hebben: de typisch moderne mens redeneert - hetzij vanuit puur logisch vooropgestelde gegevens (axiomata, feiten) hetzij vanuit te verklaren gegevens (om ze vanuit vooropgestelde gegevens begrijpelijk te maken). Alle mogelijke problemen worden volgens dat logisch-rationele schema aangeraakt: “problemsolving” zeggen de Angelsaksers. Het gegeven en het gevraagde, zoals in een wiskundig vraagstuk, worden zo benaderd.

b. De secularisering. Wij zagen, daarvan, een Antiek-Grieks voorbeeldje (kf 112/123 vooral kf 115vv.,-- vooral ook kf 120 (autonoom, want religievrij)). Naar het voorbeeld der Franse Vrijmetselarij, aangeraakt kf 47vv., is één typisch model van moderne aard (vgl. kf 123 (Humanistisch Verbond)). De radicaal Moderne Verlichte geest denkt dermate ‘autonoom’ (gezags- en traditie-vrij) dat zelfs iedere religie, hoe verheven ook, “tussen haakjes gezet” wordt (d.i. niet in de oplossing van een probleem betrokken wordt).

c.1. Het denkbeeld ‘voortgang’. -- kf 78, 84, 83, -- vooral kf 87 (econ. groei), -- kf 135 (147: Japan), -- ook kf 115 (Protosofistiek), -- al deze passussen hebben ons reeds grondig vertrouwd gemaakt met de Modern-Rationalistische voortgangsbegrippen, zodat wij ons van verdere uitleg ontslagen achten.

c.2. Verlichting. -- De naam ‘Verlichting’ (*Aufklärung*, Enlightenment, Lumières) is een term die de lichtmetafoor hanteert. Hij komt uit de opvoedkunde, einde XVIII-de eeuw. ‘Opvoeden’ behelst, voortaan : Het kritisch bekijken van traditie, o.m. de zgn. ‘Duistere Middeleeuwen’ (ook

‘obscurantisme’). Normaal kijkt de Verlichte geest minachtend neer op vroegere eeuwen; zij zijn ‘Primitief’, (KF 12vv.) of ‘traditioneel’ (kf 19), d.i. pre.rationeel. Genade vindt, wel, een gedeelte van de Oudheid zo dat de Middeleeuwen met haar klerikaal ‘Obscurantisme’ slechts een tussentijd vertegenwoordigen. De Antieke cul-tuur wordt vooral gewaardeerd als toonbeeld van rationele opvoeding.

d. Cultuurrevolutie. -- Het Moderne Verlichte Rationalisme wil systematisch alle levensgebieden - economie, maatschappij, kunst, wetenschap, filosofie, recht, religie - ‘revolutioneren’, -- vooral vanaf de XVII-de eeuw, nog meer sedert de agressieve XVIII-de eeuw insluiten. Het denkbeeld ‘Westerse cultuur’ dateert sedertdien.

Basisbegrip: mondigheid, zoals I. Kant het zo mooi uitdrukte.
(191)

Steekproef 21 : het cartesiaans rationalisme.

Bibl. steekpr.: E. Coreth, *Einführung in die Philosophie der Neuzeit, I (Rationalismus / Empirismus: Aufklärung)*, Freiburg, 1972.

René Descartes (Latijnse naam: Cartesius; 1596/1650) is, te midden van een kokende ketel van Moderne denkbeelden, de man die, ineens, de Moderne filosofie stichtte. Wij gaan, nu, schetsen hoe hij dat deed, omdat dit toonaangevend is voor een reusachtig gedeelte van onze cultuur.

A. -- Autonomie en traditiekritiek.

1. De Late middeleeuwen

Deze tonen de ineenstorting van de cultuur, die o.l.v. de clerus tot stand kwam. Dit ging hand in hand met een algemene stemming van twijfel. Ook Descartes deelt in die twijfel: alle traditionele weten (theologie, filosofie en vakwetenschappen, -- om van retoriek te zwijgen) ziet hij als bouwvalligheden. - Wij zagen, regelmatig, hierboven dat traditiekritiek één der vaste Moderne waarden is en blijft. Men wil stevast iets Moderns, d.i. iets nieuws (neologisme).

Opm. : In de 14de en 15de eeuw was de kerk in verval. Zij was sterk autoritair en dogmatisch. De intellectuele en artistieke voorhoede zag duidelijk haar zwakheid en de schreeuwende mistoestanden.

Reeds de Heilige Hildegard von Bingen (1098/1179), de patrones van de katholieke theologen, waarschuwde de kerk reeds dat ze ofwel zich zal moeten hervormen, of dat ze anderzijds haar passiviteit zal betreuren. Dat zal o.m. Calvijn en Luther inspireren.

Rond 1300 werden de mistoestanden in de kerk zo groot dat mensen begonnen te twifelen aan de grondslagen van hun cultuur. Men kwam tot scepsis, enkel wat onmiddellijk ervaarbaar is wordt dan nog aanvaard. Die scepsis kan overwonnen worden door streng wetenschappelijk bewijs. Dat gaven Galilei en Descartes, door experiment en wiskundige zekerheid. In 1633 werd Galilei veroordeeld om het heliocentrisme af te zweren. Pas in 1822 werd het heliocentrisme aanvaard. Het wordt in zulke zaken moeilijk voor de kerk om te beweren dat ze door God wordt geleid.

De renaissancetijd (+/- 1450/1640),

Deze ziet het moderne individualisme opkomen. I. Kant, de grote Duitse Aufklärer, vatte dit ooit prachtig samen: “Verlichting is het zich loswerken van de mens uit de onmondigheid, waaraan hij/ zij zelf schuld heeft. ‘Onmondigheid’ is het onvermogen zich van zijn verstand te bedienen zonder de leiding van een medemens”. (*Kant*, in: *Berliner Monatsschrift* (1783)).

Dit ‘Verlichte’ kenmerk ontstaat in de overgangstijd tussen de Middeneeuwen en de eigenlijke XVIII-d’ eeuwse Verlichting. Men kan dit ‘autonomisme’ heten, d.i. de doorgezette neiging om zelf, zonder enige melding’ (traditie, gezag), te denken. ‘Cogito’, Ich denke, ik denk. Coreth preciseert: “Het nieuwe dat van de grond komt, situeert zich in het streven filosofie als strenge wetenschap te funderen.

(i) De natuurwetenschappen - vooral natuurkunde en sterrenkunde - hadden, te dien tijde, door Copernicus (1473/1543: heliocentrisme), Johannes Kepler, (1571/1630; de wetten van Kepler inzake de planeten rond de zon) en Galileo Galilei (1564/1642; exacte, d.i. experimenteel-wiskundige natuurwetenschap), een tot dan toe ongehoorde vooruit-gang geboekt. - Dit doordat zij de bij haar wezensvorm passende methode hadden ontdekt, ontwikkeld en toegepast. Zodoende hadden zij de status van strenge, methodisch zekere weten-schap bereikt.

(192)

(ii) Daartegenover vertoonde de filosofie van die dagen een uiteenlopend en verward uitzicht; (O.c.,33). - Coreth onderstreept, daarbij, dat, in die dagen, twee hoofdhoudingen speelden:

(a) het scepticisme (cf 188), dat vaak de vorm van nominalisme aannam;

(b) de sciëntistiek, d.i. de vakwetenschappelijke mening. Deze weg kiest Descartes: “Vier jaar na Galilei’s veroordeling (1633) - omdat hij, zonder voldoende bewijzen, het heliocentrisme van Copernicus voorstond op een wijze die zelfs de Paus moest ervaren als een belediging, publiceerde Descartes zijn *Discours de la methode*. (1637).

Men kan het succes van dit werk, dat aan de grondslag ligt van de hele filosofie en de hele wetenschap van de moderne tijden, maar begrijpen, indien men ziet dat het eindelijk een betrouwbaar fundament legde voor de nieuwe wetenschappelijke rationaliteit”. (E. Vanden Berghe, ‘Hevig verdacht van ketterij’, in: *Collationes (Vlaams Tijdschrift v. Theologie en Past.)*, 13 (1983): 3 (oktober), 328). -- Op het methodische hebben wij, kf 80, reeds gewezen.

B.-- De cartesische rede .-

Wij gaan nu de hoofdzaken aangeven.

B.1.-- Descartes’ wiskundige rede. -

Descartes was op de eerste plaats een wiskundige, geïnteresseerd voor algebra en meetkunde. Zo vertelt hij dat hij, op een morgen, de centrale intuïtie van de analytische geometrie ontdekte.

In zijn *Discours de la méthode* zegt hij dat hij vooral in wiskunde opging om redenen van de zekerheid en de klaarlijkheid (‘évidence’) van de wiskundige redenering.

Uit een klein aantal definities (basisbegrippen) en axiomata (vooropstellingen) - dit is de aanvankelijke hypothese van de wiskunde - deduceert zij een degelijke reeks gevolg-trekkingen (stellingen). - Wij zagen in de Methodologie van het Eerste Jaar kort het wezen van de axiomatisch-deductieve methode. (cf 3).

B.I. bis. -- Descartes’ mechanistische rede. -

Descartes was meer dan wiskundige. Hij zegt zelf, in zijn *Discours*, dat de wiskundige methode toepaste op “les arts mecaniques”, de mechanische gegevens. - Inderdaad, in het spoor van Galilei (exact = experimenteel +wiskundig) zag Descartes de natuur, de stof, als een machine (‘mechanisme’). ook het lichaam zag Descartes als een toestel. Later zal I. Newton van Descartes zeggen dat hij, met Galilei o.a., één der reuzen is, op wier schouders hij zich optilde. --

(193)

Zoals E. Coreth, o.c.,34, zegt: “Enerzijds is er de waarneming, methodisch doorgevoerd in vaststelling en experiment; anderzijds is er de toepassing van het exacte wiskundige denken, dat natuurkundige processen vat en er de wetmatigheid van formuleert”. - Bij Descartes treft men, dan ook, activiteiten aan die de biologie betreffen (anatomie en fysiologie), -- weliswaar in de stijl, grotendeels voorbijgestreefd van de XVII - de eeuw. Vooral de beweging, hoofdkenmerk van mechanische processen, trok Descartes’ aandacht. -

Opm.-- A. Weber, *Histoire de la philosophie européenne*, Paris, 1914-3, zegt: “Descartes, geïnteresseerd in anatomie en fysiologie (...), stelt de ervaring als hoofdelement voorop: met liefde bestudeert hij “le livre de la nature” (*Discours 1:15*); enkel onwetendheid omtrent dat punt kan hem, onder dat oogpunt, als de tegenstelling zien van Francis Bacon of Verulam (1551/ 1626; voorstander van de reductieve methode)”.

En Weber voegt daaraan toe: “Zelfs heeft het Franse Positivisme geen ongelijk, wan-neer het Descartes onder zijn voorlopers rangschikt, in de mate dat hij van de wijsbe-geerte zelf een exacte wetenschap wou maken”. M.a.w.: een echte sciëntistiek is Carte-siaans denken.

B. II. Descartes’ harmologische rede. --

Zoals kf 1/2 zegt: ‘harmologie’ is ordetheorie. -- Op zeker ogenblik van zijn leven beseft Descartes dat zoiets als een veralgemeende wiskunde - mathesis universalis - , begrepen als algemene ordeleer, mogelijk moet zijn en, wellicht, de basis van een zo exact mogelijke ontologie (metafysiek). Alle domeinen van de werkelijkheid moeten, ergens, wiskundig ineengevoegd zijn.

Zo wil hij de filosofie ‘more geometrico’ (volgens de meetkundige methode; wat B. de Spinoza (1632/1677; *Ethica more geometrico demonstrata*) op de ethiek zal trachten toe te passen, in Cartesiaanse geest) uitwerken.

Opm. -- E.W Beth, *De wijsbegeerte der wiskunde (Van Parmenides tot Bolzano)*, Antw./ Nijmegen 1944, 141, zegt: “De gedachte van een ‘mathesis universalis’, een “scientia generalis” (een algemene wetenschap), (i) door I, Kant fel bestreden is, (ii) door Fichte, Schelling en Hegel (*opm.*: de drie grote idealisten) weer opgenomen”.

Besluit.-- Ook hier blijft de wiskunde paradigma, toonbeeldige methode, -- maar verbreed, zoals M. Foucault ten andere benadrukt (in *Les mots et les choses*, Paris, 1966).

(194)

B.II.bis. -- *Descartes' reflectieve rede.* -

'Reflectief' heet men een methode in de mate dat zij een lusvormige ('reflexieve') terugkeer op het denken zelf uitvoert. -- Gangbaar is ook de term 'introspectie'. - Inderdaad: Descartes staat bekend om zijn psychologisch-introspectieve inkeer in zichzelf. -

Opm. -- Het is zo een beetje mode in sommige middens om de introspectie als onwetenschappelijk af te doen, zelfs belachelijk te maken. Toch zijn er b.v. P. Ricoeur en, nog strenger wetenschappelijk Paul Diel (1893/1972), een Oostenrijker, die de reflectieve methode met reden verdedigen.

In zijn *Psychologie de la motivation*, Paris, 1947-1, 1969-3, verdedigt Diel een standpunt, dat Albert Einstein (1879/1955; de man van de relativiteitstheorie) bijtrad: "Ik kan mij slechts aansluiten bij wat gij uiteenzet inzake uw methode (de zelfwaarneming). Als een modeziekte, in de eigenlijke zin, betreur ik de tendens om de introspectie als de hoofdbron van psychologische kennis te onderdrukken". Aldus Einstein. -

Bij Diel, die in Frankrijk terecht kwam, is er wel één hoofdvoorwaarde, nl. dat datgene die zichzelf waarneemt, alle ijdelheid uitbant, -- in al haar duidelijke en vooral sluwe vormen.

***De filosofische 'hypothese'.* -**

Welke reden had, toch, Descartes om zo sterk introspectief te werk te gaan?

(i) De wiskunde - zo zagen wij - vertrekt van een stel axiomata (de wiskundige 'hypothese'), waaruit zij dan deduceert, met zekerheid,,

(ii) De ontologie heeft ook haar eigen hypothese, een stel basiswaarheden, nodig, waarop zij constructief kan opgebouwd worden, met grote zekerheid.

Welnu, Descartes meent die basisdenkbeelden in "le sens intime" (de eigen innerlijkheid van het denkende subject) te kunnen vinden, waarop een metafysiek kan geconstrueerd worden, analoog aan de meetkunde b.v..

De drie 'substanties'.

(1) De ziel, innerlijkheid, bewustzijn, is een substantie die 'denkt': de dingen uit de buitenwereld vat ik niet zo direct (mediatisme) als wat zich in mijn zieleven afspeelt (immediatisme). Zij zijn betwifelbaar. Maar het feit dat ik twijfel, is het apodictisch bewijs van het feit dat ik besta, want ik denk (Cogito; ergo sum). Dat vat ik direct (immediatisme). Mijn zelfbewustzijn is onweerlegbaar.

(2) Het denkbeeld 'oneindig wezen' (God) vat ik onmiddellijk (immediatisme). Dit denkbeeld is zo dat ik het feit dat God bestaat, direct vat.

(195)

Er is iets mystieks in zo'n uitgangspunt : God als aanwezig in de ziel en, in de ziel, a.h.w. vatbaar als bestaande wijst op een religieuze ervaring. Men staat hier voor een stukje Augustinisme (Augustinus van Tagaste (354/430; de grootste Kerkvader van het Westen; hij benadrukte het immediate of directe contact van de ziel met God in haar binnenste).

Dat leefde o.m. voort in de Congregatie der Oratorianen (1564 gesticht door Filippus Neri; 1611 in Frankrijk ingevoerd door de Bérulle). -- Meteen verraadt dit de gelovige Katholiek, die Descartes altijd is gebleven. - God - l' infini - is de substantie die oneindig is. -- Met de ziel en, in haar, God, bevinden wij ons in het immediatisme, d.i. het gebied dat direct (onmiddellijk) vatbaar is voor onze reflectieve rede.

Het feit dat de buitenwereld bestaat, is, volgens het mediatisme van Descartes inzake niet-innerlijke dingen, onzeker: ik kan mij, in mijn uitwendige zintuiglijke indrukken bedriegen. Wel heb ik "een natuurlijke neiging" om eraan te geloven. De enige echte waarborg en dus zekerheid bestaat erin dat God, die waarachtig en almachtig is, mij niet laat bedriegen betreffende de buitenwereld. -- inzonderheid het lichaam is een soort 'Fremdkörper' (een vreemd lichaam) voor de ziel. Dat is het beruchte cartesiaanse dualisme (ziel/ lichaam-tweeheid), dat, zeer ten onrechte, met Platonisme verward wordt. Het menselijk lichaam, de ganse stoffelijke natuur, die één grote machine (mechanisme) zijn, zijn een substantie die uitgebreidheid vertoont.

Terecht zei ooit Jacques Maritain dat Descartes's filosofie kan samengevat worden in "un ange dans une machine" (de mens is een engel in een machine).

-

Opm.-- 'substantie', in cartesiaans taalgebruik, is iets dat, om te bestaan, niet iets anders nodig heeft. Iets autonooms.

Besluit. -- *Richard Rorty*, een Neo-Pragmatist, in zijn *Philosophy and the Mirror of Nature*, doet de typisch 'moderne' filosofie bij Descartes beginnen en kenmerkt deze als een soort kennisleer (epistemologie), die als hoofddoel heeft 'funderen', radicaal onbetwifelbare gronden aangeven zo dat absoluut ware van absoluut valse oordelen onder-scheidbaar zijn. M.a.w.: foundation(al)isme (cf 168). -- Dat lijkt ons zeer waar. Al blijft het een feit dat b.v. het Godsbegrip van Descartes zeer vatbaar is voor twijfel: de atheïst b.v. kan er geen vrede mee nemen. (196)